

ANALIZA

Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti

ANALIZA, časopis za kritično misel, številka 1, leto XXIII., 2019

Izdajatelj in založnik: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
<http://www.drustvo-daf.si/analiza/>
e-naslov: analiza@drustvo-daf.si

Naročila sprejemamo na zgornji naslov.

Na leto izideta dva zvezka Analize. Cena zvezka v prosti prodaji je 6,00 EUR,
za naročnike 4,00 EUR oz. letna naročnina 12,00 EUR (z vključenim DDV).

Izdajateljski svet:

Bojan Borstner, David Owens, Matjaž Potrč, Marko Uršič, Matthias Varga von
Kibéd, Elizabeth Valentine, Bojan Žalec

Gostujoči urednik: Borut Cerkovnik

Uredniški odbor:

Maja Malec, Božidar Kante, Vojko Strahovnik, Toma Strle, Borut Trpin,
Sebastjan Vörös, Smiljana Gartner

Lektor: Borut Cerkovnik

Oblikovanje: K.reg@

Tisk: Design studio d.o.o., Obrežna ulica 33, 2000 Maribor

Spletna lokacija: <http://www.drustvo-daf.si/spletni-dostop/>

Izid te revije je sofinancirala

JAVNA AGENCIJA ZA KNJIGO REPUBLIKE SLOVENIJE IN
JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST REPUBLIKE
SLOVENIJE

Revija Analiza je indeksirana v THE PHILOSOPHER'S INDEX.

ISSN 1408-2969

Kazalo

Wittgenstein in Quine

Borut Cerkovnik	
Wittgenstein in Quine: osnovne podobnosti in razlike	5
W. V. Quine	
Prevod in pomen	27
W. V. Quine	
Tri nedoločenosti	37
Varja Štrajn	
Govorna dejanja v funkciji logike naravnega jezika	55
Aleš Žagar	
Standardna interpretacija Wittgensteinovega pojma filozofije	65
Gašper Štukelj	
Quine o nujnosti	81

Semiotika Charlesa Morrisa

Mario Kardum	
Behavioristična (bio)semiotika Charlesa Morrisa	103

Wittgenstein in Quine

Borut Cerkovnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Wittgenstein in Quine: osnovne podobnosti in razlike¹

Članek tematizira nekatere osnovne in bistvene konceptualne podobnosti in razlike v filozofskih pristopih dveh od vodilnih analitičnih avtorjev 20. stoletja; poznega Wittgensteina od njegovega preloma z mladostnim delom dalje in W. V. Quina predvsem v idejah, ki jih je razvijal od knjige *Word and Object* dalje. Podobnosti lahko najdemo v tem, da sta oba zavračala atomistično in redukcioniistično paradigmo Dunajskega kroga ter pojem pomena kot bitnosti – bodisi mentalne bodisi objektivno abstraktne. V okviru behaviorizma oziroma razumevanja pomena kot rabe stavkov in besed sta oba svoji konceptualizaciji jezika usmerila v pragmatističen okvir. Vendar med njunima pozicijama obstajajo tudi ali predvsem razlike, ki izhajajo iz njihovih popolnoma različnih metafilozofskih izhodišč – gramatikalne analize na Wittgensteinovi in naturalizma na Quinovi strani.

Ključne besede: pragmatizem, pomen kot raba, naturalizem, holizem, pluralizem, Wittgenstein, Quine.

I.

Tako Ludwig Josef Johann Wittgenstein kot Willard Van Orman Quine spadata med najbolj imenitne predstavnike (analitične) filozofije 20. stoletja, morda bi ju lahko okarakterizirali celo kot dva najbolj eminentna. Wittgenstein je vzpostavil dva različna filozofema; prvega v *Logično filozofskem traktatu* (Wittgenstein, 1976), ki je postal eden od izhodišč za stališča članov Dunajskega kroga oziroma logičnega pozitivizma (empirizma); drugega v *Filozofskih raziskavah* (FR), ki so med drugim ostra kritika *Traktata* in (vsaj deloma) izvor tega, kar se imenuje filozofija običajne govornice.² Quine je deloval na mnogih področjih od logike³ do

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Filozofske raziskave« (P6-0252), ki ga financira ARRS, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² O konceptualni navezavi Wittgensteinovih in Austinovih razmišljanj o razumevanju »običajne govornice« in tudi o »usedlinah« *Traktata* v *Filozofskih raziskavah* piše Varja Štrajn v tej številki *Analize* v članku »Govorna dejanja v funkciji logike naravnega jezika«.

³ Quinovo stališče o modalni logiki v tej številki *Analize* osvetljuje Gašper Štukelj v članku »Quine o nujnosti«.

filozofije jezika; slednjo, v navezavi z epistemologijo, tematizira ta članek. S kritiko razlike analitično/sintetično je v članku »Dve dogmi empirizma« (Quine, 2001) globoko zarezal v tradicijo logičnega pozitivizma in na tej podlagi izgradil svojo scientistično/naturalistično filozofijo. Prvi je za *Logično filozofski traktat* zapisal, da »sem moral v tem, kar sem zapisal v prvi knjigi, prepoznati težke zmot« in »da bi moral stare in nove misli objaviti skupaj: da bi te svojo pravo osvetlitev lahko dobile samo v nasprotju in na ozadju mojega starejšega načina razmišljanja« (FR, Predgovor). Drugi je zavrnil (1) razliko med analitičnimi in sintetičnimi stavki, »cepitev med resnicami, ki so *analitične*, ali utemeljene na pomenu, ki ni odvisen od dejstev, in resnicami, ki so *sintetične* ali utemeljene z dejstvi« in (2) *redukcijo* vseh stavkov na tako imenovane opazovalne stavke, »tj. prepričanje, da je vsak pomenljiv stavek ekvivalenten nekemu logičnemu konstrukt izrazov, ki se nanašajo na neposredno izkušnjo«. (Quine, 2001: 67) To sta tezi, ki ju je, izhajajoč iz *Logično filozofskega traktata*, razvil logični pozitivizem *Dunajskega kroga*.

Wittgensteinov *Logično filozofski traktat* je leta 1922 napovedal jezikovni obrat analitične filozofije ter navdihnil logične pozitiviste Dunajskega kroga, njegove *Filozofske raziskave* iz leta 1953 pa so obvladovale anglosaško filozofijo do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja. Quine je najvidnejši predstavnik postpozitivistične filozofije v Združenih državah. Njegovo delo odlikuje odločilna prekinitvev tako z zamislimi pozitivistov kot s (klasično) filozofsko analizo. Tako Wittgenstein po prelomu s *Traktatom* kot Quine po svoji temeljni knjigi *Word and Object* (Quine, 1960) sta svoje misli dopolnjevala, poglobljala in razširjala. Prvi v svojih številnih za življenja neobjavljenih rokopisih in tipkopisih, drugi v številnih knjigah in člankih. Oba sta bila neumorna misleca, filozofsko dejavna vse do smrti. Znano je, da je Wittgenstein zadnje opazke v rokopis *O gotovosti* (OG) zapisal le nekaj dni pred svojo smrtjo, Quine je svoj zadnji članek objavil leta 2000, ko je za božič umrl v visoki starosti.

Ta tako rekoč največja misleca (analitične) filozofije 20. stoletja oziroma vsaj njenega jezikovnega obrata se nista nikoli srečala. V svoji avtobiografiji *Čas mojega življenja* Quine navaja pismo staršem, ki ga je – v času svojega obiskovanja pozitivističnih trdnjav srednje Evrope (Dunaj, Varšava, Praga) v letih 1932 in 1933 – poslal z Dunaja:

Napisal sem pisemce velikemu Wittgensteinu. Sedaj uči v Cambridgeu, Anglija, vendar ... verjetno preživlja svoje počitnice tu na Dunaju. Rad bi, da me ta prerok sprejme v avdienco. Videli bomo, ali bo ... hotel odgovoriti na mojo prošnjo (ker ne ve, kako simpatičen sem). (navedeno po Gibson, 2004: 4)

Wittgenstein ni odgovoril. Ko je leta 1970 umrl Rudolf Carnap, eden vodilnih predstavnikov Dunajskega kroga ter Quinov učitelj in prijatelj, je Quine na spominskem srečanju prebral svoj »Homage to Rudolf Carnap«, v katerem takoj na

začetku poudarja, da je bil Carnap zelo velika osebnost in vse od tridesetih let prejšnjega stoletja dominantna figura v filozofiji ter vodja neprestanega razvoja. »Nekateri bi to vlogo prej pripisali Wittgensteinu; mnogi pa vidijo sceno, kakor jo vidim jaz.« (Quine, 1990b) Rečemo lahko, da je bil Quine v prvi vrsti Carnapov učenec in naslednik tako imenovanega »levega krila« Dunajskega kroga, ki ga je poleg Carnapa zastopal še Otto Neurath. Tako imenovano »desno krilo« Dunajskega kroga naj bi predstavljala Wittgensteinova privrženca Schlick in Waismann.⁴ Quine je vse življenje ostajal zagovornik ideje *enotne znanosti*, ki jo je najbolj goreče zagovarjal Neurath. Nič čudnega torej ni, da je knjigo *Word and Object* posvetil Rudolfu Carnapu in da je kot vodilni *motto* knjige izpostavil Neurathovo misel, da smo kot mornarji na odprtem morju, ki morajo popraviti svojo ladjo, a je ne moremo zapeljati v dok na popravilo, da bi jo na novo zgradili iz najboljših materialov.

II.

Nekaj let pred koncem stoletja, ki sta ga zaznamovala navedena velika misleca, smo dobili v roke zbornik, ki – čeprav je bila sorodnost (in različnost) njunih stališč izpričana že velikokrat prej – neposredno sooča Quinovo in filozofijo zrelega Wittgensteina.

Urednika zbornika zaradi pomembnosti njunih misli že uvodoma poudarjata, da »je razumevanje podobnosti in razlik med filozofijama Wittgensteina in Quina bistveno, če hočemo razumeti nedavno in sodobno filozofsko misel. Primerjava med njima nas poleg tega vodi naravnost v srce sedanjih polemik v analitični filozofiji.« (Arrington & Glock; 1996: xiii) Res je sicer, da *scientistična* metodologija, ki jo zagovarja Quine, in *gramatikalna*, ki jo zastopa zreli Wittgenstein, nista edini metodologiji, ki sta na delu v analitični filozofiji. Še vedno je vsaj deloma priznana tudi oblika analize, znana iz »pionirske dobe« analitične filozofije, ki jo lahko zajamemo s sloganom, *da gramatikalna oblika stavka ni nujno tudi njegova logična oblika* in da je naloga filozofije ravno najti to logično obliko. Vendar je težko, tako menita, uvideti, kako bi lahko takšno analizo – ki naj bi odkrila logične oblike, skrite pod površino naravnega jezika – še vedno jemali resno po vseh uničujočih kritikah, ki sta jih nanjo, vsak s svoje strani, naslovila Quine in zreli Wittgenstein. Zato zagovarjata stališče, da imamo, resno vzeto, filozofi analitične tradicije sedaj na razpolago samo dve možnosti: Quinov znanstveni način filozofiranja in Wittgensteinov pojasnjevalni oziroma terapevtski pristop. Vprašanje, ki se ponuja samo od sebe, je, seveda: »Kateri je pravi?«

Urednika menita, da se filozofi »moramo spopasti z nasprotujočima naravama teh dveh možnosti« (Arrington & Glock; 1996: xiv) in razumeta zbornik, pod (oziro-

⁴ Več o »krilih« Dunajskega kroga glej, na primer, v Cerkovnik (1998) in Cerkovnik (2013: 161–184).

ma nad) katerega sta se podpisala, kot »poskus vzpostavitve foruma za trajne razprave o odnosu med Wittgensteinom in Quinom«. (*ibid.*) In poudarita, da so »metodološke in substancialne zadeve, o katerih se razpravlja v njem, odločilne za prihodnjo usmeritev analitične filozofije« (Arrington & Glock; 1996: xv).

P. M. S. Hacker, eden najvidnejših poznavalcev Wittgensteinove filozofije, je svoj prispevek v navedenem zborniku s opremil s poetičnim naslovom »Neposredna bližina na veliki oddaljenosti«, da bi poudaril, da je sorodnost Wittgensteinovih in Quinovih misli zgolj površinska. Potem ko na začetku navede, kako so *Traktat* (napačno!) razumeli člani *Dunajskega kroga* in kako je bila s Quinov pozitivistična zapuščina preobrazena v ameriško povojno filozofijo, navede dva razloga za to, da je primerjava med Quinovo in Wittgensteinovo filozofijo potrebna. Prvi razlog vidi v tem, da ima veliko idej sodobne ameriške filozofije izvor v Quinovi, ta (sodobna ameriška) filozofija pa je nenaklonjena Wittgensteinovi kasni filozofiji. (Hacker, 1996: 2) (Pomenljivo se mi zdi, da Hacker na tem mestu ne pravi, da je Quinova filozofija nenaklonjena Wittgensteinovi.) Primerjava med njima naj bi bila zato fundamentalna za razumevanje razvoja anglofonske filozofije v zadnjih tridesetih letih prejšnjega stoletja. Po drugi strani pa – tako ugotavlja Hacker in iz tega potegne drugi razlog za primerjavo – na prvi pogled njuni stališči v marsičem konvergirata. Zato ob predpostavki, »da je bila Quinova filozofija pomemben dejavnik pri izginjanju Wittgensteinovega vpliva in pri globoki spremembi pojmovanja filozofije, ki je nastopilo, to lahko izgleda presenetljivo. Konvergentnost nezdružljivega potrebuje razlago.« (*ibid.*)

Hacker v nadaljevanju navede (in nekatere opremi tudi z navedbami iz Quinovih in Wittgensteinovih del ter jih malo pokomentira) osemnajst točk, kjer naj bi zreli Wittgenstein in Quine po svoji fundamentalni knjigi konvergirala:

(1) Pomeni besed niso niti ideje v mišljenju [*mind*] niti predmeti (platonski ali kakšni drugi) v realnosti.

(2) Eden od najbolj slavnih Wittgensteinovih izrekov je »Ne sprašuj po pomenu, vprašaj po uporabi«. Quine se je v svojih delih nekajkrat nanašal⁵ na ta Wittgensteinov izrek: s stališča, da gre pri tem za verbalno vedênje, ki ga je prvi – Quine tega ne pozabi poudariti – kot mesto pomena izpostavil Dewey.⁶

(3) Quine zanika jasnost razlikovanja analitično/sintetično. Wittgenstein ga ne tematizira.

⁵ Hacker navaja odlomek iz članka »Uporaba in njeno mesto v pomenu«, kjer Quine izpostavi, da je Wittgenstein »poudarjal, da je treba pomen besede iskati v njeni uporabi. To je mesto, kamor gleda empirična semantika: v verbalno vedênje.« In ne pozabi spomniti, da je Dewey že leta 1925 naglaševal, da je pomen lastnost vedênja. (W. V. Quine, 1981d: 46)

⁶ Na primer v članku »Je filozofija izgubila stik z ljudmi?«: »Postalo je [vprašanje o zasebnem jeziku] filozofsko pomembno, ko spoznamo, da mora biti legitimna teorija pomena teorija o uporabi jezika in da je jezik družbena spretnost, družbeno vbita v glavo [*inculcated*]. Pomembnost te zadeve je poudarjal Wittgenstein in še prej Dewey ...« (Quine, 1981a: 192)

- (4) Oba filozofa zavračata stališče Dunajskega kroga, da so logične resnice resnice po konvenciji oziroma resnice na temelju pomenov.
- (5) Oba zanikata, da je naravni jezik znakovni račun [*calculus*] s trdnimi pravili, ki fiksira nujne in zadostne pogoje za aplikacijo vseh izrazov v jeziku, ki imajo pomen.
- (6) Oba zanikata zvedljivost vseh propozicij oziroma stavkov na neko množico propozicij oziroma protokolarnih stavkov, ki jih lahko navsezadnje verificiramo s tem, da se nanašamo na to, kar je neposredno dano v izkustvu.
- (7) Oba odklanjata klasični fundacionalizem v epistemologiji.
- (8) Strinjata se, da se jezikovno učenje opira na urjenje. Jezikovna pridobitev ne predpostavlja niti misli niti notranjega védenja.
- (9) Strinjata se, da jezikovno učenje vključuje kazalno [*ostensive*] poučevanje in da zgolj kazalna gesta sama po sebi ne zadošča za to, da bi določila uporabo besede, za katero gre.
- (10) Strinjata se, da je način učenja nekega izraza, način njegove vpeljave kot tak, nerelevanten za njegov status in vlogo.
- (11) Oba se nanašata na radikalni prevod – prevod jezika popolnoma tujih ljudi – kot na neko hevristično sredstvo za pojasnitev pojmov jezika, pomena in razumevanja.
- (12) Oba ugotavljata neko nedoločenost v uporabi jezika in v interpretaciji njegove uporabe.
- (13) Na prvi pogled se oba nanašata na vprašanja o razumevanju behavioristično.⁷
- (14) Z zavrnitvijo tako korespondenčne kot koherentne teorije resnice konvergirata v njenem pojmovanju resnice, glede na te teorije pa Wittgenstein napravi resnico za trivialno s tem, da sprejme neko deflacijsko [*deflationary*] (ramseyevsko) razlago resnice, medtem ko Quine obravnava predikat »je resničen« kot neko ne navajalno [*disquotational*] sredstvo.
- (15) Holizem glede razumevanja jezika je skupen obema.
- (16) Oba sprejemata holizem z ozirom na splet verjetij [*web of beliefs*].

⁷ Behaviorizem je bil popularen pristop pred, med in po drugi svetovni vojni predvsem v psihologiji – njegov morda najvidnejši predstavnik je B. F. Skinner – pa tudi v drugih vedah: filozofiji, pedagogiki ... V nasprotju z, na primer, introspekcijo naj bi behavioristični pristop na podlagi raziskav človeškega (in živalskega) opazljivega védenja zagotavljal objektivno znanstveno razlago. Ta pristop v okviru teorije o znakih (semiotike) v tej številki *Analyze* prikaže članek Maria Karduma »Behavioristična (bio)semiotika Charlesa Morrisa«.

(17) Strinjata se, da imamo matematične izjave za imune pred falsifikacijo.⁸

(18) Oba zavračata *de re* nujnost. (Hacker, 1996: 2-6)

Čeprav sta se, kakor je razvidno tudi iz navedenega, Wittgenstein in Quine ukvarjala s podobnimi vprašanji, pa »se tapiserija, ki jo je stkal Wittgenstein, globoko razlikuje od Quinove« (Hacker, 1996: 6). Hacker ugotavlja, da v negativnih točkah – (1), (3–7), (10), (14) in (18) – sovpadata, čeprav se razlogi za zavračanje navedenih stališč pri obeh avtorjih razlikujejo. To se po njegovem mnenju izraža predvsem pri točkah (3), (7) in (18). Pozitivne točke konvergence – predvsem točke (2), (12) in (15–18), na katere se Hacker osredotoči v nadaljevanju svojega članka – pa »pogosto zakrivajo globoko nestrinjanje. Celo tam, kjer obstaja neka stopnja metodološkega strinjanja ((11), (13)), je posel te metodologije povsem različen. Ker je Wittgensteinovo pojmovanje jezika, v nasprotju s Quinovim, normativno. To nestrinjanje okuži tudi delno strinjanje glede takšnih točk, kot je (8). Podobno je tudi strinjanje glede kazalnega učenja (9) površinsko, ker Quine kazalne definicije ne sprejema kot nekega pravila za uporabo neke besede oziroma nekega vzorca kot pripadajočega metodi reprezentacije.« (Hacker, 1996: 7)

Hacker v nadaljevanju ne pokaže samo, kako se Quina in Wittgenstein razlikujeta v pojmovanju uporabe, pomena in sinonimnosti, analitičnosti in nujne resnice, kazalnega učenja in razlage, spremenljivosti prepričanj ter razumevanja, interpretacije, prevajanja in nedoločenosti, ampak poskuša tudi nakazati pot, kako bi lahko Quinovo pozicijo s perspektive Wittgensteinove kasne filozofije zavrnili. Še pred tem razpravlja o vplivu članov Dunajskega kroga (med njimi še posebej Carnapa) na Quina:

– tako kot oni je empirist in meni, da je vse védenje izpeljano iz izkustva, čeprav izkustva ne pojmuje niti fenomenalistično niti fizikalistično, ampak »v okviru stimulacije čutnih receptorjev«;

– »paradigma védenja je znanstveno védenje«;

– analogno enotni znanosti Dunajskega kroga je lahko znanost poenotena v enem sistemu, ki ima za osnovo vodilno znanost – fiziko (če razlage v neki manj temeljni znanosti niso zvedljive na fiziko, pa so »v najboljšem primeru lokalne posplošitve, ki supervenirajo nad fizičnimi zakoni«);

– zavrne *načelo* verifikacije (smisel stavka je v metodi empiričnega potrjevanja ali zavračanja), vendar ne zavrne verifikacionizma;

⁸ Wittgenstein (OG, § 655): »Matematični stavek je nemudoma uradno dobil pečat nespornosti. Tj.: 'Prepirajte se o drugih stvareh; *to* trdno drži, je os, okrog katere se vrti vaš spor.'« Quine (1990c: 11): »Če ga vprašamo, zakaj prizanaša matematiki, bo znanstvenik morda dejal, da so njeni zakoni nujno resnični; sam pa mislim, da imamo tukaj neko razlago matematične nujnosti same. Ta je v naši neizgovorjeni politiki ščitenja matematike, tako da smo svobodni v tem, da namesto matematičnih zavračamo druga verjetja.«

– tako kot »Dunajčani« se nagiba k nominalizmu, dopušča le tiste abstraktne bitnosti (razrede, funkcije in števila), ki jih potrebujemo za spodobno znanost in filozofijo in za katere lahko vzpostavimo jasne ekstenzionalne kriterije identitete (zaradi tega razloga zavrača, na primer, propozicije kot pomene stavkov). (Hacker, 1996: 7)

Na Quina ni vplival samo njegov »največji učitelj« Carnap, ampak tudi ameriški pragmatizem (zlasti) z Deweyem, behaviorizem z Watsonom in behavioristična jezikovna teorija s Skinnerjem. Hacker tu navaja Quinovo večkrat ponovljeno misel, da v jezikoslovju nimamo druge izbire kot biti behavioristi. V *Zasledovanju resnice*, na primer, pravi:

Kritiki so dejali, da je ta teza [o nedoločenosti prevoda] posledica mojega behaviorizma. Nekateri so dejali, da je *reductio ad absurdum* mojega behaviorizma. Ne strinjam se z drugim, s prvim pa se. Nadalje menim, da je behavioristični pristop obvezen. V psihologiji nekdo morda je ali morda ni behaviorist, toda v jezikoslovju nima izbire. Vsak od nas se uči svojega jezika z opazovanjem verbalnega vedénja drugih ljudi, njegovo lastno negotovo verbalno vedénje pa opazujejo in okrepijo ali popravljajo drugi. V absolutnem smislu smo odvisni od javnega vedénja v opazljivih situacijah. Dokler se naše obvladovanje jezika prilega vsem zunanjim kontrolnim točkam [*check-points*], kjer je lahko naša izgovoritev [*utterance*] ali naš odziv na izgovoritev nekoga drugega ocenjen z vidika deljene [*shared*] situacije, toliko časa je vse v redu. Naše mentalno življenje med kontrolnimi točkami je nerelevantno za oceno nas kot tistih, ki obvladamo jezik. Ničesar ni v jezikovnem pomenu onstran tega, kar je nabrano iz javnega vedénja v opazljivih okoliščinah. (Quine, 1990a: 37–38)

Hacker izpostavi tri temeljna Quinova stališča, ki so drugačna od tistih, ki so jih zagovarjali člani Dunajskega kroga. Quine zavrne jasnost razlikovanja analitično/sintetično, ki je interpretirano kot razlikovanje med resnicami, ki temeljijo na pomenih neodvisno od dejstev, in resnicami, ki temeljijo na empiričnih dejstvih. »Zato tudi zavrne osrednjo pozitivistično trditev, da so tako imenovane nujne resnice analitične, tj. resnične na temelju pomenov izrazov, ki jih tvorijo, ali resnične po jezikovni konvenciji.« (Hacker, 1996: 9). Zavrne tudi redukcionizem zgodnje faze Dunajskega kroga (trditev, da so vsi stavki, ki imajo pomen, zvedljivi na nekaj, kar je dano v neposrednem izkustvu) in stavčni verifikacionizem (ki pravi, da je enota empirične pomenljivosti *posamezni* stavek, ki ga izkustvo potrdi ali zavrne). »Namesto tega Quine, sledeč Duhemu, zagovarja holistično pojmovanje potrditve. Naše izjave o zunanem svetu se s tribunalom čutnega izkustva ne soočajo posamezno, ampak kot korporacija.« (*ibid.*) Hacker na tem mestu poudari, da je Duhemov holizem sprejemal že Carnap v *Logični sintaksi jezika*⁹, čeprav je

⁹ Hacker v opombi navaja odlomek iz Routledgove izdaje Carnapove *Logical Syntax of Language* iz leta 1937, mi pa navedimo malo daljši odlomek iz Carnapovega izvornika: »Za hipotezo ne obstaja ovrženje

hkrati – drugače kot kasneje Quine – priznaval razliko analitično/sintetično. Wittgenstein je neke podobne vrste (lokalni) holistični verifikacionezem, čeprav se mu je kmalu odrekal, zagovarjal v pogovorih s člani Dunajskega kroga okrog Novega leta 1930:

Stavčni sistem je kot merilo prislonejen k dejanskosti. (...) Izjave, ki opisujejo dolžino nekega predmeta, tvorijo nek sistem, nek stavčni sistem. Takšen celoten stavčni sistem je sedaj primerjan z dejanskostjo, ne posamezni stavek. Če npr. rečem: Ta in ta točka v vidnem polju je *modra*, potem ne vem samo tega, temveč tudi to, da ta točka ni zelena, ni rdeča, ni rumena itd. Naenkrat sem prisloneil celotno *barvno lestvico*. To je tudi razlog za to, zakaj neka točka hkrati ne more imeti različnih barv. (Wittgenstein, 1984: 63-64)

Tukaj to, da lahko *isto* dejanskost merimo z *različnimi* merili – ne glede na sicer pomembno vprašanje o morebitni pojmovni odvisnosti takšnih meril –, kaže, da Wittgenstein po zavrnitvi *Traktata* ni sprejemal koncepta enotne (fizikalne) značnosti.

Quine in Wittgenstein imata torej nekaj skupnih stališč o pojmu pomena. Za oba so značilni predvsem naslednja:

- (1) Zavračanje atomistične in redukcioniistične paradigme stavkov.
- (2) Pomen jezikovnih bitnosti ni niti mentalna niti objektivna (konkretna ali abstraktna) entiteta.
 - (a) Pomen ni ideja, misel ali duševno stanje »v možganih«.
 - (b) Pomen stavka ni propozicija (*der Gedanke* v Fregejevem smislu).
- (3) Premik k pragmatizmu.
 - (a) Behaviorizem.
 - (b) Pomen kot raba.

(falsifikacija) v strogem smislu; kajti četudi se izkaže za L-nezdružljivo z določenimi protokolarnimi stavki, pa v načelu vedno obstaja možnost, da ohranimo hipotezo in se odpovemo pripoznanju protokolarnih stavkov. Še manj za hipotezo obstaja popolna potrditev (verifikacija) v strogem smislu. Če se vedno več L-posledic hipoteze ujema s pripoznanimi protokolarnimi stavki, bo s tem hipoteza vedno močnejše potrjena; torej obstaja le postopno naraščajoča, nikoli dokončna potrditev. V splošnem tudi ne moremo preveriti nekega posameznega hipotetičnega stavka; pri nekem takšnem posameznem stavku v splošnem ne obstajajo ustrezne L-posledice, ki imajo obliko protokolarnega stavka. Marveč moramo za dedukcijo stavkov, ki imajo obliko protokolarnega stavka, uporabiti še druge hipoteze. Zato *se preverjanje pravzaprav ne nanaša na neko posamezno hipotezo, temveč na celoten sistem fizike kot sistem hipotez* (Duhem, Poincaré).« (Carnap, 1934: 246) To, kar na tem mestu Carnap označuje s »protokolarni stavki«, Quine v svojih delih imenuje »opazovalni stavki«; in jih, drugače kot večina članov Dunajskega kroga, ne razume kot poročila o *sense data*. Hacker navaja samo zadnji tukaj navedeni stavek, čeprav razlogi za navedeni sklep sledijo iz predhodnih stališč, ki bi jih po mojem mnenju podpisal tudi Quine (in seveda tudi ta sklep).

Oba zavračata »jezikovno« doktrino o nujnih resnicah, ki so jo zagovarjali logični pozitivisti in *Logično filozofski traktat*. Toda medtem ko zreli Wittgenstein zanika, da je »nujni stavek« sploh empirični stavek – takšne stavke razlaga kot interpretacije pravil, ki urejajo posamezne jezikovne igre –, Quine zanika, da se nujne resnice kategorialno razlikujejo od empiričnih resnic. Včasih je zelo blizu trditvi, da so stavki, ki jim pripisujemo nujnost, preprosto empirične posplošitve, ki opisujejo najbolj odporne »lastnosti« realnosti.

III.

Quine razlaga verbalno vedènje v smislu naturalizma in ga razume zgolj kot nekakšno vzročno zvezo. Toda njegova podoba jezika se zdi z Wittgensteinovega stališča neustrezna, ker je po njegovem stališču razumevanje jezika bistveno povezano z zmožnostjo sledenja pravilom v določeni jezikovni igri. Za Wittgensteina *raba* (uporaba) nekega izraza ne označuje samo vedènja kot takega, ampak »vedènje, ki ga vodijo pravila oziroma, bolj splošno, vedènje, ki je podvrženo nekim standardom pravilnosti. Uporaba figur v neki igri, na primer pri šahu, ni zgolj način, kako jih ljudje premikajo, ampak način, kako jih premikajo, ko jih premikajo pravilno – v skladu s pravili za njihovo uporabo.« (Hacker, 1996: 11) Tako je res, da je jezikovno učenje osnovano na urjenju in je na nek način podobno vzpostavitvi vzročnega mehanizma pri dražljajskem pogojevanju [*stimulus conditioning*]. Vendar *ni samo to*. Sledenje pravilom ni vzročno, ni posledica vzročnega pogojevanja, ampak je intencionalno in normativno; pravila nastopajo kot razlogi naših delovanj, so našim delovanjem (seveda tudi jezikovnim) imanentna. Wittgenstein bi sicer priznal, da je del urjenja tudi vzročno pogojevanje, vendar ne bistveni del: *izurjenost* učenca se izkaže v njegovem preskoku v novo dimenzijo – v sledenje pravilom.

Za razliko od Wittgensteina je Quine behavioristični fizikalist, tako da je zanj vsako človeško delovanje posledica vzročnega pogojevanja, ki je zanj neka vrsta indukcije. Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah* zapiše:

Lahko bi torej rekli: kazalna definicija razloži rabo – pomen – besede, če je že jasno, katero vlogo naj ta beseda v tem jeziku sploh igra. Če torej vem, da mi hoče nekdo razložiti besedo za barvo, potem bo kazalna razlaga »To se imenuje ‘sepija’« pripomogla k mojemu razumevanju te besede. (FR, § 30)

S tem poudarja, da golo pogojevanje ni dovolj, da mora učenec že (vsaj implicitno) obvladati »gramatikalni« stavek »Sepija je barva«, s čimer pa je že postavljen v neko okolje rabe pravil (za barve itd.). Quine v članku »Ontološka relativnost« zanika to stališče, saj se po njegovem mnenju besedo za barvo »sepija« lahko nauči »z običajnim procesom pogojevanja oziroma indukcijo. Nekomu niti ni treba povedati, da je sepija barva in da ni niti oblika, niti snov, niti člen [*article*].« (Qu-

ine, 1969: 31) Z Wittgensteinovega stališča pa gola behavioristična perspektiva ne zadostuje za razumevanje (inteligentnega) razumevanja. Potrebna je tudi perspektiva človeške oblike mišljenja, ki ni samo intersubjektivna, kar bi sprejel tudi Quine, ampak bistveno *normativna*, utemeljena ne samo v vzročnih povezavah, ampak v sledenju pravilom:

»Kako pa me neko *pravilo* lahko nauči, kaj naj počnem na *tem* mestu? Karkoli že naredim, je vendar po določeni interpretaciji združljivo s tem pravilom.« – Ne, s tem naj ne bi bilo tako. Temveč tako: Vsaka interpretacija visi, skupaj z interpretiranim, v zraku; interpretacije mu ne more služiti kot opora. Interpretacije same ne določajo pomena.

»Torej je vse, karkoli že počnem, združljivo s tem pravilom?« – Naj vprašam tako: Kaj ima izraz pravila, recimo kažipot, opraviti z mojimi dejanji? Kakšna povezava tu obstaja? – No, recimo tale: izurjen sem bil, da se na ta znak odzovem na določen način, in sedaj se tako odzovem.

Toda s tem si navedel samo neko vzročno zvezo, razložil si samo, kako je prišlo do tega, da se sedaj usmerjamo po kažipot; ne pa, v čem pravzaprav je sledititemu-znaku. Ne; naznačil sem tudi še, da se nekdo po kažipot usmerja samo do te mere, kolikor obstaja neka stalna raba, neka navada. (FR, §198)

Glede nedoločenosti interpretacij sta si Quine in Wittgenstein enotna. Quine nedoločenost interpretacij vzpostavi skozi nedoločenost prevoda, ki je osnova za še dve nadaljnji nedoločenosti: nedoločenost reference in empirično poddoločenost znanstvenih teorij (*glej* Quine, 1990c). Samo da Wittgenstein poleg nedoločenosti interpretacij dodaja, da vendarle obstaja še *določenost* pomena v rabi, ki pa je onstran vsakršnih interpretacij, »da obstaja *dojemanje* pravila, ki *ni tolmačenje*; temveč se, od primera do primera aplikacije, izraža v tem, kar imenujemo 'slediti pravilu' in 'ravnati v nasprotju z njim'« (FR, § 201). Quine zavrača vsako človeško normativnost, ki jo poudarja Wittgenstein v navedenem daljšem odlomku iz njegovih *Filozofskih raziskav*, in v članku »O naravi moralnih vrednosti« (Quine, 1981b) celo za moralnost utemeljuje, da je »rezultat vzročnega pogojevanja in dedovanja« (Dall'Agnol, 2003: 83). Tako tudi morala po njegovem mnenju nastane z nekakšno indukcijo. Vse za ohranitev uniformnosti vsega!

Navedeni Quinovi scientistični *uniformnosti* v razumevanju jezika Dall'Agnol postavi nasproti Wittgensteinovo *pluralnost* jezikovnih iger in zanimivo razvrsti jezikovne igre – ki jih Wittgenstein (FR, § 23) navaja kot različne, čeprav seveda ne zanika njihove prepletenosti – v različne kategorije. K jezikovnim igram znanosti bi tako iz Wittgensteinovega nabora iz tega paragrafa *Filozofskih raziskav* lahko šteli opisovanje predmeta na pogled ali s pomočjo meritev, izdelovanje predmeta s pomočjo opisa, poročanje o poteku nečesa in postavljanje domneve o tem poteku, postavljanje in dokazovanje hipotez, prikazovanje izidov eksperimenta s tabelami in diagrami itd.; k jezikovnim igram umetnosti izmišljanje zgodb in njih branje, igranje gledališke igre, petje venčka itd.; k jezikovnim igram vsakdanjosti

pripovedovanje šal in razlaganje pa tudi prošnje, zahvaljevanje, preklinjanje, pozdravljanje itd., ki bi jih morda prej prištevali k jezikovnim igram moralnosti, kamor Dall'Agnol uvršča samo dajanje in izpolnjevanje ukazov, po drugi strani pa bi nekako spadale tudi k jezikovnim igram religije, za katere je značilna predvsem molitev. Navedena Dall'Agnolova kategorizacija jezikovnih iger ima, kakor vsakršna, smisel, če pri tem sledimo Wittgensteinovemu napotku, da bo to združevanje, kakor vsakršno, odvisno od smotra, ki mu sledi: »Pomisli na različne vidike, glede na katere lahko razvrstimo orodja v vrste orodij. Ali šahovske figure v vrste figur.« (FR, § 17)

Iz vsega navedenega je jasno, da imata Wittgenstein in Quine popolnoma različni metafizofoziji.¹⁰ Quine razume posel filozofije v okviru naturalizma, fizikalizma in empirizma, Wittgenstein pa v okviru svoje gramatikalne metode. Skupno jima je le to, da oba odrekata filozofiji neko apriorno vlogo, ki bi utemeljila celoto človeškega védenja in s tem tudi znanosti. Wittgenstein trdi, da se filozofija »dejanške rabe jezika ne sme na noben način dotikati, lahko jo končno samo opisuje. Kajti tudi utemeljiti je ne more. Vse pušča takšno, kakršno je. Tudi matematiko pušča takšno, kakršna je, in nobeno matematično odkritje ji ne more služiti kot vodilo.« (FR, § 124) A to ne pomeni, da ji odreka avtonomijo, saj je zanj edina prava filozofska metoda iskanje preglednega prikaza (preglednega opisa) vozlov, v katere nas zapleta jezik, ko nam prikazuje napihljive stavbe kot realne, ko se zdi, da je na nekaj apliciran, a teče v prazno ipd. Tolikokrat navajano Wittgensteinovo misel »Filozofija je boj proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika« (FR, § 109) moramo zato razumeti amfibolično; proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika se lahko borimo samo s sredstvi tega istega jezika:

Glavni izvor našega nerazumevanja je v tem, da nad rabo naših besed nimamo *pregleda*. – Naši gramatiki manjka preglednost. – Pregleden prikaz posreduje razumevanje, ki pa je ravno v tem, da 'vidimo povezave'. Od tod pomembnost tega, da najdemo in iznajdemo *vmesne člene*. (FR, § 122)

Quine filozofiji odreka avtonomijo, njegova metafizofozija – naturalizirana epistemologija – je razumljena kot nekakšen podaljšek znanosti:

Zanima me tok evidence od sproženja čutil do izrekov [*pronouncements*] znanosti; pa tudi temeljna načela reifikacije in, če sploh katera, priporočila [*credentials*] pojma kognitivnega pomena. Te epistemološke zadeve, in ne moje naključno zanimanje za jezikoslovje, motivirajo moja razmišljanja o radikalnem prevodu. (Quine, 1990c: 3)

¹⁰ Za obširne in/ali podrobne razprave o metafizofoziji Wittgensteinovih filozofskih raziskovanj glej, na primer, Ule (1990), Vele (2017) pa tudi članek Aleša Žagarja »Standardna interpretacija Wittgensteinovega pojma filozofije« v tej številki *Analize*. Za navezavo te metafizofozije na epistemologijo pa, med drugim, Ule (1999), Ule (2007), Vidmar (2014) in Cerkovnik et al. (2006).

Vzdraženje njegovih čutilnih receptorjev je vsa evidenca, ki jo kdorkoli ima, da bi od tod v zadnji instanci prišel do slike sveta. Zakaj ne bi zgolj pogledali, kako ta konstrukcija dejansko poteka? Zakaj se ne bi zadovoljili s psihologijo? (Quine, 1969b: 78)

Epistemologija ali kaj podobnega preprosto dobi svoje mesto kot poglavje psihologije in s tem tudi naravoslovja. Proučuje naravni pojav, to je fizični človeški subjekt. Temu človeškemu subjektu je na voljo določen eksperimentalno nadzorovan input – na primer določeni vzorci obsevanja v izbranih frekvencah – in na koncu [*in the fullness of time*] ta subjekt kot output dostavi opis tridimenzionalnega zunanjega sveta in njegove zgodovine. (Quine, 1969b: 82)

Za Quina je torej znanost tista, ki nam pove, kakšen svet je in tudi to, kako ga dojemamo. Vendar pri tem ni nevtralen, saj je zanj trenutno najboljša znanost tista s fizikalistično ontologijo in empiristično epistemologijo. Čeprav priznava tudi druge znanosti razen fizike, na primer psihologijo, kemijo, biologijo in ekonomijo, pa jih razume tako, da če jih že ne moremo zvesti na fiziko, pa nad njo vsaj supervenirajo, kajti »nič v svetu, niti drhtenje veke niti migotanje misli, se ne zgodi brez kakšne prerazporeditve mikrofizičnih stanj« (Quine, 1981c: 98). Hylton in Kemp (2019) k temu pripominjata, da bi se mnogi filozofi strinjali, da so metode in tehnike znanosti najboljši način, da kaj izvemo o svetu. Vendar se vseeno lahko vprašamo po razlogu, ki bi utemeljil, da to res velja. Pravita, da bi Quine, tudi za ceno krožnosti, vztrajal na tem, da mora tudi ta trditev sama biti osnovana na naravoslovni znanosti. Na ta način je naturalizem apliciran sam nase: »Za Quinov naturalizem temelj ne obstaja: ni osnovan na ničemer drugem.« (*ibid.*)

IV.

Na osnovi navedenega metodološkega izhodišča Quine induktivno izgradi to celoto, ki jo imenujemo znanost oziroma celoten jezik znanosti, ki nadgradi naš običajni jezik.¹¹ Zato se njegov nauk imenuje holističen. Začne s tako imenovanimi opazovalnimi stavki, ki dobijo svoj pomen iz trenutnih vzdraženj naših čutil in so na nenavaden način nekako neodvisni od celote jezika, v katerega smo vpeti: »Pojem dražljajskega pomena ... Izolira neko vrsto neto empiričnega vnosa vsakega od različnih posamičnih stavkov brez nanašanja na vsebujočo teorijo, čeprav brez izgube tega, kar stavek dolguje tej vsebujoči teoriji.« (Quine, 1960/2013: 31) Prav dobesedno vzeto je pomen nekega takšnega opazovalnega stavka urejen par dveh množic: množice tistih vzdraženj, pod katerimi bi se subjekt v interakciji z dru-

¹¹ Ker je Quine v tem zelo podroben, mu tukaj ne bom natančno sledil, ampak nameravam bolj na splošno predstaviti njegov prikaz. Bralko in bralca, ki se s Quinom morda še nista seznanila z branjem izvirmikov, pa vabim, da si prebere v tej številki *Analize* preveden odlomek iz njegove temeljne knjige *Beseda in predmet*, ki je naslovljen »Prevod in pomen«, in njegov članek »Tri nedoločenosti«.

gim subjektom s tem stavkom strinjal (afirmativni dražljajski pomen), in množice onih vzdraženj, pod katerimi se s tem stavkom ne bi strinjal (negativni dražljajski pomen).

Za lažjo predstavitev si zamislimo posebne vrste znanstvenika za pomene, recimo mu pomenoslovec in poleg njega še objekt njegovega opazovanja, ki je ravno prej omenjeni subjekt, ki se odziva na vzdraženja. Recimo, da je to komaj rojeni otrok, saj Quine trdi, da so opazovalni stavki vstopni klini v otrokov jezikovni svet.¹² Quine predlaga tudi, da se zaradi enostavnosti omejimo samo na vidna vzdraženja. Pomenoslovec opazuje otroka in lahko beleži, kako se odziva, saj kot znanstvenih vidi hkrati, kakšno sliko ima otrok na mrežnici, in to, kako se odziva. Na primer, ko otrok reče »Belo«, se da objektivno ugotoviti, da mu je na mrežnico padel spekter valovanj, ki ga opišemo z »Belo«. Ali pa ga obrnemo k beli steni, vprašamo »Belo?« in bo to kakorkoli potrdil ali ne. Če bo potrdil, se bo to, kar mu je v tem trenutku padlo na mrežnico, štelo k delu dražljajskega pomena stavka »Belo«, ki mu Quine pravi afirmativni, če zanikal, potem se bo to štelo k negativnemu.

Na ta način bo otrok po Quinovi teoriji obvladoval vse več in več opazovalnih stavkov, za naš primer še recimo opazovalni stavek »Tačka«, pomenoslovec pa bo skrbno beležil korelacije med uporabo tega stavka in sliko Tačke na otrokovi mrežnici. Recimo, da je Tačka bela, a zelo majhen otrok še ne obvlada tega, da se takrat, ko se mu na mrežnici »zabliska« Tačka, tam »zabliska« tudi bela barva in obratno. Seveda pa kmalu napreduje in obvlada že bolj komplicirane stavek, kot je, recimo, »Belo Tačka«. Pomenoslovec ugotovi, da se je otroku prikrdalo že nekaj teorije, ko je ta dva opazovalna stavka povezal med seboj. Še več je obvlada, ko, na primer, ugotovi, da je Tačka nekaj, kar lahko prime, bele barve pa ne. Tačko popredmeti (reificira), bele barve pa ne, ker je ne more.

Quinova zgodba gre v smeri, da otrok obvlada vedno več in več teorije. Najprej je ta glede na visoko teorijo sorazmerno preprosta. Na primer, kmalu lahko ugotovi, da če kamen spusti iz rok, ta pade na tla; in ker se to zgodi z vsakim kamnom, obvlada hipotezo, da »Vsak kamen, ki ga spustimo iz rok, pade na tla«. Quine na ta način vzpostavi povezavo med opazovalnimi stavki in bolj teoretičnimi stavki: opazovalni stavki »prerastejo« v opazovalne kategorične trditve – najprej primitivne, potem objektivne – vse do znanstvenih hipotez.

¹² Namenoma tu tem mestu ne obravnavam neposredno Quinove teze o nedoločeniosti prevoda, saj kakor pravi, »se radikalni prevod začne doma« (Quine, 1969a: 46). Miselni eksperiment radikalnega prevoda je zanj samo sredstvo za ponazoritev njegove teze o nedoločeniosti *pomena stavkov*: »neskončna celota stavkov kateregakoli danega govorečevega jezika je lahko permutirana ali preslikana sama vase, tako da (a) celota govorečevih dispozicij za verbalno vedenje ostane invariantna in še vedno (b) to preslikavanje ni le korelacija stavkov z ekvivalentnimi stavki v karšnemkoli še tako razrahljanem smislu ekvivalence. Brezštevilni stavki se lahko korenito razhajajo od svojih posamičnih korelatov, vendar se lahko ta razhajanja sistematično izravna, tako da se ohrani celoten vzorec medsebojnih povezav stavkov in njihovih povezav z neverbalnim vzdraženjem.« (Quine, 1960/2013: 26)

Tako ta otrok napreduje vse do vedno splošnejših hipotez in celo do najsplošnejših, kot je na primer to, da je vsaka stvar sebi enaka, da stavek ne more biti hkrati resničen in neresničen, obvlada tudi hipoteze iz matematike, kemije, biologije in klasične fizike ter končno, Quine bi rekel »in the fullness of time«, kvantno fiziko in relativnostno teorijo (morda celo do sedaj še nedoseženo ultimativno enotno teorijo fizike in vsega!). Pomenoslovec, ki ga je na njegovi poti budno spremljal, ugotavlja sledeče: (1) Da so vse posplošitve induktivno izrasle iz opazovalnih stavkov, zato je vsa empirična vsebina še tako visoko teoretičnih stavkov vsebovana zgolj v opazovalnih stavkih. (2) Da lahko vsebino opazovalnih stavkov – njihove dražljajske pomene – določimo *samo* behavioristično, torej iz opazovanja vedênja vpletenih. (3) Da se včasih ob nastopu novih opazovalnih stavkov lahko zgodi, da ne podpirajo več določenih posplošitev, ki veljajo v tej celoti. Ko je to nevzdržno, se ta celota, to polje medsebojnih učinkovanj, zamaje. In če je treba, se kakšna posplošitev zamenja z drugo. Če se le da s takšno, ki je čim nižje stopnje, ki je čim bližje obrobju celotne teorije. Namesto celotna teorija bi lahko rekli celotni jezik, saj Quine ta pojma uporablja praktično sinonimno.

Treba je dodati, da pomenoslovec iz opazovanj razbere tudi, da nič od tega, kar je spremljal pri otroku – vse od najenostavnejših opazovalnih stavkov do najbolj globokih stavkov teorije – *ni do konca določeno*, ker je to dogajanje vseskozi odvisno od družbenega okolja. To intersubjektivno določa, kateri opazovalni stavki so v igri, kaj imamo na podlagi opazovalnih stavkov za predmete in česa ne ter kaj spada v teorijo in navsezadnje tudi to, česa fizika ne dopušča.

Opisana Quinova metoda filozofije je globokem nasprotju s tisto, ki jo propagira Wittgenstein. Čeprav se bi s Quinov strinjal glede tega, da se da pomene stavkov in besed razbrati samo iz opazljivega vedênja vpletenih govorcev jezika, pa se ne bi strinjal s tem, da je edina pot do njih pot znanosti. Še več, v zgledevanju po znanosti vidi enega od bistvenih razlogov za našo škodljivo potrebo po splošnosti:

Filozofi imajo metodo znanosti nenehno pred očmi in so v skušnjavi, ki se ji ne morejo upreti, da postavljajo vprašanja in nanje odgovarjajo na način znanosti. Ta tendenca je pravi izvor metafizike in vodi filozofe v popolno temo. Tukaj bi rad rekel, da naš posel nikoli ne more biti v tem, da bi karkoli zvajali na karkoli ali karkoli razlagali. Filozofija *je* dejansko 'čisto deskriptivna'. (Wittgenstein, 2005: 79)

Ta njegova »čisto deskriptivna« metoda nam prinaša opis jezika, ki ga kot celoto lahko razumemo samo pluralistično, lahko bi rekli, da Wittgenstein v nasprotju s Quinovim *uniformnim* holizmom vzpostavi *pluralistični* holizem jezika. Jezik ni uniformna celota, ampak celota različnih jezikovnih oblik, ki jim Wittgenstein pravi jezikovne igre:

V prihodnje vas bom znova in znova opozarjal na to, kar bom imenoval jezikovne igre. To so načini uporabe znakov, ki so enostavnejši od načinov, kakor uporabljamo znake našega skrajno zapletenega vsakdanjega jezika. Jezikovne igre so oblike jezika, s katerimi otrok začne uporabljati besede. /.../ Če pogledamo takšne enostavne oblike jezika, potem mentalna megla, za katero se zdi, da zastira običajno uporabo jezika, izgine. Vidimo dejavnosti, reakcije, ki so izrazite in transparentne. Po drugi strani v teh enostavnih procesih prepoznavamo oblike jezika, ki niso ostro ločene od naših bolj zapletenih oblik jezika. Vidimo, da lahko zapletene oblike zgradimo iz primitivnih, tako da postopno dodajamo nove. (Wittgenstein, 2005: 78)

V § 66 *Filozofskih raziskav* (FR) utemeljuje, da takšnih iger ne moremo definirati, ampak jih lahko samo opišemo na podlagi njihove družinske podobnosti, saj »če jih pogledaš, sicer ne boš videl ničesar, kar bi bilo skupno *vsem*, videl pa boš podobnosti, sorodnosti, in sicer cel niz. /.../ Vidimo neko zapleteno mrežo podobnosti, ki se prepletajo in križajo. Podobnosti v velikem in malem.« V čem pa je njegova utemeljitev? Podobno kot Quine naturalizem tudi Wittgenstein tukaj svojega stališča ne more utemeljiti v ničemer drugem¹³ kot v njem samem: »Kot rečeno: ne misli, temveč glej!« (*ibid.*) Oziroma: »Pomisliti moraš na to, da je jezikovna igra nekaj nenapovedljivega. Mislim: ni zasnovana. Ni razumna (ali nerazumna). Stoji tu – kot naše življenje.« (OG, § 559) Kot jezikovno igro pa v osnovi razume enostavno jezikovno igro, s katero otrok začne uporabljati jezik – pove, da bo »včasih govoril o kakšen primitivnem jeziku kot o jezikovni igri« –, a da bo kot jezikovno igro obravnaval tudi »celoto: jezik in dejavnosti, s katerimi je prepleten« (FR, § 7). Tako je lahko določena jezikovna igra vsakršna prepletenost primitivnih jezikovnih iger. Pluralnost na višku!

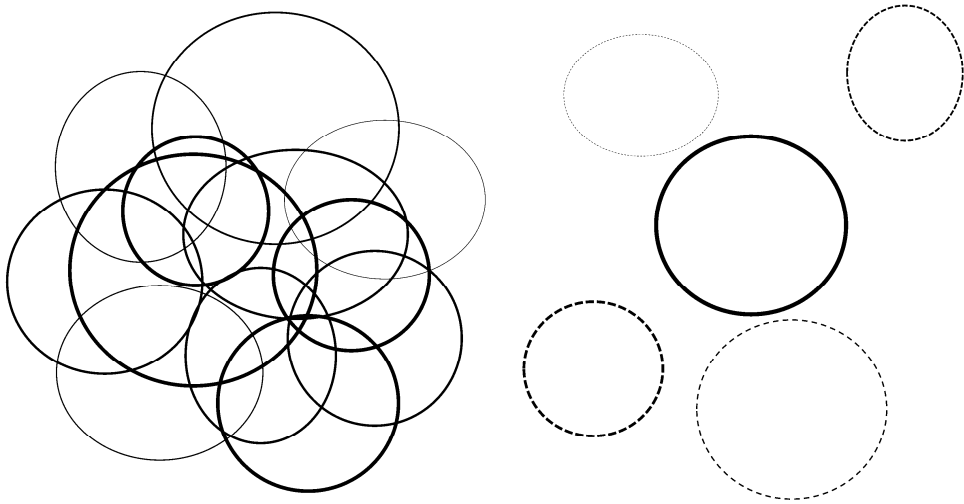
Gotovo bi kot *eno izmed* primitivnih jezikovnih iger Wittgenstein razumel tudi Quinovo »igranje« otroka z opazovalnimi stavki. Podobno kot v že obravnavanem primeru s »sepijo« pa bi v nasprotju s Quinov trdil, da tudi to, recimo najprimitivnejšo jezikovno igro, obvladujejo pravila, ki bi jih lahko izrazili z gramatikalnimi stavki, ki pa niso nekakšne empirične posplošitve, ampak v jeziku izražene norme njegove uporaba. Čeprav otrok teh pravil ne zna izraziti, pa obvladujejo rabo njegovih besed. Vsako jezikovno igro uokvirjajo takšna pravila; obvladovanje jezika je za Wittgensteina normativna dejavnost. Gramatikalni stavki imajo lahko obliko empiričnih stavkov in ravno to zavaja: kdo (recimo Quine) bi jih tudi dejansko razumel kot empirične posplošitve. Stavka »Črke na mojem monitorju so temnejše od ozadja« in »Črna barva je temnejša od bele« imata isto sintaktično obliko »x je temnejši od y«, a je prvi empiričen, drugi pa gramatikalen. Enako velja za stavka »Moja soba je dolga 4 metre« in »Etalon v Parizu je dolg 1 meter«. Razlikujejo pa se v vlogah, ki jih imajo v jeziku: empirični stavki opisuje-

¹³ »Če sem utemeljitve izčrpal, potem sem sedaj zadel ob trdo skalo, moja lopata pa se upogne.« (FR, § 217)

jo realnost, gramatikalni stavki predpisujejo rabo teh empiričnih stavkov. Zato lahko Wittgenstein trdi:

O *eni* stvari ne moremo povedati niti, da je dolga 1 m, niti, da ni dolga 1 m, to pa je prameter v Parizu. – S tem pa mu seveda nismo pripisali nikakršne nenavadne lastnosti, temveč smo samo označili njegovo svojsko vlogo v igri merjenja z metrom. – Zamislimo si, da bi bil na podoben način kot prameter v Parizu shranjen tudi vzorec barv. Tako razložimo: »Sepija« se imenuje barva te tam neprodušno shranjene prasepije. Potem o tem vzorcu ne bo imelo nobenega smisla povedati niti, da ima to barvo, niti, da je ni-ma. (FR, § 50)

Quine zavrača Wittgensteinovo razlikovanje med gramatikalnimi stavki, ki so izraz pravil, in empiričnimi stavki, ki opisujejo svet. Namesto tega vzpostavi razliko med obrobni (opazovalnimi) stavki, ki se, čeprav je njihov pomen nedoločen, neposredno nanašajo na svet okoli nas, in vedno bolj osrednjimi teoretičnimi stavki, ki se na svet okoli nas nanašajo posredno, preko zapletenih povezav z opazovalnimi stavki. Takšni bi bili različni slike jezika, kakor ju vzpostavljata Wittgenstein in Quine:

Wittgensteinov (levo) in Quinov (desno) pogled na celoto jezika.

Leva slika predpostavlja Wittgensteinov pogled na jezik kot na celoto mnogoterih na mnogotero načinov prepletenih jezikovnih iger, desna pa Quinov pogled na različne teorije sveta, ki lahko nastanejo iz permutacij jezika samega vase oziroma vzniknejo iz različnih priročnikov za prevajanje in so vse empirično ekvivalentne. Temno obrobljena je naša teorija sveta, druge pa so obrobljene črtkasto, saj Quine v članku *Tri nedoločenosti* niha med tem, da »si mislimo našo lastno

teorijo kot resnično in drugo kot neresnično«, »da se sprejme obe teoriji kot resnični«, da »stavke, ki vsebujejo tuje termine, šteje kot niti resnične niti neresnične, ker je naš predikat resnice smiselno samo relativno glede na naš lasten jezik in glede na prevode vanj« in tem, da: »Ni potrebe, da bi ju zlili v neko posamezno redundantno teorijo. Naš jezik lahko zaobjame celotni besedišči obeh teorij in potem lahko naš predikat resnice aplicira na vsako od njiju glede na njune ločene prednosti.«¹⁴ (Quine, 1990c: 15) Za zadnjo alternativo, ki mu, tako pravi na tem mestu, »sedaj najbolj ugaja« in mu jo je priporočal Davidson, bi lahko celo rekli, da se do neke (majhne) mere približuje Wittgensteinovemu pogledu na jezik.

Ta namreč tudi v znanosti dopušča različne pojmovne okvire, ki so med seboj primerljivi, ne da bi pri tem vnaprej dajali prednost enemu ali drugemu. Ti okvirji se lahko celo medsebojno prekrivajo v svojih temeljih, ki jih običajno opišemo z gramatikalnimi in drugimi oblikami tako imenovanih, kakor jih metaforično označuje Wittgenstein, tečajnih oziroma osnih stavkov. Vendar se z vsako dejansko spremembo *teorije* spremeni tudi njen pojmovni okvir – nastane nova teorija oziroma, kuhnovsko rečeno, nova paradigma.¹⁵

Svoje podobe sveta [*Weltbild*] pa nimam zato, ker bi se o njeni pravilnosti prepričal; tudi ne zato, ker sem prepričan o njeni pravilnosti. Temveč je to tradicionalno ozadje, na podlagi katerega lahko razlikujem med resničnim in neresničnim.

Stavki, ki opisujejo to podobo sveta, bi lahko sodili k neke vrste mitologiji. Njihova vloga pa je podobna vlogi pravil igre, igre pa se lahko naučimo tudi čisto praktično, brez izgovorjenih pravil.

Lahko bi si predstavljali, da bi se določeni stavki, ki imajo obliko izkustvenih stavkov, strdili in bi funkcionirali kot vodilo za nestrjene, tekoče izkustvene stavke; in da bi se to razmerje sčasoma spremenilo, tako da bi se tekoči stavki strdili, trdni pa bi postali tekoči.

Mitologija se lahko spet utekočini, rečna struga misli se lahko premakne. Razlikujem pa med gibanjem vode v rečni strugi in premikom slednje; čeprav ostra meja med njima ne obstaja.

Če pa bi kdo rekel: »Torej je tudi logika izkustvena znanost,« ne bi imel prav. Drži pa, da je lahko isti stavek enkrat obravnavan tako, kakor da mora biti preverjen z izkustvom, drugič pa kot pravilo preverjanja.

Da, breg omenjene reke sestoji deloma iz trde kamnine, ki ni podvržena spremembi ali pa je podvržena neopazni spremembi, deloma pa iz peska, ki ga zdaj tu zdaj tam odplavlja in naplavlja. (OG, §§ 94–99)

¹⁴ Za kritiko Quinovega (ne)razumevanja (ne)soizmerljivosti znanstvenih teorij glej Borstner (2004).

¹⁵ Za podrobnejši prikaz Wittgensteinovih epistemoloških in »epistemoloških« raziskovanj glej Cerkovnik et al. (2006).

Stavkov, ki so zame fiksirani, se ne učim izrecno. Lahko jih *najdem* naknadno kot rotacijsko os vrtečega se telesa. Ta os ni fiksirana v smislu, da je pritrjena, ampak jo kot negibno določa gibanje okrog nje. (OG, § 152)

Z isto gotovostjo, s katero domnevamo katerikoli matematični stavek, vemo tudi, kako naj izgovorimo črki »A« in »B«, kako se imenuje barva človeške krvi, da imajo drugi ljudje kri in jo imenujejo »kri«.

To pomeni, da *vprašanja*, ki jih postavljamo, in naši *dvomi* temeljijo na tem, da so določeni stavki – tako rekoč tečajji, na katerih se prvi premikajo – izvzeti iz dvoma.

To pomeni, da to, da se o določenih zadevah *dejansko* ne dvomi, spada k logiki naših znanstvenih raziskovanj.

Vendar ni tako, da pač ne *moremo* raziskovati vsega in se moramo po sili razmer zadovoljiti z domnevo. Če hočem, da se vrata premikajo, morajo biti tečajji fiksirani. (OG, §§ 340–343)

Očitno je, da tu Wittgenstein opisuje mnogotere in v temelju spremenljive jezikovne igre vsakdanjega življenja *in* znanosti, ki so same na sebi *kontekstualno* uokvirjene.

V.

Naj zaključim primerjavo med Wittgensteinom in Quinov z njunim že omenjenim navidezno enakim izhodiščem, katerega razumevanji pa pri njiju *radikalno* divergirata. Quine rad poudari, kako je nekatera stališča, ki jih zagovarja Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah*, zagovarjal že Dewey, »ko se je Wittgenstein še držal svoje slikovne teorije pomena« (Quine, 1969a: 27). Takole situacijo *radikalnega* prevoda – »Kar pa je relevantno za naše namene, je *radikalen* prevod, tj. prevod jezika doslej nedotaknjenih ljudi.« (Quine, 1960/2013: 25) – opiše Wittgenstein:

Kdor pride v neko tujo deželo, se bo jezika domačinov marsikdaj učil s pomočjo kazalnih razlag, ki mu jih podajo; o tolmačenju teh razlag pa bo moral pogosto *ugibati*, in včasih bo ugibal pravilno, včasih napačno.

In sedaj lahko, prepričan sem, rečemo: Avguštin opisuje učenje človeškega jezika tako, kakor da bi prišel otrok v neko tujo deželo in ne bi razumel jezika te dežele; to pomeni: tako, kakor da bi že imel nek jezik, samo ne tega. Ali tudi: kakor da bi otrok že lahko *mislil*, samo ne bi mogel še govoriti. In »misliti« bi tukaj pomenilo nekaj kot: govoriti sam s seboj. (FR, § 32)

Bi lahko rekli, da je Quine obtičal v avguštinski sliki jezika, katere kritika so *Filozofske raziskave*, in ni uvidel, da se mora otrok hkrati s stavki jezika naučiti tudi pravil njihove rabe?

Wittgenstein and Quine: Basic Similarities and Differences

The article presents some basic and essential conceptual similarities and differences in the philosophical approaches of two of the leading analytical authors of the 20th century; the mature Wittgenstein from his break with *Tractatus* onwards and W. V. Quine mainly in the ideas he developed from the book *Word and Object* onwards. Similarities can be found in the fact that they both rejected the atomistic and reductionist paradigm of the Vienna Circle and the notion of meaning as either a mental or objective abstract entity. In terms of behaviorism and understanding the meaning of sentences and words in use, both of them conceptualized language in a pragmatist framework. However, there are essential differences between their positions as well, arising from their completely different metaphilosophies - grammatical analysis at Wittgenstein's and naturalism at Quine's side.

Keywords: pragmatism, meaning as use, naturalism, holism, pluralism, Wittgenstein, Quine.

Literatura

Arrington, Robert L., in Glock, Hans-Johann (1996). »Editors' Introduction«. V Arrington, Robert L., in Glock, Hans-Johann (ur.), *Wittgenstein in Quine*, London in New York: Routledge, str. xiii–xvii.

Borstner, B. (2004). »Dve dogmi, ontološka zavezanost, prevedljivost in problem inkomenzurabilnosti«. *Analiza*, let. 5., št. 4, str. 86–98.

Carnap, R. (1934). *Logische Syntax der Sprache*. Dunaj: Verlag von Julius Springer.

Cerkovnik, B. (1998). »Wittgenstein in Dunajski krog«. *Analiza*, let. 2., št. 2–3, str. 95–116.

Cerkovnik, B. (2013). *Proti meji smisla: razprave k Logično filozofskemu traktatu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Cerkovnik, B. et al. (2006). »Kako je mogoče dvomiti?«. V *Philologos 1*, Ljubljana: KUD Logos, str. 65–117.

Dall'Agnol, D. (2003). »Quine or Wittgenstein: The End of Analytic Philosophy?«. *Principia*, 7 (1–2), str. 15–91.

Gibson, Roger F. (2004). »Willard van Orman Quine«. V Gibson, Roger F. (ur.), *The Cambridge Companion to Quine*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–18.

Hacker, P. M. S. (1996). »Wittgenstein and Quine: Proximity at Great Distance«. V Arrington, Robert L., in Glock, Hans-Johann (ur.), *Wittgenstein in Quine*, London in New York: Routledge, str. 1–38.

- Hylton, P. in Kemp, G., (2019). »Willard Van Orman Quine«. V Zalta, E. N. (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/quine/>.
- Quine, W. V. (1960/2013). *Word and Object*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Quine, W. V. (1969a). »*Ontological Relativity*«. V Quine, W. V., *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press, str. 26–68.
- Quine, W. V. (1969b). »*Epistemology Naturalized*«. V Quine, W. V., *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press, str. 69–90.
- Quine, W. V. (1981a). »*Has Philosophy Lost Contact with People?*«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 190–193.
- Quine, W. V. (1981b). »*On the Nature of Moral Values*«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 55–66.
- Quine, W. V. (1981c). »*Goodman's Ways of Worldmaking*«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 96–99.
- Quine, W. V. (1981d). »*Use and its Place in Meaning*«. V *Theories and Things*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard, str. 43–54.
- Quine, W. V. (1990a). *Pursuit of truth*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Quine, W. V. (1990b). »*Homage to Rudolf Carnap*«. V Quine, W.V., in Carnap R., *Dear Carnap, Dear Van: The Quine-Carnap Correspondence and Related Work*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Quine, W. V. (1990c). »*Three Indeterminacies*«. V Barrett, R. in Gibson, R. (ur.), *Perspectives on Quine*, Oxford: Blackwell, str. 1–16.
- Quine, W. V. (2001). »*Dve dogmi empirizma*«. *Analiza*, let. 5., št. 4, str. 67–85.
- Ule, A. (1990). *Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od Traktata do Filozofskih raziskav)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ule, A. (1999). »*Gotovost v sledenju pravilom zavrača skepticizem*«. *Analiza*, let. 3., št. 3–4, str. 22–47.
- Ule, A. (2007). »*Moorov 'dokaz' zunanjega sveta in skupno znanje*«. *Analiza*, let. 11., št. 4, str. 45–54.
- Vele, U. (2017). »*Forma v službi metode: Kako brati Wittgensteinove Filozofske raziskave*«. *Analiza*, let. 21., št. 3–4, str. 123–137.
- Vidmar, Š. (2014). »*O gotovosti in epistemologija*«. *Analiza*, let. 18., št. 1–2, str. 119–132.

Wittgenstein, L. (1969). *Tractatus logico-philosophicus*. V Wittgenstein, L., *Schriften 1*, Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Wittgenstein, L. (1970). Das blaue Buch. Eine Philosophische Betrachtung (Das braune Buch). V Wittgenstein, L., *Schriften 5*, Frankfurt/M: Suhrkamp.

Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Wittgenstein, L. (1984). *Wittgenstein und Wiener Kreis, von Friedrich Waismann*. V Wittgenstein, L., *Schriften 3*, Frankfurt/M: Suhrkamp.

Wittgenstein, L. (2005). »Modra knjiga (prva tretjina)«. *Analiza*, let. 9., št. 3, str. 65–93.

Wittgenstein, L. (2009). *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Prevedli G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker in Joachim Schulte; revidirano četrto izdajo uredila P. M. S. Hacker in Joachim Schulte. Oxford & Malden: Blackwell Publishing Ltd.

Wittgenstein, L. (tipkopis). *Filozofske raziskave*. Prevod Borut Cerkovnik. [FR]

Wittgenstein, L. (tipkopis). *O Gotovosti*. Prevod Borut Cerkovnik. [OG]

W. V. Quine

Prevedel Borut Cerkovnik

Prevod in pomen*

§7. Prvi koraki radikalnega prevoda¹

Na splošno smo razmišljali o tem, kako površinske vzdraženosti [*surface irritations*] preko jezika tvorijo znanje nekoga o svetu. Tako se učimo povezovati besede z besedami in drugimi vzdraženji [*stimulations*], da tako nastane nekaj, kar lahko prepoznamo kot govor o stvareh, česar pa ne gre razlikovati od resnice o svetu. Obsežen in zamotano strukturiran govor, ki od tod izhaja, ima malo očitnega stika s preteklo in sedanjo zajezitvijo [*barrage*] neverbalnega vzdraženja; vendar pa moramo prav v takšnem vzdraženju iskati empirično vsebino, kakršnakoli naj ta že bo. V tem poglavju bomo preučili, koliko jezika lahko smiselno tvorimo v terminih njegovih dražljajskih pogojev in kakšno področje še ostane za empirično nepogojen odklon v pojmovni shemi nekoga.

Prvi, nekritičen način, da prikažemo to področje za empirično nepogojen odklon, je naslednji: dva človeka bi lahko bila čisto enaka v vseh svojih dispozicijah za verbalno vedénje pod vsemi možnimi čutilnimi vzdraženji, pa vendar bi se pomeni oziroma ideje obeh, izražene v njihovih identično sproženih in identično zvenječih izgovoritvah [*utterances*], še vedno lahko radikalno razhajale. Tako zastavljena zadeva pa sproži obtožbo izgube pomena: lahko bi se našel kdo, ki bi protestiral, da je razlikovanje pomena, ki ni reflektirano v celoti dispozicij za verbalno vedénje, razlikovanje brez razlike.

To lahko naredimo smiselno, če zadevo preoblikujemo na sledeč način: neskončna celota stavkov kateregakoli danega govorečevega jezika je lahko permutirana ali preslikana sama vase, tako da (a) celota govorečevih dispozicij za verbalno vedénje ostane invariantna in še vedno (b) to preslikavanje ni le korelacija stavkov z *ekvivalentnimi* stavki v karšnemkoli še tako razrahljanem smislu ekvivalenten-

* Prevedeno po W. V. Quine, *Word and Object*, MIT Press, Cambridge 2013 (1960), str. 23–31.

»Translation and Meaning« je naslov drugega poglavja te knjige, prevod vsebuje njegova §§ 7 in 8. V njem je ohranjena izvorna raba narekovajev ter način navajanja v tekstu, opombah in bibliografiji. – op. prev.

¹ Vmesni osnutek poglavja 2 je bil z opustitvami objavljen kot »Meaning and translation«. Polovica navedene razprave je tukaj preživela dobesedno in obsega razpršeno tretjino tega poglavja.

ce. Brezštevilni stavki se lahko korenito razhajajo od svojih posamičnih korelatov, vendar se lahko ta razhajanja sistematično izravna, tako da se ohrani celoten vzorec medsebojnih povezav stavkov in njihovih povezav z neverbalnim vzdraženjem. Kolikor trdnejše so neposredne povezave nekega stavka z neverbalnim vzdraženjem, tem manj se seveda ta stavek glede na vsako takšno preslikavo lahko razhaja s svojim korelatom.

Isti cilj lahko manj abstraktno in bolj realistično dosežemo s premikom na prevod. Teza je potem ta: priročnike za prevajanje enega jezika v drugega lahko vzpostavim na različne načine, tako da bodo vsi združljivi s celoto govornih dispozicij, kljub temu pa bodo medsebojno nezdružljivi. Na brezštevilnih mestih se bodo razhajali, tako da bodo kot posamične prevode za stavke enega jezika podajali stavke drugega jezika, ki pa med seboj ne bodo ekvivalentni glede na nobeno še tako razrahljano vrsto ekvivalence. Trdnejše kot so neposredne povezave nekega stavka z neverbalnim vzdraženjem, manj drastično se seveda bodo lahko njegovi prevodi od priročnika do priročnika razhajali drug od drugega. To je v tej zadnji obliki, kot neko načelo nedoločenosti prevoda, tisto, kar bom poskušal izpostaviti v teku tega poglavja. Poglavje pa se bo vlekle dlje, kot bi se, če se pestrost konceptov in preišljevanj, ki podpirajo to témo, ne bi zdela vredna obravnave tudi sama po sebi.

Tukaj se ukvarjamo z jezikom kot kompleksom sedanjih dispozicij za verbalno vedênje, v katerem so govorniki istega jezika na vsak način prišli do podobnosti drug z drugim; ne s procesi pridobitve, katerih variacije od posameznika do posameznika bi morali zaradi interesov komunikacije zatreti (glej §2). Stavek 'Ta človek dobro strelja', ki je bil izrečen hkrati s kazanjem na nekega neoboroženega človeka, ima za sedanje vzdraženje bežen pogled na strelčev znani obraz. Sodelujoče preteklo vzdraženje vsebuje pretekla opazovanja njegovega streljanja kakor tudi oddaljene epizode, ki so govornika usposobile za uporabo navedenih besed. Preteklo vzdraženje tako navadno deloma velja za pridobitev jezika in deloma za pridobitev vzporednih informacij; vendar lahko ta pomožna dihotomija počaka na kakšno indikacijo, ki naj pove, za kaj je dobra in kakšna splošna vodila obstajajo zanjo v opazljivem verbalnem vedênju. (Glej §§ 9, 12, 14.) Medtem nas čaka obravnava verbalnega vedênja in njegovih v sedanosti [*currently*] opazljivih korelacij z vzdraženjem. Misli si sedanji [*current*] jezik nekega človeka pri njegovih sedanjih dispozicijah, ki služi temu, da se verbalno odzove na sedanje vzdraženje, pa se avtomatsko nanaša na vse preteklo vzdraženje do faze učenja. Ne le, da ima celo ta način risanja meje med jezikom v pridobitvi in jezikom v uporabi svoja kolebanja, ampak lahko glede na to razmislimo o tem, kako zamejiti trajanje vzdraženj, ki jih štejejo za sedanja. Ta meja, delovni standard za to, kaj šteti kot navidezno sedanost [*specious present*], imenujem *modulus* vzdraženja.

Obnovitev človekovega sedanjega jezika iz njegovih v sedanosti opaženih odzivov je naloga jezikoslovca, ki brez pomoči tolmača ne more prodreti v do sedaj neznan jezik in ga prevesti. Vsi objektivni podatki, ki jih ima na razpolago, so učinki, ki jih vidi, ko trči ob domorodčeve površine, in domorodčevo opazljivo vokalno in drugo vedenje. Takšni podatki vzpostavljajo domorodčeve »pomene« samo za najbolj objektivno empirično oziroma dražljajsko vezano raznolikost. In vendar jezikoslovec očitno shaja z domorodnimi »pomeni« v nekem čisto neomejenem smislu; kakorkoli domnevajoč prevode vseh možnih domorodnih stavkov.

Prevajanje med sorodnimi jeziki, kot sta npr. frizijski in angleški, je olajšano s podobnostjo sorodnih besednih oblik. Prevajanje med nepovezanimi jeziki, kot sta npr. madžarski in angleški, je morda olajšano s tradicionalnimi izenačitvami, ki so se razvile vzporedno s skupno kulturo. Kar pa je relevantno za naše namene, je *radikalen* prevod, tj. prevod jezika doslej nedotaknjenih ljudi. Te naloge se v njeni skrajni obliki v praksi ne izvaja, saj lahko rekrutiramo verigo tolmačev iz oseb, ki živijo na obrobju tudi najbolj oddaljenih otočij. Temu problemu pa se bolj približamo, kolikor bolj skromni so namigi, ki jih lahko dobimo od tolmačev; zato pozornost tehnikam radikalnega prevoda ni bila zaželeno.² Zamislil si bom, da je vsa pomoč tolmačev izključena. Priložnostno bom tu ignoriral fonematično analizo (§18), čeprav bi sodila v iniciativo našega terenskega jezikoslovca; ker ne vpliva na mojo filozofsko poanto.

Izgovoritve, ki so najprej in najverjetneje prevedene v takem primeru, so tiste, ki so ključne za sedanje dogodke, ki so vidni jezikoslovcu in njegovemu obveščevalcu. Zajec* pridrobi [*scurries*] mimo, domorodec reče 'Gavagai' in jezikoslovec zabeleži stavek 'Zajec' (oziroma 'Glej, nek zajec') kot poskusni prevod, ki ga bo testiral v nadaljnjih primerih. Jezikoslovec se bo sprva vzdržal tega, da bi polagal besede v usta svojega obveščevalca, pa čeprav samo zaradi pomanjkanja besed. Ko lahko, pa jezikoslovec vendar mora – navkljub tveganju, da bi s svojim predlogom izkrivil podatke – predložiti domorodne stavke, da bi dobil soglasje svojega obveščevalca. Sicer z domorodnimi termini, ki imajo skupne reference, lahko počne bore malo. Recimo, da domorodni jezik vsebuje stavke S_1 , S_2 in S_3 , ki so dejansko prevedljivi kot 'Žival', 'Belo' in 'Zajec'. Dražljajske situacije se vedno razlikujejo, relevantno ali ne; in ker prostovoljni odzivi prihajajo posamezno, so razredi situacij, v katerih bi domorodec prostovoljno ponudil S_1 , S_2 in S_3 , kljub

² Glej Pike.

* Angleško *rabbit*. Najbrž bi bil ustreznejši prevod besede »rabbitt« v slovenščino »kuncec«. Kunci in zajci spadajo v isto družino sesalcev *Leporidae*. Kakor pouči Wikipedia (<https://en.wikipedia.org/wiki/Leporidae>), se skupno ime »rabbitt« običajno nanaša na vse vrste v tej družini, razen na tiste iz rodu *Lepus*. Tem se po angleško reče »hare«, kar slovenimo z »zajec«. Vendar ta razlika sodobni taksonomiji ne ustreza popolnoma. V slovenskih besedilih se je pri nanašanju na Quinove uveljavil prevod »zajec«. Glej, na primer, Bojan Borstner, »Dve dogmi, ontološka zavezanost, prevedljivost in problem inkomenzurabilnosti«, in Bojan Žalec, »Nedogmaticnost in pragmatizem Quinovega empirizma«, oboje v *Analiza* 01 (2004). – op. prev.

skritim dejanskim pomenom teh besed seveda medsebojno izključujoči. Kako naj potem jezikoslovec zazna, da bi se domorodec želel strinjati s S_1 v vseh situacijah, kjer bi prostovoljno ponudil S_3 , in v nekaterih, toda nemara ne v vseh situacijah, kjer bi prostovoljno ponudil S_2 ? Samo tako, da prevzame pobudo in povprašuje kombinacije domorodnih stavkov in dražljajskih situacij, da bi na svoje morebitno zadovoljstvo zožil svoja ugibanja.

Tako imamo jezikoslovca, ki sprašuje 'Gavagai?' v vsaki od različnih dražljajskih situacij [*stimulatory situations*] in vsakokrat zabeleži, ali se domorodec strinja ali ne strinja ali ničesar od tega. Kako pa naj, ko ju vidi ali sliši, prepozna domorodno strinjanje ali nestrinjanje? Kretnje se ne morejo vzeti tako, kot se zdijo [*at face value*]; kretnje Turkov so glede tega skoraj nasprotno od naših. Kar mora storiti, je, da ugiba iz opazovanja in potem vidi, kako dobro funkcionirajo njegova ugibanja. Predpostavimo torej, da je ob vprašanju 'Gavagai?' in podobnem, ob opazni prisotnosti zajca in podobnem izvabil odgovora 'Evet' in 'Yok' dovolj pogosto, da domneva, da ta dva morda ustrezata 'Da' in 'Ne', vendar nima pojma, kateri je kateri. Nato poskusi z eksperimentom posnemanja domorodčevih lastnih prostovoljnih izgovorjanj [*pronouncements*]. Če s tem precej redno izvabi 'Evet', ne pa 'Yok', je vzpodbujen, da vzame 'Evet' za 'Da'. Prav tako se poskuša na domorodčeve opazke odzivati z 'Evet' in 'Yok'; tisti, ki je jasnejši [*more serene*] v svojih učinkih, je boljši kandidat za 'Da'. Čeprav niso dokončne, te metode generirajo neko delovno hipotezo. Če vse njegove nadaljnje korake spremljajo izredne težave, se jezikoslovec morda odloči, da zavrže to hipotezo in uganjuje znova.

Predpostavimo nadalje, da se je jezikoslovec odločil, kaj bo obravnaval kot domorodni znak za strinjanje in nestrinjanje. Tedaj lahko kopiči induktivno evidenco za prevajanje 'Gavagai' s stavkom 'Zajec'. Splošni zakon, za katerega zbira primerke, je, grobo rečeno, ta, da se bo domorodec strinjal z 'Gavagai?' pod ravno tistimi vzdraženji, pod katerimi bi se, če bi bili vprašani, mi strinjali z 'Zajec?'; in temu ustrezno ne bi strinjali.

S čim se bo v takšnem primeru ukvarjal jezikoslovec, pa lahko nekoliko bolje upravičimo, če – namesto da govorimo zgolj o vzdraženjih, pod katerimi se domorodec strinja ali ne strinja z vprašanim stavkom – v nekem bolj vzročnem smislu govorimo o vzdraženjih, ki bodo *narekovala* [*prompt*] domorodcu, da se strinja ali ne strinja z vprašanim stavkom. Recimo, da bi vprašani stavek bil posledica tega, da nekdo nekje proč zasleduje žirafo. Cel dan, kadarkoli bo vprašan, pod kakršnimikoli nerelevantnimi spremljajočimi vzdraženji, se bo domorodec strinjal z njim; nekega drugega dne pa se pod istimi nerelevantnimi vzdraženji z njim ne bo strinjal. Pomembno je vedeti, da v primeru 'Gavagai?' strinjanje dejansko narekujejo vzdraženja, ki prikazujejo zajca, in da druga dejansko narekujejo nestrinjanje.

V praksi bo jezikoslovec ta vprašanja vzročnosti običajno rešil, čeprav poskusno, z intuitivno presojo, ki bo temeljila na podrobnostih domorodčevega vedênja: njegovih natančno motrenih gibih, njegovem nenadnem videzu prepoznanja in podobnem. Obstaja tudi več formalnih ozirov, ki mu lahko v ugodnih okoliščinah zagotavljajo to relacijo narekovanja [*prompting relation*]. Če – takoj potem ko je bil domorodec vprašan *S* in se je ta strinjal ali ni strinjal – jezikoslovec sproži na njem vzdraženje σ , znova vpraša *S* in dobi nasprotno mnenje, potem lahko sklepa, da ga je narekovalo σ [*that σ did the prompting*].*

Pomni, da narekovati v našem smislu ni izvabiti. Kar izvabi domorodčev ‘Evet’ ali ‘Yok’, je kombinacija: vzdraženja, ki narekuje, plus temu sledečega vprašanja ‘Gavagai?’.

§8. Vzdraženje in dražljajski pomen [*Stimulation and stimulus meaning*]

Pomembno je, da se za to, kar narekuje domorodčevo strinjanje z ‘Gavagai?’, smatra vzdraženja in ne zajcev. Vzdraženje lahko ostane enako, čeprav je zajec zamenjan s ponaredkom. Nasprotno pa se vzdraženje, čeprav zajec ostaja isti, zaradi sprememb kota, osvetlitve in barvnega kontrasta v svoji moči narekovanja strinjanja z ‘Gavagai?’ lahko spreminja. Če so uporabe ‘Gavagai’ in ‘Zajec’ eksperimentalno izenačene, se morajo ujemati vzdraženja in ne živali.

Za dani namen je vizualno vzdraženje nemara najbolje identificirati z vzorcem kromatičnega obsevanja očesa. Bilo bi neprimerno pogledati globoko v subjektivno glavo, ker se hočemo izogniti njegovim idiosinkratičnim živčnim prekopavanjem [*idiosyncratic neural routings*] oziroma zasebni zgodovini tvorbe navad. Mi nastopimo po njegovi družbeno pridobljeni [*socially unculcate*] jezikovni rabi, torej po njegovih odzivih na pogoje, ki so običajno podvrženi družbeni presoji. (Glej §2.) Očesno obsevanje *je* – tako da se upošteva to, kam je govorec obrnjen, in relativna razporeditev predmetov – intersubjektivno do neke mere enako preverjeno s strani družbe in jezikoslovca.

Ko za vizualna vzdraženja vzamemo vzorce obsevanj, jih okitimo z neko odliko nadrobnosti, ki presega vse, kar bi naš jezikoslovec sploh lahko preveril. Toda s tem je vse v redu. On lahko upravičeno domneva, da bi domorodcu strinjanje z ‘Gavagai’ narekovala mikroskopsko enaka obsevanja, ki bi njemu, jezikoslovcu, narekovala strinjanje z ‘Zajec’, pa čeprav ta domneva v celoti temelji na vzorcih, kjer bi si o obsevanjih, za katera gre, upali reči največ to, da so si precej podobna.

Vendar o vizualnih vzdraženjih ni ustrezno razmišljati kot o trenutnih statičnih vzorcih obsevanj. To bi onemogočilo primere, ki, za razliko od ‘Zajec’, trdijo gibanje. In to bi ustvarilo problem celo za primere kot ‘Zajec’, vendar na račun ne-

* »σ« tukaj označuje okrajšavo za angleški izraz »stimulation«. – op. prev.

česa drugega: preveč bi bilo odvisno od tega, kar se zgodi neposredno pred in kar sledi trenutnemu obsevanju. Neka trenutna zajčasta [*leporiform*] podoba, ki bi se s pomočjo kakšnega izuma zabliskala sredi nekega zaporedja, ki sicer ne vsebuje zajcev, morda ne bi narekovala strinjanje z ‘Zajec’, pa čeprav bi enaka podoba, če bi bila umeščena v kakšno bolj ugodno zaporedje, to storila. Tako bi nastala težava – ki je daleč od želenega, želimo pa, da se vzorci obsevanja, ki so ugodni za ‘Gavagai’, ujemajo s tistimi, ki so ugodni za ‘Zajec’ –, da za neki vzorec obsevanja sam, ne glede na tiste tik pred in po njem, sploh ne bi mogli nedvoumno reči, ali je ugoden za ‘Zajec’ ali ni.³ Zato je boljše, da kot relevantna vzdraženja ne vzamemo trenutnih vzorcev obsevanja, ampak razvijajoče vzorce obsevanja vseh trajanj vse do primerne limite ali modula [*modulus*]. Poleg tega lahko o idealni eksperimentalni situaciji razmišljamo kot o tisti, v kateri dotični želeni očesni osvetlitvi [*ocular exposure*] predhodi in ji sledi zatemnitev.

V splošnem se očesne vzorce obsevanja najbolje razume v njihovi prostorski celoti. Ker obstajajo primeri kot ‘Lepo vreme’, ki za razliko od ‘Zajec’ niso vezani na noben brez nadaljnjega ločeni del prizorišča. Obstajajo tudi vsi tisti vzorci brez zajca, ki so potrebni, zato da narekujejo nestrinjanje z ‘Zajec’. Kar se tiče vzorcev, ki so potrebni, zato da narekujejo strinjanje z ‘Zajec’, bo celotno prizorišče še vedno služilo boljše, kot bi morda služili izbrani deli; ker se razlika med središčem in obrobjem, ki je neka takšna pomembna determinanta vizualne pozornosti, potem samodejno upošteva. Celotni očesni vzorci obsevanja, ki se razlikujejo okoli središča, se razlikujejo tudi na robovih in so enostavno različni vzorci. Vzorec, ki prikazuje zajca preveč na obrobju, enostavno ne bo vzorec, ki narekuje strinjanje z ‘Gavagai’ oziroma ‘Zajec’.

Določeni stavki vrste ‘Gavagai’ so stavki, s katerimi naš džungelski jezikoslovec mora začeti, za te pa imamo pred seboj bistvene lastnosti surovega koncepta empiričnega pomena. Kajti pomen je, tako domnevamo, tisto, kar neki stavek deli s svojim prevodom; in prevod na trenutni stopnji deluje izključno v korelaciji z neverbalnim vzdraženjem.

Naredimo si ta koncept pomena bolj ekspliciten in mu dajmo neko nevtralno tehnično ime. Najprej lahko definiramo *afirmativni dražljajski pomen* [*affirmative stimulus meaning*] nekega takega stavka, kot je ‘Gavagai’, za danega govorca kot razred vseh vzdraženj (zato razvijanje očesnih vzorcev obsevanja med primerno časovno določenimi zatemnitvami), ki bi narekovali njegovo strinjanje. Bolj eksplicitno, z vidika konca §7, vzdraženje σ pripada afirmativnemu dražljajskemu pomenu stavka S za danega govorca, če in samo če obstaja neko vzdraženje σ' , ki je takšno, da če bi dali govorce vzdraženje σ' in potem vprašali S , potem bi dali σ in znova vprašali S , se prvič ne bi strinjal, drugič pa bi se. *Negativni dražljajski pomen* [*negative stimulus meaning*] lahko definiramo z zamenjavo izrazov ‘stri-

³ To težavo je izpostavil Davidson.

njanje' in 'nestrinjanje', potem pa lahko definiramo *dražljajski pomen* [*stimulus meaning*] kot urejen par obeh. Pojem dražljajskega pomena bi lahko izboljšali z razlikovanjem stopenj dvomljivosti strinjanja in nestrinjanja, recimo v določenem reakcijskem času; toda zaradi tekoče ekspozicije bomo to opustili. Zamišljeno enačenje 'Gavagai' in 'Zajec' lahko zdaj izrazimo tako: imata isti dražljajski pomen.

Dražljajski pomen je dražljajski pomen nekega stavka za nekega govorca ob določenem času [*at a date*]; kajti našemu govorcu moramo dovoliti, da spremeni svoje poglede [*his ways*]. Dražljajski pomen variira tudi glede na modul oziroma maksimalno trajanja tega, kar je prepoznano kot vzdraženja. Kajti s povečevanjem modula dopolnimo ta dražljajski pomen z nekaterimi vzdraženji, ki so bila predolga, da bi jih všteli prej. Popolnoma etiketiran je torej dražljajski pomen dražljajski pomen *modula n* sekund stavka *S* za govorca *a* v času *t*.

Vzdraženja, ki jih zberemo v dražljajski pomen nekega stavka, so bila za razliko od povpraševanj, ki jim sledijo, zaradi živopisnosti mišljena kot vizualna. Dejansko bi seveda morali enakovredno z vidom upoštevati tudi druge čute, tako da vzdraženj ne bi identificirali samo z očesnimi vzorci obsevanja, ampak z njimi in z različnimi zaježitvami [*barrages*] drugih čutov, ločeno in v vseh hkratnih kombinacijah. Nemara lahko te podrobnosti izpustimo.

Afirmativni in negativni dražljajski pomeni nekega stavka (za danega govorca v danem času) so medsebojno izključujoči. Dopusčeno je, da bi našemu subjektu z nekim danim vzdraženjem σ lahko bilo enkrat narekovano strinjanje s *S*, kasneje, pri ponovitvi σ , pa nestrinjanje s *S*; ampak potem bi enostavno sklepali, da se je njegov pomen za *S* spremenil. Potem bi v določenem času šteli σ k njegovemu afirmativnemu dražljajskemu pomenu stavka *S*, drugač pa k njegovemu negativnemu dražljajskemu pomenu stavka *S*.

Kljub temu afirmativni in negativni dražljajski pomen ne določata drug drugega; za mnoge vzdraženja se lahko pričakuje, da ne pripadata nobenemu od njiju. Zato je na splošno lahko primerjava celotnih dražljajskih pomenov boljša osnova za prevode kot primerjava zgolj afirmativnih dražljajskih pomenov.

Kaj je zdaj s tem strogim pogojnikom [*strong conditional*], z 'bi' v naši definiciji dražljajskega pomena? Njegova uporaba tukaj ni nič slabša od njegove uporabe, ko razložimo, da 'x je topljiv v vodi' pomeni, da bi se *x* raztopil, če bi bil v vodi. Kar definirano s strogim pogojnikom, je neka dispozicija, v tem primeru dispozicija za strinjanje ali nestrinjanje s stavkom *S* pri različnih vzdraženjih. Za to dispozicijo lahko domnevamo, da je neko subtilno strukturno stanje, kot je alergija in kot je topljivost; še posebej alergija, če je ne razumemo. Ontološki status dispozicij oziroma filozofski status govora o dispozicijah je stvar, ki jo prelagam na §4; vendar smo medtem na splošno dovolj seznanjeni s tem, kako se nekdo na podlagi bistrih testov in primerkov in opaženih uniformnosti loti ugibanja o tem, ali obstaja neka dispozicija določene vrste.

Dražljajski pomen nekega stavka za nek subjekt povzema njegovo dispozicijo za strinjanje ali nestrinjanje s tem stavkom v odzivu na sedanje vzdraženje. To vzdraženje je tisto, kar aktivira to dispozicijo v nasprotju s tem, kar jo vcepi (čeprav to vzdraženje lahko nekako prispeva k vcepljanju kakšne nadaljnje dispozicije).

Za te namene pa mora biti vzdraženje razumljeno ne kot posamični dogodek v določenem času, ampak kot univerzalna in ponovljiva dogodkovna oblika. Ne smemo reči, da sta se zgodili dve podobni vzdraženji, ampak da se je ponovno zgodilo isto vzdraženje. Takšna naravnost je implicirana v trenutku, ko govorimo o enakosti dražljajskega pomena za dva govorca. Če bi hoteli, bi to razmišljanje s preureditvijo naše terminologije lahko dejansko ovrgli. Toda to ne bi imelo smisla, saj drugje ostane prepričljiv razlog, da jemljemo vzdraženja kot univerzalije; namreč strogi pogojnik v definiciji dražljajskega pomena. V ta namen obravnavajmo še enkrat afirmativni dražljajski pomen nekega stavka S : razred Σ vseh tistih vzdraženj, ki *bi* narekovala strinjanje s S . Če bi bila ta vzdraženja vzeta kot dogodki in ne kot dogodkovna forma, potem bi Σ morala biti nek razred dogodkov, ki se v veliki meri niso in se ne bodo zgodili, bi pa, če bi se zgodili, narekovali strinjanje s S . Kadarkoli bi Σ vsebovala en realiziran ali nerealiziran posamični dražljajni dogodek σ , bi morala vsebovati vse druge nerealizirane duplikate tega dogodka σ ; koliko od *teh* pa obstaja? Nedvomno je tak način govora o nerealiziranih partikularijah in poskus, da bi jih združili v razrede, brezupen nesmisel. Nerealizirane bitnosti morajo biti konstruirane kot univerzalije.

V §3 smo bili impresionirani nad medsebojno odvisnostjo stavkov. Že takrat bi se lahko začeli spraševati, ali o pomenu celo celih stavkov (kaj šele krajših izrazov) lahko sploh razumno govorimo kako drugače kot relativno glede na druge stavke teorije, ki jih vključuje. Takšna relativnost bi bila nerodna, ker, obratno, posamezni elementarni stavki ponujajo edino pot v teorijo. Pojem dražljajskega pomena zdaj deloma razrešuje ta predikament. Izolira neko vrsto neto empiričnega vnosa vsakega od različnih posamičnih stavkov brez nanašanja na vsebujočo teorijo, čeprav brez izgube tega, kar stavek dolguje tej vsebujoči teoriji. Stavek v določenem času je, kolikor je mogoče, sredstvo za raziskovanje zgradbe združenih stavkov.

Med pojmom dražljajskega pomena in Carnapovimi opazkami glede empirične semantike⁴ obstajajo povezave in razlike, na katere je vredno opozoriti. On predlaga raziskovanje pomena nekega termina ob spraševanju subjekta, ali bi ta termin apliciral v različnih imaginarnih okoliščinah, ki so mu opisane. To stališče odlikuje vrlina, da ohranja kontraste med takšnimi termini, kot sta 'škrat' in 'samorog', čeprav ti različni primerki v svetu ne eksistirajo. Dražljajski pomen ima

⁴ *Meaning and Necessity*, 2. izdaja, Dodatek D. Glej tudi Chisholm, *Perceiving*, str. 175 in dalje ter njegove reference.

isto vrlino, saj obstajajo vzorci vzdraženja, ki bi narekovali strinjanje s ‘Samorog?’ in ne s ‘Škrat?’. Carnapov pristop predpostavlja neko odločitev o tem, kateri opisi imaginarnih okoliščin so dopustni; npr. ‘enorog’ ne bi bil zaželen v opisih, ki so uporabni v preiskovanju pomena termina ‘enorog’. Carnap namiguje na v ta namen primerne omejitve, tako da omeni »velikost, obliko, barvo«; in moj pojem dražljajskega pomena sam prispeva k trdnejši definiciji v tej isti smeri. Med nama pa ostanejo pomembna nasprotja v uporabah pogojnikov v veznem naklonu [*subjunctive conditionals*]: sam jih omejim na pretehtano presojo mojega raziskovalca o tem, kaj bi naredil obveščevalec, če bi nanj deloval dražljaj; pri Carnapu pa bi njegov raziskovalec dal takšne pogojnike v presojo obveščevalcu. Gotovo bi moj raziskovalec, če bi hotel na hiter način priti do ocene dražljajskega pomena, v praksi zastavljal enaka vprašanja kot Carnapov, če bi bil na voljo primeren jezik za takšna vprašanja. Toda dražljajski pomen je mogoče raziskovati tudi v prvi fazi radikalnega prevoda, kjer je Carnapova vrsta vprašalnika ni na voljo. Glede tega je pomembno, kot bomo videli v §12, da ima moja teorija v prvi vrsti opravka z neke vrste stavki in ne s termini kot Carnapova.

Literatura

- Chisholm , R. M. *Perceiving: A Philosophical Study*. Ithaca: Cornell University Press, 1957.
- Carnap , Rudolf. *Meaning and Necessity*. Chicago: University of Chicago Press , 1947. Druga izdaja, z dodatki, 1956.
- Pike , K. L. *Phonemics: A Technique for Reducing Languages to Writing*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1947.
- Quine , W. V. »Meaning and translation«. V R. A. Brower (ur.), *On Translation*, str. 148–172. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959.

W. V. Quine

Prevedel Borut Cerkovnik

Tri nedoločnosti*

Tri teze o nedoločnosti so tvorile vidno vlogo v mojem pisanju: nedoločnost prevoda [*indeterminacy of translation*], nedosegljivost reference [*inscrutability of reference*] in poddoločnost znanstvenih teorij [*underdetermination of scientific theory*]. Vsaka od treh predpostavlja neko posebno sebi lastno témo. Téma, ki jo predpostavlja prevod, je vzdraženje [*stimulation*]. Téma, ki jo predpostavlja nedosegljivost reference, je reifikacija. Téma, ki jo predpostavlja poddoločnost znanosti, je empirična vsebina. Nadaljnja téma, še vedno v skladu s poddoločnostjo znanosti, je resnica empirično ekvivalentnih teorij. Tako imam sedem povezanih tém. Dve od njih, vzdraženje in empirična vsebina, sta neločljivi od osme: opazovanja. V svoji domišljjski igri predlagam, da se dotaknem vseh osmih baz, začeni z osmo.

1. Opazovalni stavki

Ko je epistemologija zaokročila jezikovni obrat, je govor o opazljivih predmetih dal prednost govoru o opazovalnih terminih. To je bila dobra poteza, a še ne dovolj dobra. Termini 'Palica', 'Kamen', 'Mleko', 'Mama' so vsi v redu, toda mnoge izgovoritve [*utterances*], ki beležijo opazovanja, niso niti termini niti ne naznačujejo predmetov; o tem pričajo 'Mrzlo je', 'Dežuje'. Druga slaba stran je bila ta, da s tem, ko za izhodiščno točko vzamemo termine, spretno manipuliramo z reifikacijo; iz rok spustimo objektivno referenco, ne da bi premislili, čemu služi oziroma kaj sodi vanjo.

Nadaljnja izboljšava je zato bila preusmeritev z opazovalnih terminov na opazovalne stavke. Stari primeri še vedno ostajajo v veljavi, ker so tudi 'Palica', 'Ka-

* Prevedeno po W. V. Quine, »Three indeterminacies«, v *Perspectives on Quine*, ur. Roger F. Gibson in Robert B. Barrett, Blackwell, Oxford 1990, str. 11–16. V prevodu je ohranjena izvorna raba narekovajev ter način navajanja v tekstu, opombah (pri čemer so končne opombe spremenjene v sprotne) in bibliografiji. – op. prev.

men', 'Mleko', 'Mama' – enakovredno z 'Dežuje' in 'Mrzlo je' – opredeljeni kot enobesedni stavki. Vsi so opredeljeni kot priložnostni stavki [*occasion sentences*], resnični ob nekaterih priložnostih, neresnični ob drugih. Selektivno strinjanje z njimi je lahko pogojeno s primernim čutilnim vzdraženjem [*sensory stimulation*].

Ko otrok začne govoriti o svoji okolici, bodo njegovi pripomočki opazovalni stavki; ker se te lahko nauči brez pomoči prejšnjega jezika. Ko nastopi reifikacija, pa nekateri od njih – 'Palica', 'Kamen' itd. – privzamejo status terminov. Trdim, da je najčistejša manifestacija te stopnje vezana spreminljivka oziroma njen prototip zaimek v ozirnih odvisnikih. Glej §§ 4 in 6.

Toda pomudimo se pri opazovalnih stavkih. Postalo je moderno poudarjati relativnost opazovanja. Ko znanstveniki urejujejo in preverjajo lastne podatke ali podatke koga drugega, seveda ne rinejo dlje, kot je potrebno, da bi si zagotovili strinjanje med pričami, ki zadevo obvladajo; saj so razumni ljudje. 'Zmes je na 180 °C' in 'Vodikov sulfid izhlapeva' brez težav opazijo vsi in bolj zamotana poročila brez težav opazijo nekateri. Praktični pojem opazovanja je tako relativen za to ali ono omejeno skupnost. Opazovalni stavek je priložnostni stavek, ki ga lahko člani te skupnosti z neposrednim opazovanjem uredijo do skupne zadovoljitve.

Za filozofske namene lahko vseeno preiskujemo globlje in dosežemo en sam standard za celotno govorno skupnost. V tem smislu je opazljivo karkoli, kar bi brez odlašanja potrdila katerakoli priča, ki obvlada jezik in svojih pet čutov. Če bi znanstveniki sprevrženo vztrajali pri zahtevi po nadaljnji evidenci onstran tega, kar bi zadostovalo za strinjanje, bi bilo to, kar je opazljivo zanje, v glavnem zvedeno na tisto, kar je opazljivo za celotno govorno skupnosti. Samo nekaj od tega, tako kot neopisljiv vonj nekaterih redkih plinov, bi se upiralo redukciji.

Celo v tem skrajnem smislu opazovalni stavki še vedno niso poročila o čutilnih podatkih [*sense data*], ampak poročila o običajnih zunanjih okoliščinah, kot kaže mojih prvih šest primerov. Mnoge od njih se vendar naučimo z neposrednim pogojevanjem čutilnega vzdraženja in lahko bi se vse. Od tod tudi njihova epistemološka pomembnost kot povezave med našim čutilnim vzdraženjem in našimi teorijami o svetu.

In od tod tudi njihov semantičen pomen za radikalen prevod. Za prevajalca so vstopni klin v kognitivni jezik, kakor so za otroka na njegovo domačo goličavo. Druge izgovoritve – pozdravi, ukazi, vprašanja – bo tudi imele vlogo med zgodnejšimi pridobitvami, toda prvi osvojeni deklarativni stavki bodo omejeni na opazovalne stavke in bodo običajno dolgi eno besedo. Jezikoslovec poskuša uskladiti opazovalne stavke džungelskega jezika z opazovalnimi stavki lastnega jezika, ki imajo iste *dražljajske pomene*. To se pravi, strinjanje z določenima dvema stavkoma bi morala vzbuditi ista vzdraženja; prav tako nestrinjanje.

2. Vzdraženje

Sedaj bi se zdelo, da je to usklajevanje opazovalnih stavkov odvisno od istovetnosti vzdraženja obeh soudeležencev, jezikoslovca in obveščevalca. Toda dogodek vzdraženja, kot ta termin uporabljam jaz, je aktivacija neke podmnožice subjektivih čutilnih receptorjev [*sensory receptors*]. Ker si jezikoslovec in njegov obveščevalec ne delita nobenih receptorjev, kako se zanju lahko reče, da si delita vzdraženje? Prej bi lahko rekli, da sta podvržena *podobnemu* vzdraženju, vendar bi to še vedno predpostavljalo neko približno ustreznost v razvoju in poreklu živčnih končičev enega in drugega individuuma. Gotovo takšne anatomske podrobnosti tukaj ne bi smele biti pomembne.

To težavo sem izrazil že leta 1965.¹ Z letom 1981 mi je to narekovalo, da preuredim svojo definicijo opazovalnega stavka. V svoji izvorni definiciji sem se skliceval na istost dražljajskega pomena med dvema govorcema,² toda v letu 1981 sem to raje definiral za posameznega govorca s sledečim pogojem:

Če obravnavani stavek izvabi strinjanje danega govorca ob določeni priložnosti, potem bo izvabil strinjanje ob katerikoli drugi priložnosti, ko bo sprožena ista celotna množica receptorjev; in podobno za nestrinjanje.³

Nato sem opredelil stavek kot opazovalen za celotno skupnost, ko je opazovalen za vsakega člana. Čutil sem, da bi na ta način lahko zaobšli vprašanje intersubjektivne istosti dražljaja pri študijah znanstvene metode in se usmeril k študijam prevoda. Tam se je to še poslabšalo.

O tem vprašanju se je na veliko razpravljalo tekom neke zaprte konference z Davidsonom, Drebnom in Føllesdalom na Stanfordu leta 1986.⁴ Dve leti kasneje, na konferenci o moji filozofiji v St. Louisu,⁵ je Lars Bergström opazil, da je bilo celo moje zaobidenje tega vprašanja v okviru študij znanstvenih metod neuspešno, ker bi nek stavek lahko bil opazovalen za vsakega od različnih govorcev, ne da bi bili nagnjeni k strinjanju z njim v isti situaciji. Čudno, da sem to spregledal, ker sem že na predavanju iz leta 1974 dejansko opozoril na to, da se ribičev stavek 'Čutim, da grize' opredeli kot opazovalen samo za individua in ne za skupino.⁶

Na stanfordski konferenci je Davidson, da bi priskrbel intersubjektivno podobnost vzdraženja, predlagal, da se dražljaj ne locira na telesno površino, ampak dlje ven, na najbližji skupni vzrok za primerno vedênje dveh subjektov. Če za ta namen ne

¹ Npr. v predavanju 'Propositional objects', ki je objavljeno v *Ontological Relativity and Other Essays*.

² Tako *Word and Object*, str. 43.

³ *Theories and Things*, str. 25.

⁴ 14.–17. julija, podprl jo je Stanford's Center for the Study of Language and Information.

⁵ 'Perspectives on Quine', Washington University, 9.–13. aprila 1988.

⁶ 'The nature of natural knowledge', str. 72.

bi bili uspešni zajci ali druga telesa, bi bil ta dražljaj morda neka skupna situacija, če lahko ontološki smisel tvorimo iz situacij. Toda jaz ostajam neomajen v tem, da lociram vzdraženje na živčni input, ker je moj interes, čeprav naturaliziran, epistemološki. Zanima me tok evidence od sproženja čutil do izrekov [*pronouncements*] znanosti; pa tudi temeljna načela reifikacije in, če sploh katera, priporočila [*credentials*] pojma kognitivnega pomena. Te epistemološke zadeve, in ne moje naključno zanimanje za jezikoslovje, motivirajo moja razmišljanja o radikalnem prevodu. Od tod tudi moje neupoštevanje literarnega ali poetičnega vidika prevoda. In zato je subjektova reifikacija zajcev in podobnega za mene nedvomno del zapleta in razpleta zgodbe [*a part of the plot*], ne da bi bila prezrta kot del inscenacije [*a part of the setting*]. Moje lastno sprejemanje živčnih končičev in tudi, na drugi strani, zajcev je del naturalistične inscenacije mojega poizvedovanja [*inquiry*].

Stališče, do katerega sem prišel glede intersubjektivne podobnosti vzdraženja, je prej to, da lahko enostavno shajamo brez nje. Opazovalni stavek 'Zajec' ima svoj dražljajski pomen za jezikoslovca in opazovalni stavek 'Gavagai' ima svoj dražljajski pomen za informatorja. Jezikoslovec opazi strinjanje domorodcev z 'Gavagai', ko bi se sam v njihovi poziciji strinjal z 'Zajec'. Tako poskuša *svoj* dražljajski pomen opazovalnega stavka 'Zajec' pripisati opazovalnemu stavku 'Gavagai' in v naslednjih priložnostih vztrajati [*bandying*] z 'Gavagai', da bi dobil potrditev svojega informatorja. Vzpodbujen poskusno sprejme 'Zajec' kot prevod.

Tako pri otroku kot pri terenskemu jezikoslovcu učenje jezika obvladuje empatija. V primeru otroka je to empatija staršev. Starši ocenijo primernost otrokovega opazovalnega stavka, tako da upoštevajo, kam je otrok obrnjen in kako bi bil prizor videti od tam. V primeru terenskega jezikoslovca je empatija na njegovi strani, ko iz domorodčeve izgovoritve in orientacije tvori svojo prvo domnevo o 'Gavagai', in ponovno, ko povprašuje 'Gavagai', da bi izvabil domorodčevo strinjanje v poznejši situaciji, ki obeta. Mi vsi imamo, ne oziraje se na fiziološki ali optični mehanizem zaznavanja nekoga drugega, neko skrivnostno spretnost za empatiziranje njegove zaznavne situacije. Ta spretnost je skoraj primerljiva z našo sposobnostjo prepoznavanja obrazov, čeprav jih nismo sposobni skicirati ali opisati.

Empatija vodi jezikoslovca, še ko se preko svojih analitičnih hipotez dvigne nad opazovalne stavke, čeprav se tu poskuša bolj spuščati v domorodčeve asociacije in slovnične tendence kot pa v njegova zaznavanja. In veliko istega mora biti res za odraščajočega otroka.

Kar se tiče vrzeli, ki jo je Bergström opazil v moji definiciji opazovalnega stavka, bi moja nova linija ohranila mojo definicijo iz leta 1981 za posameznega govornika, potem pa bi stavek opredelila kot opazovalni za skupino, če je opazovalen za vsakega člana *in* če bi vsak – ob priložnosti, ki je primerna za pričanje – soglašal v

strinjanju ali nestrinjanju z njim. Kaj šteje kot pričanje ob tej priložnosti, se bo presojalo, kot v primeru prevoda, s projiciranjem samega sebe v položaj priče.

3. Vsakemu svoje

Začetni priročnik za prevajanje je uporaben kot pomoč pri pogajanju z domorodno skupnostjo. Uspeh v komunikaciji se presoja glede na to, kako tekoče je občevanje, glede na pogostnost napovedanih verbalnih ali neverbalnih odzivov ter glede na koherentnost in sprejemljivost domorodnih pričevanj. To je prej stvar boljših ali slabših priročnikov kot pa neposredno pravih ali napačnih. Opazovalni stavki še vedno ostajajo vstopni klin za otroka in terenskega jezikoslovca ter še naprej odrejajo najtrdnejše soglašanje med konkurenčnimi priročniki za prevajanje; toda njihova različna dejstvenost [*factuality*] je sedaj zabrisana z nepriznavanjem skupnega dražljajskega pomena. Kar je popolnoma dejstveno [*utterly factual*], je samo to, kako gladko poteka občevanje in kako učinkovito je pogajanje, ki se poslužuje tega ali onega priročnika za prevajanje.

Razprava z Drebnom je pomagala razjasniti te posledice moje nove držē. Že v *Word and Object* sem opozoril na to, da komunikacija ne predpostavlja nikakršne podobnosti v živčnih mrežah; verbalno vedēnje se, strogo vzeto, navezuje zgolj na površinsko vzdraženje. Takšna je bila moja prispodoba obrezanih grmov (str. 8), ki so enaki po zunanji obliki, a divje različni v svojih vejicah in vejah. Reši površino, z besedami pleskarja, in rešil boš vse. Sedaj pa, puščajoč površino sámo Sherwin-Williamsov^{*} nežnim milostim, dajem posamezniku še širši privez. Njegova zasebnost se hitro širi.

V nasprotju z Davidsonom puščam vzdraženja na subjektovi površini in zasebni dražljajski pomen z njimi. Kar se mene tiče, so morda celo tako idiosinkratična kot subjektovo notranje ožičenje [*wiring*] sámo. Kar lebdi v odprtem prostoru, je naš skupni jezik, ki ga lahko vsak od nas svobodno ponotranji na svoj poseben živčni način. Jezik je tam, kjer nastopi intersubjektivnost. Komunikacija je dobro poimenovana.

Priročnik za prevajanje iz džungelskega v slovenski^{*} jezik vzpostavlja induktivno definicijo prevodne relacije skupaj s trditvijo, da ta povezuje stavke v skladu z vedēnjem vseh vpletenih. Teza o nedoločenosti prevoda je, da bi ti trditvi lahko bili hkrati resnični za dva priročnika [*on the part of two manuals*], pa vendar bi ti dve prevodni relaciji, od stavka do stavka, ne mogli biti uporabni v alternaciji, ne da bi jih uporabili v nekoherentnih nizih. Oziroma, povedano drugače, slovenska

* Sherwin-Williams je severnoameriška veriga prodajaln barv in pripomočkov za pleskanje. – op. prev.

* Kjerkoli v prevodu nastopa 'slovensko' v različnih pojavnih oblikah, v izvirniku nastopa 'english'. – op. prev.

stavka, ki jih kot prevoda nekega danega džungelskega stavka predpisujeta dva konkurenčna priročnika, morda v slovenskih kontekstih ne bila izmenljiva.

Uporaba enega ali drugega priročnika bi morda res kasneje povzročila razlike v govoru, kot je pripomnil Robert Kirk v zvezi z idiomi propozicijske naravnosti; vendar bi oba imela enako pravico do ohranjanja *status quo*.

Malo verjetno je, da bi se nedoločenost – celo v radikalnem prevodu – vsiljevala v praksi.⁷ Obstaja dober razlog, zakaj naj se ne bi. Jezikoslovec, vse dokler ne obstaja nasprotna evidenca, domneva, da so domorodčeve naravnosti in načini razmišljanja takšni kot njegovi. V skladu s tem, razen če nasprotna smer ne ponuja presenetljivih poenostavitev, naprti domorodcu svojo lastno ontologijo in jezikovne vzorce, kjerkoli so združljivi z domorodčevim govorom in drugim vedênjem. Ne bi si mogli želeti drugega. Kar naj bi izpostavila teza o nedoločenosti prevoda, je, da je radikalni prevajalec zavezan k temu, da naprti samo toliko, kolikor odkrije.

4. Sintaksa

Bralci so predpostavili, da sem razširil svojo tezo o nedoločenosti na sintakso. To me je begalo, dokler se v zadnjem času nisem ovedel subtilnega razloga za ta nesporazum.

V *Word and Object* (str. 53, 68–72) sem trdil, da je naš poseben sistem [*apparatus*] reifikacije in reference podvržen nedoločenosti prevoda. Ta sistem vsebuje zaimke, ‘=’, množinske oblike [*plural endings*], dejansko vse, kar služi logičnim namenom kvantifikatorjev in spremenljivk. Ta sredstva, kakor so menili nekateri od mojih bralcev, pa so del sintakse. Tako so predpostavljali, da nedoločenost sega v sintakso.

Posel sintakse je razmejitev nizov fonemov, ki so lastni določenemu jeziku. Več kot ena baterija gramatikalnih konstrukcij in besedišča bo verjetno zmožna generirati isti totalni output nizov [*total output of strings*], toda v tej svobodi ni nedoločenosti, ki bi bila analogna nedoločenosti prevoda. Nedoločenost prevoda obstaja namreč v konfliktu v outputih samih.⁸

Kar je zapeljalo omenjene bralce, je bila nedoločenost prevoda zaimkov in drugih referenčnih sredstev. Toda ta nedoločenost je bila samo v tem, ali bi izenačili določene džungelska izražanja s temi pripravami ali s čim drugim. Prevajalec jih bo, ne glede na svoje prevode, vsekakor vzel pod streho. Morda jih bo ali morda ne bo – gleda na to, ali misli v okviru enega ali drugega priročnika za prevajanje –

⁷ Glej Levy, str. 594–600, za umeten primer nedoločenosti prevoda, ki temelji na geometriji in fiziki.

⁸ Sintaktik morda res izkazuje nekaj svobode v postavljanju meja jezika, toda samo obrobno. Glej *From a Logical Point of View*, str. 53–55.

imenoval zaimki, množina, kvantifikatorji itd. Razlika bo samo verbalna oziroma največ v tem, ali bo za generiranje enega in istega totalnega outputa džungelskih nizov izbrana ena in ne druga sintaktična struktura.

Dejavnik, ki morda prispeva k nerazumevanju, je variiranje v uporabi besede ‘gramatika’, ki se včasih uporablja precej široko. S tem v mislih sem zdaj uporabil besedo ‘sintaksa’.

5. Nedosegljivost reference

V Španiji na Kanarskih otokih dvakrat na leto pod naslovom *Gavagai* izhaja debel in mogočen periodični časopis na področju filozofije jezika. Knjiga Davida Premacka o njegovih eksperimentih s šimpanzi je izšla pod naslovom *Gavagai*. Na svojem Volkswagnu Rabbit* ima Hubert Dreyfus kalifornijsko avtomobilsko tablico, ki se črkuje ‘Gavagai’. Beseda je postala logotip moje teze o nedoločenosti prevoda in gre sedaj svojo pot po širnem svetu.

Ironično je, da nedoločenost prevoda v strogem smislu ni bila tisto, kar sem hotel ilustrirati s skovanjem besede ‘Gavagai’. Če jo gledamo kot termin, je ta beseda ilustrirala nedosegljivost reference. Če jo gledamo kot stavek, ta beseda ni ilustrirala nedoločenosti prevoda stavkov v enobesedne [*holophrastic translation of sentences*], kar je bolj splošna teza; ker je ‘Gavagai’ opazovalni stavek, ki je dovolj trdno prevedljiv kot ‘(Glej, nek) zajec’.

Prevod ‘Gavagai’ kot ‘(Glej, nek) zajec’ je nezadosten za fiksiranje reference za ‘gavagai’ kot termina; to je bila poanta tega primera. V tem smislu je bila nedosegljivost reference komajda sporna. Dejansko je bila ilustrirana z japonskimi in kitajskimi klasifikatorji (*Ontological Relativity*, str.35–38) in podan je bil nek bolj abstrakten argument zanjo v zastopniških [*proxy*] funkcijah (npr. *Theories and Things*, str. 19–22).

Besedni zvezi ‘nedosegljivost reference’ in ‘ontološka relativnost’ sta prevladovali v moji opredelitvi teh zadev in prijazni bralci so iskali neko tehnično razlikovanje med njima, ki v mojem razmišljanju ni bilo nikoli jasno. Sedaj pa lahko bolj jedrnato, kot sem to storil v predavanjih, referatih in knjigi s tem naslovom, povem, glede na kaj je ontološka relativnost relativna. Relativna je glede na priročnik za prevajanje. Reči, da ‘gavagai’ denotira zajce, pomeni, da se odločimo za priročnik za prevajanje, v katerem je ‘gavagai’ preveden kot ‘zajec’, namesto da bi se odločili za kateregakoli od alternativnih priročnikov.

Pa nedosegljivost oziroma relativnost kakorkoli sega tudi v domači jezik? V ‘*Ontological relativity*’ sem dejal, da ja, saj je lahko domači jezik, kot potrjujejo za-

* Zajec (oziroma kunec) po angleško. Tako so za severnoameriško tržišče poimenovali Volkswagnov evropski Golf. – op. prev.

stopniške funkcije, preveden sam vase s permutacijami, ki se bistveno razlikujejo od zgolj identitetne transformacije. Če pa kot naš priročnik za prevajanje izberemo identitetno transformacijo, tako da vzamemo domači jezik takšen, kakršen se zdi [*at face value*], se relativnost razkroji. Referenca je potem eksplicirana v paradigmah, ki so analogne Tarskega paradigmi resnice; tako 'zajec' denotira zajce, karkoli *oni* že so, in 'Boston' označuje Boston.

6. Reifikacija

Mi in naši tovariši sesalci imamo nek robusten čut za realnost zajetnih teles [*gross bodies*] okrog nas. Ta je odvisen od izrazitih, strnjenih zaplat in ostrih robov v vidnem polju, ki so okrepljeni z ustreznimi taktilnimi in vohalnimi vzdraženji in ki so skozi čas v glavnem podvrženi le postopnemu popačenju. Tukaj je gotovo izvor reifikacije. Ponavljajoče se prikazovanje nekega telesa je na začetku vendar bolj enakovredno drugim podobnostim vzdraženja, ki ne vzpodbudijo reifikacije. Ponavljajoče se soočenje z žogo je najprej podobno zgolj ponavljajočemu izpostavljanju sončni svetlobi ali hladnemu zraku: vprašanje, ali je to ista stara žoga ali neka njej podobna, ni nič bolj smiselno od vprašanja, ali je to isti stari sončni žarek, isti stari vetrič.

Resnično, pri dojenčku opazimo, da pričakuje, da se bo stalno premikajoči se predmet, potem ko je izginil za zaslonom, znova pojavil; vse to pa se zgodi znotraj navidezne sedanosti [*specious present*] in je očitno bolj stvar enostavne ekstrapolacije kot česarkoli, kar je vredno imena reifikacija. Še enkrat, ne gre za pasje prepoznavanje ponavljajoče se posamezne stvari; pes se odziva na značilen vonj ali drugo lastnost, ki v primeru kvalitativno nerazločljivih žog ni na voljo.

Vprašanje, ali vidimo isto staro žogo ali peni, ali pa vidimo peni, ki mu je samo podoben, je za nas smiselno celo v primerih, ko ostane brez odgovora. Tukaj se reifikacija teles popolnoma razcveti. Ta častitljiva teorija o persistenci in vnovičnem pojavljanju teles je značilna za uporabo reifikacije v sestavljanju našega sistema sveta. Če bi se poskušal odločiti, ali je peni, ki ga imam sedaj v svojem žepu, tisti, ki je bil tam prejšnji teden, ali pa neki drugi, ki mu je samo podoben, bi poskušal rekonstruirati najenostavnejši, najbolj verjeten opis svojih premikov, oblek in izdatkov v vmesnem času.

Reificirane stvari služijo kot vozli oziroma referenčne točke v strukturi, ki smo jo postopoma izoblikovali kot našo teorijo narave. Glavna stvar so bila telesa, vendar smo kasneje z reificiranjem števil in drugih abstraktnih predmetov ter z reificiranjem tudi neopazljivih konkretnih predmetov pridobili nadaljnje povezave za našo naraščajočo teoretično strukturo. Zdi se, da je tehnični prispevek vseh takšnih reifikacij v izostritvi [*in a tightening*] implikacij med opazovanji in visoko teorijo, ki jo dosežemo z okrepitevijo ohlapnih resničnostnofunkcijskih relacij. Glej 'Events and reification', str. 169–171.

Lekcija zastopniških funkcij je, da bi vso tehnično podporo, ki jo je nudila naša ontologija, lahko enakovredno nudila – pod pogojem, da lahko izrazimo neko ena na ena korespondenco med njima – vsaka alternativna ontologija. Zajetna telesa sama, ustanovne člane naše ontologije, bi tako lahko nadomestili [*superseded*] s posredniki in jih ne bi pogrešali. Prvotne vizualne zaplate bi še vedno prevladovalle v vsej svoji izrazitosti in integriteti in isti stari opazovalni stavki bi bili ključni za njih kakor prej. Spremenila pa bi se denotacija terminov in vrednosti spremenljivk.

7. Eksperiment

Nedoločenost prevoda stavkov kot celote je tako ena stvar, nedoločenost prevoda teh istih oziroma drugih izrazov v smislu terminov pa neka čisto druga, namreč ontološka relativnost oziroma nedosegljivost reference. Poddoločenost znanstvenih teorij je pa še tretja stvar. Grobo rečeno je v tem, da so lahko različne teorije sveta empirično ekvivalentne.

Empirična ekvivalenca ima opravka z relacijo teorije do opazovanja. Ta relacija najbolj eksplicitno izstopa v eksperimentu, zato pogledjmo tja. Znanstvenik ima neko zalogo sprejete teorije [*a backlog of accepted theory*] in obravnava neko hipotezo za morebitno vključitev vanjo. Teorija mu pravi, da če je obravnavana hipoteza resnična, potem velja, da bi morali biti, kadarkoli se vzpostavi določena opazljiva situacija, opaženi določeni učinki. Tako vzpostavi zadevno situacijo. Če se napovedani učinek ne pojavi, opusti svojo hipotezo. Če pa se učinek pojavi, je njegova hipoteza morda resnična in je zato lahko poskusno dodana k njegovi zalogi teorije.

Predpostavimo torej, da je ekipa terenskih mineralogov odkrila neznan kristalen mineral, ki je izrazito rožnate vrste. O njem, ker še niso našli boljšega imena, začasno govorijo kot o *litolitu*. Eden od njih postavi domnevo o njegovi kemični sestavi. To je hipoteza, o kateri si bom prihranil podrobnosti. Iz svoje zaloge kemijskega znanja [*his backlog of chemical lore*] sklepa, da če je ta kemijska hipoteza resnična, se mora iz vsakega koščka litolita pri segrevanju nad 180°C sproščati vodikov sulfid. Te zadnje določbe so tisto, kar je opazljivo; ker naš mineralog in njegovi sodelavci poznajo litolit, ko ga vidijo, vodikov sulfid, ko ga zavohajo, in znajo odčitati vrednosti na termometru.

Preverjanje hipoteze je tako odvisno od logične relacije implikacije. Na eni strani, teoretični, imamo zalogo sprejete teorije plus hipotezo. Ta kombinacija tvori impliciranje [*implying*]. Na drugi strani, opazovalni, imamo implicirano splošnost, ki jo lahko neposredno preverimo, neposredno izpodbijamo – v navedenem primeru s segrevanjem nekaj rožnate snovi in z vohanjem.

8. Opazovalne kategorične trditve [*Observation categoricals*]

Splošnost, ki je iz tega, kar je opazljivo, sestavljena na ta način – ‘Kadarkoli to, tisto’ –, je nekaj, kar imenujem *opazovalna kategorična trditev* [*observation categorical*]. Sestavljena je iz opazovalnih stavkov. Ta ‘Kadarkoli’ ni namenjen temu, da bi reificiral čase in kvantificiral čeznje. Kar hoče izraziti, je neka nezvedljiva splošnost pred vsako objektivno referenco. To je splošnost, ki pomeni, da okoliščine, ki so opisane v enem opazovalnem stavku, vedno spremljajo okoliščine, ki so opisane v drugem.⁹

Čprav je sestavljena iz dveh priložnostnih stavkov, je opazovalna kategorična trditev sama ustaljeni stavek [*standing sentence*] in predstavlja pošteno igro za implikacijo z znanstveno teorijo. Tako rešuje problem logične povezave teorije z opazovanjem, hkrati pa povzame eksperimentalno situacijo.

Takšna je situacija, kjer se z eksperimentom testira hipotezo. Enako poznana je tudi nasprotna situacija: naključno opazovanje nas lahko vzpodbudi, da domnevamo novo opazovalno kategorično trditev in si morda izmislimo kakšno teoretično hipotezo za njeno razlago. Na primer, lahko bi opazili vrbe, ki se nagibajo nad potok. To sugerira opazovalno kategorično trditev: ‘Ko vrba raste tik ob vodi [*at the water’s edge*], se nagiba nad vodo.’ To nadalje sugerira teoretično hipotezo: ‘Korenina vrbe hrani predvsem svojo stran drevesa.’ Skupaj s predhodnimi koščki teorije, kot je ta, da korenine dobijo več hrane iz mokrih tal in da hrana pospešuje rast vej, za to hipotezo ugotovimo, da implicira navedeno opazovalno kategorično trditev. Implicirane bodo tudi druge opazovalne kategorične trditve, nenehno testiranje hipoteze pa bi se nadaljevalo s testiranjem različnih opazovalnih kategoričnih trditev, vključno z nadaljnjim testiranjem te, ki je sugerirala to hipotezo.

Vendar pa je treba upoštevati, da opazovalna kategorična trditev tega posamičnega primera na subtilen način presega mojo definicijo: ni sestavljena iz dveh samozadostnih opazovalnih stavkov. Njena druga komponenta, ‘nagiba se čez vodo’, se nanaša na vrbo prve komponente. Kar figurira tukaj, bi lahko, za razliko od primitivne, imenovali *objektna opazovalna kategorična trditev* [*objectual observation categorical*]. Primitivna je imela obliko ‘Kadarkoli to, tisto’ – pri tem gre za neko nezvedljivo splošnost brez vsake pomisli na kvantifikacijo oziroma vezane spremenljivke. Na drugi strani objektna opazovalna kategorična trditev temelji na kvantifikaciji oziroma kakšnem njenem ekvivalentu. To je neka sofisticirana konstrukcija – ‘Karkoli je tako in tako, je tudi tako in tako’ oziroma seveda ‘Vsak

⁹ Opazovalne kategorične trditve ne smemo zamešati z opazovalnim *pogojnikom*, manj uspešnim pojmom, ki sem ga tvegala v letu 1975. Opazovalni pogojnik je oblikovan iz dveh ustaljenih stavkov, pri čemer je bil vsak od njiju s pomočjo teorije zgrajen na nekem opazovalnem stavku. Glej *Theories and Things*, str. 26–27.

S je P': 'Vsaka vrba, ki raste tik ob vodi, se nagiba čez vodo.' Kar predpostavlja reifikacijo vrb.

Primitivne opazovalne kategorične trditve so, drugače kot objektne, ontološko nedolžni izrazi posplošenega pričakovanja. Za nekatere od njih bi pričakoval, da vstopajo v otrokov repertoar kmalu po njegovih prvih opazovalnih stavkih in precej pred predikacijo in objektivno referenco oziroma reifikacijo. Bile naj bi njegovi prvi ustaljeni stavki.

Vendar pa lahko do neke mere že simulirajo predikacijo in objektivno referenco. Tako obstaja kontrast med 'Tabby je bel' in 'Kadarkoli Tabby, belo'. Prvo zahteva, da vsaka prezentacija Tabbyja zavzame kakšen bel del prizorišča, medtem ko zadnje zahteva zgolj to, da se Tabby pojavi, samo ko je nekje okoli nekaj belega. Prvi stavek je objektna opazovalna kategorična trditev, drugi pa primitivna. Vendar se otrok lahko priuči 'Tabby je bel' na primitivni način stavka 'Kadarkoli Tabby, belo', ne da bi nekaj časa opazil to neskladje, ker bodo prizorišča, ki so bila najprej povezana z opazovalnim stavkom 'Tabby', prikazovala Tabbyja v izpostavljenem gorišču [*at salient focus*], prizorišča, ki so bila najprej povezana z 'belo', pa bodo bela v izpostavljenem gorišču. Mačka in belo bosta težila k registru, kot pravijo tiskarji.* Vsebovanje ene množice prizorišč v drugi bo navsezadnje dovolj natančno določilo to mačko kot belo. Primitivne opazovalne kategorične trditve lahko tako celo poženejo otroka po poti do reifikacije.

Mislim, da je začetna koristnost reifikacije v ravno takšnem nakopičenju kvalitet: v tem, da izraža, da sta mačka in belo isti del prizorišča.

9. Test in ovržba

Vzdraženja, pod katerimi se nek govorec nagiba k strinjanju z nekim opazovalnim stavkom, konstituirajo to, kar sem imenoval *afirmativni dražljajski pomen* tega stavka zanj. Če je afirmativni dražljajski pomen enega opazovalnega stavka vsebovan v afirmativnem dražljajskem pomenu drugega, je opazovalna kategorična trditev, ki je sestavljena iz teh opazovalnih stavkov v tem vrstnem redu, opredeljena kot analitična. Primer, ki mi ga je omenil Thomas Tymoczko, je: 'Kjer obstajajo tri palice, obstajata dve palici.' Drug primer je: 'Če je to taščica, je ptica,' oziroma: 'Taščice so ptice.' Tymoczkega primer je, kljub njenemu aritmetičnemu značaju, primitivna opazovalna kategorična trditev, drugi primer pa je objektna.

Za Kanta je bila analitična sodba tista, katere subjekt vsebuje predikat. Varianta, ki smo jo podali in ki prav tako temelji na vsebovanju, tako nekako spominja na

* SSKJ (<https://fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/3591967/register?page=19&Query=podatki&View=1&All=podatki&page=19&Query=podatki&View=1&All=podatki>): tisk. register *prostorsko ujemanje, pokrivanje enobarvnega tiska v knjigi, reviji ali prostorsko ujemanje barv pri barvnem tisku*. – op. prev.

njegovo. Tako definirana analitična opazovalna kategorična trditev je dražljajsko analitična v smislu *Word and Object* (str. 65–66) in v glavnem, predpostavljam, analitična tudi v smislu *Roots and Reference* (str. 78–80).

Druga vrsta opazovalne kategorične trditve, *sintetična*, pa rabi testiranje. Za resničnost oziroma neresničnost je testirana s parom opazovanj. Z opazovanji, ki se skladajo z njo, ni dokončno verificirana, ovržena pa je s parom opazovanj, enim afirmativnim in enim negativnim – na primer z opazovanjem litolita na 180°C, kjer pa je vodikov sulfid odsoten, oziroma z opazovanjem vrh na obrežju, ki se nagibajo stran od vode. Primitivna opazovalna kategorična trditev ‘Ko sonce vzhaja, ptice pojejo’ je ovržena z opazovanjem sončnega vzhoda med pticami, ki se ne oglašajo.

Opazovalni test znanstvenih hipotez – in na ta način tudi stavkov na splošno – je v testiranju sintetičnih opazovalnih kategoričnih trditve, ki jih te hipoteze implicirajo. Tudi tukaj, tako kot v primeru opazovalne kategorične trditve same, dokončna verifikacija ne obstaja; obstaja samo ovržba. Z afirmativnim in negativnim opazovanjem ovrzi neko opazovalno kategorično trditev in ovrigel si vse, kar jo je impliciralo.

Spomnimo se, da hipoteza, ki je obravnavala kemično sestavo litolita, svoje opazovalne kategorične trditve ni implicirala brez tuje pomoči. Implicirala jo je s pomočjo neke zaloge sprejete znanstvene teorije. Da bi iz dane hipoteze sklepali na opazovalno kategorično trditev, moramo morda vpoklicati pomoč drugih teoretičnih stavkov in mnogih zdravorazumskih plitkosti, ki spremljajo govorjenje, ter nemara celo pomoč aritmetike in drugih delov matematike.

10. Holizem

V tej situaciji neresničnost opazovalne kategorične trditve hipoteze ne ovrže dokončno. Kar ovrže, je konjunkcija stavkov, ki je bila potrebna za impliciranje te opazovalne kategorične trditve. Da bi preklicali to konjunkcijo, nam ni treba preklicati hipoteze, za katero gre; namesto nje lahko prekličemo kakšen drugi stavek – katerikoli stavek te konjunkcije. To je pomemben vpogled, imenovan *holizem*. Mnogo, a ne preveč, je na začetku tega stoletju na tem naredil Pierre Duhem.

Znanstvenik razmišlja o svojem eksperimentu kot o testu, ki se nanaša prav na njegovo novo hipotezo, vendar samo zato, ker je to bil stavek, o katerem se je spraševal in ga je pripravljen ovreči. Poleg tega obstajajo tudi situacije, ko nima vnaprej ustvarjene hipoteze; anomalni fenomen se mu kar zgodi. V tem primeru se mu zgodi protiprimer opazovalne kategorične trditve, ki naj bi v skladu z njegovo teorijo kot celoto bila resnična. Zato gleda na svojo teorijo s kritičnimi očmi.

Če na navedenem uporabimo logiko, lahko prikažemo prilagoditev neuspešne opazovalne kategorične trditve na sledeči način. Pred seboj imamo množico verjetij [*beliefs*] S , za katera je bilo ugotovljeno, da vsa skupaj implicirajo to kategorično trditev. Implikacijo lahko tukaj vzamemo enostavno kot izpeljivost s pomočjo resničnostnih funkcij, kvantifikacije in identitete. (Za bolj substancialne posledice lahko vedno poskrbimo s tem, da v S eksplicitno vključimo primerne premise.) Sedaj bo treba kakšen stavek ali več stavkov v S razveljaviti. S to grožnjo prizanesemo nekaterim članom množice S , če ugotovimo, da usodna implikacija brez njihove pomoči še vedno velja. Tako je izvzeta vsaka čisto logična resnica, saj tako in tako ne doda ničesar k temu, kar bi S logično implicirala; in izvzeti bodo tudi različni nerelevantni stavki. Od preostalih članov množice S razveljavimo tistega, ki se zdi najbolj sumljiv ali najmanj odločilen za našo celotno teorijo. Upoštevamo maksimo minimalne okrnitve. Če preostali člani množice S še vedno sodelujejo pri impliciranju neresnične kategorične trditve, poskušamo razveljaviti drugega in ponovno uveljaviti prvega. Če je neresnična kategorična trditev še vedno implicirana, poskušamo razveljaviti oba. Tako nadaljujemo, dokler ta implikacija ni razsuta [*defused*].

A to je šele začetek. V naši celotni teoriji moramo še drugje izslediti množice stavkov, ki implicirajo ta na novo razveljavljena verjetja; ker morajo biti razsute tudi te. S tem nadaljujemo, dokler se ne zdi, da je konsistenca ponovno vzpostavljena. Takšna je ta okrnitev, kjer je za maksimo minimalne okrnitve mišljeno, da minimalizira.

Še posebej nas ta maksima v naši izbiri, katere stavke množice S razveljaviti, prisiljuje, da zaščitimo vsako čisto matematično resnico; kajti matematika je infiltrirana v vse dele našega sistema sveta in njen razkroj bi nevzdržno odmeval. Če ga vprašamo, zakaj prizanaša matematiki, bo znanstvenik morda dejal, da so njeni zakoni nujno resnični; sam pa mislim, da imamo tukaj razlago matematične nujnosti same. Ta je v naši neizgovorjeni politiki ščitenja matematike, tako da smo svobodni v tem, da namesto matematičnih zavračamo druga verjetja.

Tako je izbira, katera verjetja zavrniti, indiferentna samo do neuspešne opazovalne kategorične trditve, ne pa do česa drugega. Dobro je, kot smo videli, barke ne zazibati bolj, kot je treba. Kar je še treba vzeti v ozir, je enostavnost rezultirane teorije, in če znanstvenik vidi svojo pot k velikemu dosežku v enostavnosti, je zaradi tega celo pripravljen kar znatno zazibati barko. Končni cilj pa je, da se revizija izbere na način, da se maksimira prihodnje uspehe v napovedi: prihodnje pokritje resničnih opazovalnih kategoričnih trditve. Recepta za to ni, toda maksimiranje enostavnosti in minimizacija okrnitve sta maksimi, s katerima si znanost prizadeva za obrambo [*for vindication*] v prihodnjih napovedih.

Težko je videti, kako lahko v smislu, ki je zdaj pred nami, kdorkoli podvomi v holizem. Grünbaum je res argumentiral proti holizmu, toda v smislu, ki ga sam nisem nikoli zagovarjal. Holizem konstruira kot zahtevo, da če neka napoved ne

uspe, lahko ogroženo hipotezo vedno ohranimo s tem, da tako revidiramo zalogo sprejete teorije, da bo skupaj z ogroženo hipotezo implicirala *neuspeh* te napovedi. Ne priznavam nobene takšne domneve. Dezaktiviranje [*inactivating*] neresnične implikacije je vse, za kar gre. Razlaganje nepričakovanih protiopazovanj [*counter-observation*] je čisto drugi korak znanstvenega napredka, ki morda bo ali morda ne bo storjen v polnosti časa.

V tem zmernem smislu je holizem očiten, vendar bistven popravek naivne koncepcije znanstvenih stavkov, v okviru katere je vsak od njih obdarjen s svojo lastno empirično vsebino, ki jo lahko ločimo od vsebine drugih stavkov. Vsebina je skupna celo pri matematiki, kolikor se jo aplicira.

Množica oziroma konjunkcija stavkov, ki vključuje dovolj, da implicira sintetične opazovalne kategorične trditve brez zunanje pomoči, se bo imenovala *zmožna testiranja* [*testable*]. Nekateri samostojni posamezni stavki so kvalificirani kot zmožni testiranja, zlasti sintetične opazovalne kategorične trditve same. Večina pa mora biti množica oziroma konjunkcija stavkov, ki jo je mogoče testirati, precej velika in takšno je breme holizma. Gre za vprašanje kritične semantične mase.

11. Empirična vsebina

Znanstveniki lahko občutijo, da je moja opredelitev testa in ovržbe kljub holizmu, ki ga priporoča, še vedno zelo poenostavljena. V praksi se, tako da se najde ali domneva neko navzkrižje [*interference*], neuspešna napoved pogosto opraviči, hipoteza pa ohrani. Takšno opravičilo [*excuse*] pa lahko v okviru mojega predloga vendar analiziramo kot odkritje kakšne logične napake v dedukciji opazovalne kategorične trditve, ki je bila testirana. Treba je *ceteris paribus* izbrati neko tiho opredelitev. Za rigorozno dokončno ureditev te implikacije bi med eksperimentalnimi pogoji – torej v antecedensu te opazovalne kategorične trditve – potrebovali njene tihe določbe [*clauses*].

Znanstvenik vendar ne tabelira vnaprej celotnega fonda teoretičnih naziranj in tehničnih domnev, še manj zdravorazumske plitkosti in matematične zakone, ki so – zato da bi impliciral opazovalno kategorično trditev svojega eksperimenta – potrebni poleg njegove trenutne ciljne hipoteze. Izbrati vse premise in logične štrene implikacije, ki ultimativno povezujejo široke zakone fizike z opazovanjem, če oziroma v kolikor so povezani, bi bilo neko Herkulovo, da ne rečem Avgijevo, delo. Toda moja skrb velja osrednji logični strukturi empirične evidence. Poanta mojega shematizma opazovalnih kategoričnih trditev je sugerirati, kako, načeloma, bi lahko empirična znanost napredovala, če, bog ne daj, bi bilo vse eksplisitno določeno. V združenih besednih zvezah Kanta in Russella je to vprašanje o tem, kako je mogoče naše védenje o zunanjem svetu.

Naša konstrukcija nam ponuja definicijo empirične vsebine stavka oziroma množice stavkov. Lahko jo definiramo kot množico vseh impliciranih sintetičnih opazovalnih kategoričnih trditvev plus takšne nadaljnje opazovalne kategorične trditve, ki so lahko *dražljajsko sinonimne* s katerokoli od teh. Dve opazovalni kategorični trditvi sta dražljajsko sinonimni, če imata opazovalna stavka, ki ju sestavljata, isti dražljajski pomen.

Če se spomnimo kritik dražljajskega pomena iz §2, opazimo, da gre sedaj za vprašanje dražljajske sinonimnosti za *vsakega* pristojnega govorca; ne med govorce.

Koncepcijo terminov kot nosilcev pomena smo zdaj zadovoljivo pustili za seboj. Na začetku smo breme prenesli na stavke in zdaj vidimo, da ga moramo večinoma prenesti na množice oziroma dolge konjunkcije stavkov. Stavke oziroma množica stavkov je, razen če ga oziroma jo lahko testiramo [*is testable*], brez empirične vsebine. Te besede ponavljajo neko staro verifikacijsko teorijo pomena, toda pridobivajo novo moč iz našega holističnega standarda možnosti testiranja [*standard of testability*].

Ali naši najširši znanstveni zakoni popolnoma uidejo evidenci? Yosida piše (str. 207–208), da ‘lahko pristanejo izven mode, ... niso nikoli ovrženi z neposrednim opazovanjem, so stari vojaki, ki nikoli ne umrejo, ampak se samo postarajo’. Zelo dobro: če je v nekem dokončnem celotnem opredeljevanju s tem tako, potem morajo biti ti zakoni opredeljeni, kot da so brez vsake empirične vsebine, ne glede na to, ali presojam jaz ali kdo drug.

12. Ekvivalentne teorije

Kaže, da so različne globalne teorije sveta, celo tiste, ki so logično nezdružljive, lahko empirično ekvivalentne – to je enake v empirični vsebini. Pri tem pride na misel Poincaréjev primer. Ena teorija domneva neskončen prostor, v katerem se znana toga telesa vrtijo brez spremembe v velikosti. Druga teorija domneva nek končen sferičen prostor, v katerem se ta telesa enolično krčijo, ko se odmikajo od središča. Ti dve teoriji sta empirično ekvivalentni.

Kdo bi lahko vprašal, kaj šteti za različni teoriji in kaj šteti samo za različni formulaciji ene same teorije. Če sta dve empirično ekvivalentni teoretični formulaciji preko reinterpretacije terminov medsebojno zamenljivi stavek po stavek, bi jih gotovo lahko imeli za formulaciji ene same teorije. Če v kakšni fizikalni razpravi medsebojno zamenjamo besedi ‘proton’ in ‘elektron’, že imamo dve formulaciji, ki sta povezani na ta trivialen način. Po drugi strani pa Poincaréjevi teoriji nista tako medsebojno zamenljivi, ker ena od njiju izbere neko središčno točko prostora, medtem ko druga ne določa nobene takšne singularnosti.

Kakorkoli že, vprašanja identitete teorij nimam več za nekaj, pri čemer bi se bilo vredno pomuditi. Govorimo lahko le o drastično različnih teoretičnih formulacijah, ki so nezvedljive ena na drugo pri kakršnemkoli znanem sistemu reinterpretacije stavek-po-stavek, in opustimo pojem teorije. Besedo bom obdržal, toda lahko se jo razume dobesedno kot okrajšavo za 'teoretično formulacijo'.

V empirični ekvivalenci logično nezdružljivih teorij je nekakšen videz paradoksa. Poincaréjev primer pa je ravno takšen in zaradi tega je tudi primer, kjer je 'proton' zamenjan z 'elektron', trivialen. Vendar obstaja neka skoraj enako trivialna prilagoditev, na katero me je opozoril Davidson, ki zadostuje za razrešitev katerekoli logičnega konflikta empirično ekvivalentnih teorij. Glede na njuno empirično ekvivalentnost bo vsak stavek, ki ga implicira ena in ga zanika druga teorija, vseboval kakšen teoretični termin, ki ga empirični kriteriji ne utrjujejo čvrsto; zato lahko to ohlapnost izkoristimo, tako da v okviru ene od teorij ta termin prečkujemo [*by respelling the term*] kot nek poseben in samostojen termin ter tako razrešimo nekonsistentnost.

13. Konkurenčne teorije

Torej nam ostane odločitev o tem, kako obravnavati neko teorijo, ki je logično združljiva z našim celotnim sistemom sveta in domnevno empirično ekvivalentna z njim, ni pa s pomočjo nobene znane reinterpretacije stavek po stavek zvedljiva nanj. V zadnjih letih so se izpostavile štiri alternative.

Ena od njih je trda linija, ki sem jo privzel v *Theories and Things*, str. 21–22. Tu si mislimo našo lastno teorijo kot resnično in drugo kot neresnično, čeprav verjamemo, da sta empirično ekvivalentni. Argument je v tem, da je predikat resnice sam smiseln samo znotraj naše teorije, saj ne obstaja višje sodišče. Za bogatejšo perspektivo sveta lahko svobodno osciliramo med tema dvema teorijama; toda tista, ki jo mislimo kot resnično, je tista, v kateri v določenem času smo.

S tem da na ta način krivično razlikujemo med empirično ekvivalentnimi teorijami, četudi so te enako elegantne, se še zmeraj pregrešimo zoper naše empiristične občutljivosti. Drugo in nasprotno linijo sem vzel v naslednjem eseju osem strani kasneje (in se ji odpovedal v tiskovinah, ki so sledile), namreč, da se sprejme obe teoriji kot resnični. Do zgornje težave glede predikata resnice potem naletimo pri spojitvi empirično ekvivalentnih teorij v neko posamezno tandemsko teorijo. Osrednji del, ki vsebuje logiko in mnogo drugega, bo skupen obema teorijama; odročno ležeča krila bodo odvečna v smislu, da bi lahko bilo vsako, toda ne obe krili, opuščeno brez izgube empirične vsebine. Dagfinn Føllesdal in Roger Gibson sta izrazila zaskrbljenosti v zvezi s to tandemsko rešitvijo. Še zmeraj pa se mi ta rešitev zdi dobra, če nobeno krilo ne uporablja terminov, ki so tuji preostalemu sistemu, ker bi združitev, kot upamo, potem samo obogatila našo glavnico resnic o svetu. Če pa na drugi strani eno krilo uporablja dodatne in nezvedljive termine,

ki so bili nemara ustvarjeni z Davidsonovo metodo rešitve nezdržljivosti, vidim dober razlog, da se strinjam s Føllesdalom in Gibsonom. Podteorija, ki vsebuje tuje termine, je primerljiva z nekim dodatkom, ki sloni na vojaškem izpadu [*on sortie*] takšnega znanstveno težko prebavljivega termina, kot je ‘entelehija’, ali ‘milst’, ali ‘nirvana’, edino opravičilo zanj bi bilo, da je njegova priključitev indifrentna do empirične vsebine celotne teorije. Pregreši se zoper znanstveni ideal ekonomije in empiristični standard pomenskosti [*meaningfulness*].

Moje sedanje stališče je torej, da je druga ali tandemska linija dobra, če nobena od danih empirično ekvivalentnih teorij ne vsebuje terminov, ki so nezvedljivi na drugo, drugače pa je slaba. Za slednji primer se potem tretja linija ponuja kar sama: stavke, ki vsebujejo tuje termine, šteje kot niti resnične niti neresnične, ker je naš predikat resnice smiseln samo relativno glede na naš lasten jezik in glede na prevode vanj.

Četrto alternativo, ki mi sedaj najbolj ugaja, je priporočal Davidson na že omejenem stanfordskem srečanju. Tukaj je mišljeno, da je ekonomija, ki šteje proti tandemski ideji, obvezna samo kot nek ideal teoretske konstrukcije in ne jezika. Pomenska aplikacija predikata resnice na drugi strani sega v celotni jezik in ni omejena z nobeno partikularno teoretsko formulacijo. Empirično ekvivalentni in logično združljivi teoriji sta lahko sprejeti kot resnična opisa sveta, celo če ena od njiju uporablja termine, ki so nezvedljivo tuji drugi. Ni potrebe, da bi ju zlili v neko posamezno redundantno teorijo. Naš jezik lahko zaobjame celotni besedišči obeh teorij in potem lahko naš predikat resnice aplicira na vsako od njiju glede na njune ločene prednosti.

Ta linija je v duhu znanstvene prakse, ki večinoma proizvaja teorije omejenega dosega in šteje vsako za resnično. Totalni koherentni sistem sveta ostaja znanstveni in filozofski ideal, toda, znova, mnogovrstni načini za doseg tega se lahko vsi štejejo za resnične. Ekonomija še zmeraj ostaja imperativ v vsaki teoriji kot tudi v vseh vsakdanjih teorijah skromnejšega dosega.

Te teorije se bodo medsebojno razlikovale v svojih ontologijah – obsegu svojih spremenljivk. Te divergence se lahko vzamejo pod streho znotraj vključujočega jezika, tako da se vsaki teoriji določi predikat, ki naj bi bil resničen za vse in samo za predmete te teorije. Kvantifikatorji, uporabljeni v tej teoriji, so potemtakem taki, da so konstruirani kot molče priznani pri tem predikatu. Kvantifikatorji ‘ $(\forall x)(...)$ ’ in ‘ $(\exists x)(...)$ ’ se naj berejo kot ‘ $(\forall x)(Fx \rightarrow ...)$ ’ in ‘ $(\exists x)(Fx \rightarrow ...)$ ’, kjer ‘F’ predstavlja ta predikat.¹⁰

¹⁰ Kot običajno sem hvaležen Burtonu Drebnu za koristne predloge, ki so jih izvalili zgodnejši osnutki.

Literatura

- Adolf Grünbaum, 'The falsifiability of theories', *Synthese* 14 (1962), str. 17–34.
- Robert Kirk, 'Quine's indeterminacy thesis'. *Mind* 78 (1969), str. 607–608.
- Edwin Levy, 'Competing radical translations', *Boston Studies in Philosophy of Science* 8 (1971), pp. 590–605.
- Henri Poincaré, *Science and Hypothesis*, poglavje 4.
- David Premack, *Gavagai*, Cambridge, Mass.; MIT, 1986.
- W. V. Quine, *Word and Object*, Cambridge, Mass.; MIT, 1950.
- Ontological Relativity and other Essays, New York; Columbia, 1969.
- *The Roots of Reference*, La Salle, Ill.; Open Court, 1973.
- *Theories and Things*, Cambridge, Mass.; Harvard, 1981.
- 'The nature of natural knowledge', S. Guttenplan, ur., *Mind and Language*, Oxford; Clarendon, 1975, str. 67–82.
- 'Events and reification', E. LePore in B. Mclaughlin, ur., *Action and Events*, Oxford; Basil Balckwell, 1985, str. 162–171.
- Natuhiko Yosida, 'Scientific laws and tools for taxonomy', *Annals of Jananese Association for Philosophy of Science* 6 (1984), str. 207–218.

Varja Štrajn

Ennoema, inštitut za jezikoslovne, filozofske in družboslovne raziskave

Govorna dejanja v funkciji logike naravnega jezika

Ob koncu *Logično filozofskega traktata*¹ Wittgenstein sprevidi, da očiščenje naravnega jezika vseh jezikovnih *aporij* sicer res odpravi pomanjkljivosti slovnice² strukturiranosti stavka, ki nas s svojo površnostjo odvrča od njegovega pravega smisla, vendar le-ta ne zmore izraziti vsebine misli in kot čista struktura (forma) stavka ostaja prazen. Ker logično-analitična obravnava stavkov v *Traktatu* zajema le opisno stavčno funkcijo, ne pa tudi drugih funkcij, se na ta način ustvarja napačen videz o pravilnosti lastnih izhodišč. Filozofija poznega Wittgensteina zato izhaja iz spoznanja, da je za enakovredno obravnavo različnih stavčnih funkcij potrebna drugačna metodologija, kot so jo predvideli analitični filozofi na prelomu dvajsetega stoletja. Metoda govornih dejanj³ [*speech acts*] kot preproste jezikovne igre [*Sprachspiel*] omogoča enotnejšo obravnavo pomena stavkov naravnega jezika. Članek je predstavitev metode govornih dejanj v pozni filozofiji Ludwiga Wittgensteina kot iskanja nujnih pogojev smiselnega izjavljanja.

Ključne besede: Wittgenstein, Austin, govorna dejanja, pomen izjave, logika naravnega jezika.

I. Od stavčne strukture k strukturam stavka

Spoznanje, da se slovnica struktura stavka naravnega jezika razlikuje od njene logične forme oziroma, da nam ta ostaja prikrita (Russell, 1905), je na prehodu v 20. stoletje narekovalo angleškimi analitičnim filozofom⁴ prepričanje, da je treba s pomočjo metode logične analize stavkov očistiti naravni jezik ter odpraviti njego-

¹ V nadaljnjem besedilu *Traktat* oziroma TLP z navedbo oštevilčenja teze, ki je izšel v slovenskem prevodu Frana Jermana 1976. leta.

² V besedilu bom uporabljala izraz *slovnica*, ko gre za sintakso naravnega jezika, in Wittgensteinov termin *gramatika*, ki se pomensko razlikuje od izraza *slovnica* in se nanaša na logiko naravnega jezika.

³ Pozni Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah* navaja primere govornih dejanj, vendar jih ne poimenuje s tem izrazom. Termin prvič uporabi in razvije J. L. Austin v svojih predavanjih na Harvardu 1955. leta, ki kasneje izidejo tudi v knjižni obliki z naslovom *Kako napravimo kaj z besedami* (Austin, 1971/1990). Menim, da lahko pri interpretaciji metodologije poznega Wittgensteina smiselno uporabimo Austinovo teorijo govornih dejanj in njegovo terminologijo, kot jo razvije v svojem najznamenitejšem delu.

⁴ Zagovornika teorije, da je potrebno naravni jezik očistiti, sta bila predvsem znamenita angleška filozofa Bertrand Russell in G. E. Moore, ki veljata za ustanovitelja analitične filozofije.

ve pomanjkljivosti. Temeljno izhodišče zgodnje analitične filozofije je, da so stavki naravnega jezika opisni povedni stavki, ki opisujejo stanje stvari v svetu in so sestavljeni le iz subjekta, predikata in kopule (veznika), kot to velja, na primer, za stavke »Ta svinčnik je zelene barve«, »Sedan francoski kralj je plešast« in »Število 5 je manjše od števila 8«. Tako imenovani *atomarni stavki* predstavljajo osnovne gradnike naravnega jezika, ki jih ni mogoče več deliti in nadalje razstaviti v še manjše dele. Iz vsaj dveh atomarnih stavkov je mogoče tvoriti sestavljene ali *molekularne stavke* (npr. »Sedanji francoski kralj je plešast, italijanski kralj pa ima lasne vsadke«), katerih resničnost je odvisna od resničnostnih vrednosti njegovih sestavnih delov (oziroma atomarnih stavkov).

Logično analiziranje stavkov naravnega jezika pod vplivom Gottloba Fregeja in Bertranda Russella, ki si je prizadeval za odpravo protislovij v naravnem jeziku, Wittgensteina privede do ugotovitve, da je takšno ukvarjanje z naravnim jezikom nezadovoljivo, ker ne zadeva naravnega jezika v celoti, ampak le določen del. Logična analiza stavkov v *Traktatu* pokaže, da je v osnovi mogoče razlikovati analitične stavke (kontradikcije in tautologije) od sintetičnih (ali empiričnih) stavkov, ki temeljijo na naših čutnih izkušnjah in sporočajo neko vsebino. Kot primer analitičnih stavkov Wittgenstein v *Traktatu* navaja filozofske stavke oziroma stavke metafizike, kot primer empiričnih stavkov pa omenja stavke naravoslovja. Ker so filozofski stavki strukturno pravilno izraženi, sicer navidezno sporočajo neko misel, a so v resnici za Wittgensteina brezsmiselni, saj ne izražajo nobene prave vsebine. Ostanjejo nam le še stavki naravoslovja, ki edini izražajo pomen. Wittgenstein tako zaključí *Traktat* z naslednjo mislijo:

Pravilna metoda filozofije bi bila pravzaprav naslednja: nič drugega kot to, kar je mogoče reči, torej stavke naravoslovja - torej nekaj, kar nima s filozofijo nobenega opravka – in potem vedno, ko bi nekdo izrekel kaj metafizičnega, dokazati mu, da določeni znaki v njegovih stvkih nimajo nobenega pomena. Ta metoda bi bila za drugega nezadovoljiva – ne bi namreč imel občutka, da ga učimo filozofije – toda ta metoda bi bila edina strogo pravilna. (TLP 6.53)

Logična analiza stavkov naravnega jezika resda pokaže na jezikovne pomanjkljivosti, ki so posledica slovnične strukturiranosti naravnega jezika, vendar bi njihova popolna odprava narekovala formalno pravilno strukturirano stavčno rabo, ki pa ne bi bila zmožna izraziti nikakršne vsebine in bi bila zato povsem nesmiselna. Govorno izražanje v stvkih naravnega jezika, ki ne izpoveduje nobene misli, ker mu umanjka vsebina, nima za Wittgensteina nikakršnega smisla. Celo več, uporaba stavkov brez vsebine za Wittgensteina ni le nesmiselna, ampak je nemožna. Zato Wittgenstein zaključí *Traktat* z zapovedjo molka: »O čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati.« (TLP 7) Ali: »Ne govori nesmisla!« Wittgensteinovo naziranje ni v tem oziru nič drugega kot nadaljevanje Fregejeve semantike, saj je tudi za Wittgensteina nesprejemljivo pripisovanje vsebine stavkom narav-

nega jezika, ki je v resnici nimajo. Zato Wittgenstein na koncu *Traktata* postavi zahtevo o prepovedi rabe stavkov, ki ne sporočajo nobene vsebine in so brez pomena ter se jim ta zmotno pripisuje.

Ugotovitev, da so analitični stavki prazni, sintetični pa strukturno pomanjkljivi, pri čemer obsegajo le opisne stavke, ki se nanašajo na znanstveno spoznanje in reprezentirajo stanje stvari, vzbudijo pri Wittgensteinu dvome. Ti dosežejo svoj vrhunec kasneje, v obdobju po izdaji *Traktata*⁵, ko Wittgenstein začne obravnavati stavke o barvah, kot je na primer stavek »A je rdeč in A je moder«, ki se zaradi lastne protislovnosti izkažejo za nesmiselne in posledično za nemožne, predvsem pa pokažejo na dejstvo, da naravnega jezika ni mogoče obravnavati le kot sistema reprezentacije. Naravni jezik ni le odslikava predmetne realnosti, saj v sebi ne obsega le povednih stavkov, ampak tudi druge vrste stavkov, ki jih s teorijo reprezentacije ni mogoče zajeti. Z naravnim jezikom ni potemtakem nič narobe, le teorija odslikavanja (slikovna teorija) in logična analiza stavkov kot edini možni metodološki pristop ne vzdržita lastnega preizkusa. Potrebna je enakovredna obravnavanje vseh različnih tipov stavkov, saj v nasprotnem primeru ne obravnavamo naravnega jezika v celoti, ampak le manjši del. Zato je nujno iznajti metodo, ki bo v sebi zajela vse možne vrste stavkov oziroma različne stavčne funkcije, ne pa le opisne.

Ker se po koncu *Traktata* obravnava stavkov naravnega jezika znotraj sistema reprezentacije izkaže za pomanjkljivo, prične Wittgenstein z iskanjem nove metode, ki bo zmožna enakovredno obravnavati naravni jezik v celoti. Filozofija poznega Wittgensteina nadomesti metodo logične analize stavkov z metodo govornih dejanj kot temeljne jezikovne igre. Pozni Wittgenstein ne obravnava več naravnega jezika kot sistema reprezentacije, temveč kot množico različnih jezikovnih funkcij (govornih dejanj), s katerimi se vključujemo v različne družbene dejavnosti (Bach, 2006: 147). Naravni jezik pri poznem Wittgensteinu je jezik, ki je govoren, filozofija jezika pa se izraža predvsem skozi človeški govor, ki ga izreka subjekt, ki je vpet v življenjsko formo⁶ [*Lebensform*] (Laugier, 2015: 63). *Glas* subjekta je v tem kontekstu tako subjektiven kot skupen izraza naravnega jezika, ki subjektu omogoča, da s svojo izjavo prisostvuje v govoru in da se forme življenja

⁵ Wittgensteinova prva razmišljanja o stavkih o barvah so bila objavljena v njegovem edinem članku, ki ga je objavil po *Traktatu* z naslovom »Some Remarks on Logical Form« 1929. leta (Wittgenstein, 1997). Če je v času *Traktata* še verjel, da so stavki, kot je, na primer, stavek »A je rdeč in A je moder« nujno protislovnostni, saj iz atomarnega stavka »A je rdeč« logično izhaja »A ni moder«, je v članku prišel do ugotovitve, da so takšni stavki nesmiselni in protislovnostni hkrati.

⁶ Izraz življenjska forma [*Lebensform*] oziroma življenjske forme [*Lebensformen*] Wittgenstein razvije šele v svojem poznem obdobju. Čeprav Wittgenstein naveden termin le redko uporablja (v vseh objavljenih delih le sedemkrat), gre za enega temeljnih pojmov Wittgensteinove filozofije, s katerim Wittgenstein izpostavi neprestano prepletanje kulture, naravnega jezika in svetovnega nazora. (PI I: §§ 7, 19, 23) Ta precej standardni način navajanja označuje paragrafe 7, 19 in 33 iz prvega dela *Filozofskih raziskav* (Wittgenstein, 2014). Tako tudi v nadaljevanju članka.

posameznih subjektov spletejo v življenjsko formo⁷, ki je skupna vsem, ki govorijo naravni jezik (*ibid.*). Naravni jezik pri poznem Wittgensteinu je jezik, ki je izražen v *po*-govoru med posamezniki, ki s svojimi izjavami participirajo pri najrazličnejših družbenih dejavnostih. Filozofijo poznega Wittgensteina ne zanima več samo običajna raba naravnega jezika, ki je skupna vsem, ki razumejo in govorijo naraven jezik, temveč stopi v ospredje opredelitev naravnega jezika kot govora in subjekta kot mesta izjavljanja in vključevanja v *po*-govor, s tem pa tudi njegova vključitev v družbene aktivnosti (*ibid.*). Premik v Wittgensteinovi filozofiji – v obdobju od *Traktata* (zgodnje obdobje) do *Filozofskih raziskav* (pozno obdobje) – je torej dvojen:

1. Od stavčne strukture naravnega jezika k strukturam govornega jezika ali govora.
2. Od univerzalnih sodb k individualnemu *glasu* subjekta – gre torej za preusmeritev pozornosti z opisnega stavka na *izjavo* ali *govorno dejanje* subjekta.

Vprašanje je le, na kakšen način se subjekt izraža v govoru – ali s povednimi stavki, ali z različnimi vrstami govornih dejanj, ali še kako drugače. Struktura stavka naravnega jezika, kot jo Wittgenstein opredeli v *Traktatu*, postane v poznem obdobju tako le potencialna *možnost* za dajanje izjav in predstavlja osnovo, na podlagi katere je smiselno izjavljanje šele mogoče. Strukturo stavka kot opisne funkcije (ali *lokucije*) je torej mogoče izraziti vsaj kot *ilokucijo*, *perlokucijo* in *eksplicitni performativ* – torej kot različne možne strukture istega stavka. Vsebina izrečenega tako ni več odvisna le od logične analize opisnega stavka, ampak od tega, kaj govorec izreče v določenih okoliščinah. V različnih situacijah ima določena *lokucija* glede na način izjavljanja različne pomen. Ukvarjanje z naravnim jezikom kot govorom pripelje Wittgensteina do spoznanja, da bi v primeru drugačne jezikovne obravnave umanjkal določen pomen izrečenega stavka. Pravi pomen stavka tako ni odvisen samo od logične analize njegove strukture, ampak tudi od načina izjavljanja ter od okoliščin, v katere je postavljen subjekt.

II. Govorna dejanja pri poznem Wittgensteinu

Neustrezen način izražanja je gotova pot v zmedo, v kateri obtičimo. Tako rekoč zapira izhod iz nje. (PI I: § 339)

Če lahko pri zgodnjem Wittgensteinu v obdobju *Traktata* še govorimo o teoriji jezika, natančneje o teoriji odslikavanja (ali slikovni teoriji), ki jezik obravnava

⁷ Wittgensteinov termin življenjske forme pa ne vključuje le naravni jezik, ki je temelj komunikacije med ljudmi, ampak zajema tudi druge oblike izražanja (npr. različne tipe živalske govornice, umetne jezike itd.). Za podrobnosti glej Moyal-Sharrock (2004: 6-11).

kot sistem, pozni Wittgenstein v celoti opusti svoja temeljna izhodišča. Največ, kar lahko rečemo za Wittgensteinovo stališče do naravnega jezika v poznih delih, je, da jezik obravnava kot različne načine pomenjanja, ki skupaj tvorijo Wittgensteinovo pozno filozofijo jezika. Če je v zgodnjem obdobju Wittgenstein razvil lastno *semantiko*, ki je bila sorodna Fregejevi *formalni semantiki*, v filozofiji poznega Wittgensteina ni mogoče govoriti o nekakšnem semantičnem nazoru, saj ta izhaja iz predpostavke o različnih načinih interpretiranja pomena stavkov, ki se ne naslanjajo več na enoten princip, ki bi opredeljeval njihovo bistvo. Za Wittgensteinovo pozno filozofijo so tako značilne različne možne rabe stavkov naravnega jezika, kot jih določajo različni *pragmatični* pristopi. Kot primer Wittgensteinovega razmišljanja si oglejmo naslednji primer iz *Filozofskih raziskav*:

Ko mi nekdo reče denimo besedo »kocka«, vem, kaj pomeni. Toda ali si s tem, ko jo *razumem*, lahko predstavljam tudi celotno *uporabo* te besede?

Že, toda ali ni po drugi strani pomen besede določen tudi s to uporabo? In ali si te določitve lahko nasprotujejo? Ali se lahko to, kar dojamemo *na en mah*, ujema z določeno uporabo, ji ustreza ali ne ustreza? In kako lahko to, kar je za nas navzoče v nekem trenutku, kar si v nekem trenutku predstavljamo, ustreza določeni *uporabi*?

Kaj je torej pravzaprav tisto, kar si predstavljamo, ko *razumemo* besedo? – Ni to nekaj takega kot podoba? Ali je mogoče, da *ni* podoba?

Privzemi torej, da si pri tem, ko slišiš besedo »kocka«, predstavljaš podobo. Nekakšno risbo kocke. V kolikšni meri lahko ta podoba ustreza ali ne ustreza uporabi besede »kocka«? – Morda porečeš: »To je enostavno; ko si predstavljam to podobo in pokažem na denimo tristrano prizmo in rečem, da je to kocka, ta uporaba ne ustreza podobi.« – Toda ali ne ustreza? Namenoma sem izbral tak primer, da je čisto lahko predstavljati si *projekcijsko metodo*, skladno s katero podoba vendarle ustreza.

Podoba kocke nam je vsekakor *sugerirala* določeno uporabo, toda uporabil bi jo lahko tudi drugače. (PI I: § 139)

Iz zgoraj navedenega primera je razvidno, na kakšen način Wittgenstein spremeni svoje stališče o projekcijski metodi, ki tvori jedro teorije odslikavanja v *Traktatu*. Če Wittgenstein v obdobju pisanja *Traktata* še razume semantiko jezika kot teorijo reprezentacije stavka naravnega jezika, se je v poznem obdobju postavil na stališče, da je pomen besede v stavku mogoče določiti glede na rabo tega stavka v naravnem jeziku, pri čemer so te rabe lahko različne. Tako kot ima lahko določena beseda v stavku različne rabe, ravno tako lahko tudi povedni stavek uporabimo na različne načine. Wittgenstein navedeno strne z naslednjo ugotovitvijo: »V veliki skupini primerov uporabe besede 'pomen' – četudi ne v vseh primerih njene uporabe – bi to besedo lahko pojasnili tako: pomen besede je njena raba v jeziku.« (PI I: § 43)

Wittgensteinova pozna filozofija je torej izpraševanje in ponoven premislek ne le o metodi logične analize stavkov, temveč tudi o pravilnosti same teorije odslikanja, pri čemer Wittgenstein ne napove novega načina filozofiranja, ki bi izključeval predhodnega, temveč ravno nasprotno, pomeni njegovo vključitev. Raba stavkov naravnega jezika tako ne označuje le enoznačne rabe stavkov, kot je bilo to prikazano v *Traktatu*, ampak pomeni predvsem možnost in način izražanja določenega stavka na različne možne načine, v odvisnosti od konteksta in okoliščin, v katerih je bil ta stavek izrečen. Subjekt filozofije poznega Wittgensteina je postavljen v vsakdanje življenje in soočen z vsakodnevnimi situacijam, v sklopu katerih daje izjave in se na ta način aktivno vključuje v *po*-govor z drugimi subjekti ter sodeluje v najrazličnejših družbenih aktivnostih. In ravno skozi subjektovo aktivno *po*-govorjanje, v aktu dajanja govornih izjav, ki so umeščene v točno določen kontekst in okoliščine, je šele mogoče razbrati pravi pomen dane izjave.

Wittgenstein v poznih delih pri analizi različnih jezikovnih funkcij ne uporablja terminologije, ki jo običajno navajamo, ko govorimo o govornih dejanjih. Takšno izrazoslovje razvije šele J. L. Austin v svojem znamenitem delu *Kako napravimo kaj z besedami* (Austin, 1971/1990). Čeprav Wittgenstein v svojih delih ni uporabljal Austinovega izrazoslovja, menim, da lahko za nazornejše razumevanje filozofije jezika pri poznem Wittgensteinu na tem mestu smiselno uporabimo Austinovo teorijo govornih dejanj. Razlikovanje med *lokucijo*, *ilokucijo* in *perlokucijo* sicer izhaja iz Austinovega dela, vendar je takšna razčlenitev govornih dejanj nujna, če naj pravilno razumemo filozofijo jezika pri poznem Wittgensteinu, kot jo razvije v *Filozofskih raziskavah*. Šele analiza različnih jezikovnih funkcij, kot jo v svojih delih predstavlja Wittgenstein in Austin, predstavlja razločen prikaz zmotnega analiziranja stavkov naravnega jezika kot povednih stavkov in napačno obravnavanje celotnega naravnega jezika kot ene same jezikovne (opisne) funkcije in s tem povezano obravnavo naravnega jezika kot sistema, ki ga je mogoče definirati z metodo logične analize stavkov naravnega jezika.

Izjava subjekta, ki jo Wittgenstein obravnava kot govorni akt⁸, je v *Filozofskih raziskavah* sestavljena iz različnih stopenj izvrševanja govornega dejanja, sestavni del katerega je tudi povedni stavek ali *lokucija*, ki tvori osnovo ali podlago vsem možnim načinom dajanja izjav. To si lahko ogledamo na naslednjem Wittgensteinovem primeru iz *Filozofskih raziskav*:

⁸ Austin v svoji knjigi sprva razlikuje med *konstantivi* [*constative*] ali povednim stavkom, kot je npr. »Mačka sedi na predpražniku«, in *performativi* [*performative*] ali govornimi dejanji, kot je npr. razvidno iz stavka »Opravičujem se«. Vendar se v nadaljevanju takšna razdelitev stavkov izkaže za preozko, zaradi česar Austin razširi govorna dejanja (akte) na celoten naravni jezik, saj stavčna analiza jezikovnih funkcij pokaže, da ne drži trditve, da je naravni jezik pretežno sestavljen iz povednih stavkov ali *konstativov*. Analiza stavkov namreč pokaže, da naravni jezik tvorijo tudi druge jezikovne funkcije oziroma da je sestavljen iz različnih stopenj izvrševanja govornega dejanja (akta). Novo razlikovanje stavkov po Austinu tako več ne poteka med *konstativi* in *performativi*, ampak med različnimi stopnjami govornega dejanja – torej med *lokucijo* [*locutionary act*], *ilokucijo* [*illocutionary act*] in *perlokucijo* [*perlocutionary act*]. (Austin, 1971/1990)

Zamisli si jezikovno igro, v kateri B na vprašanje A-ja poroča o številu plošč ali kock na kupu, ali o barvah in oblikah zidakov na tem in tem mestu. – Takšno poročilo bi se torej lahko glasilo: »Pet plošč«. Kakšna je zdaj razlika med poročilom ali trditvijo »Pet plošč« in ukazom »Pet plošč!«? – No, v vlogi, ki jo ima izgovarjanje teh besed v jezikovni igri. Toda verjetno bodo tudi izgovorjene v drugem tonu in z drugačnim izrazom na obrazu in še marsikaj podobnega. Ampak zamislimo si lahko tudi, da ton ostane enak – saj sta ukaz in poročilo lahko izgovorjena v *najrazličnejših* tonih in z najrazličnejšimi izrazi obraza – razlika pa je izključno v rabi. (Seveda bi lahko tudi besedi »trditev« in »ukaz« uporabili za označitev slovničnega stavčnega naklona ali pa intonacije; tako kot besedno zvezo »Ali ni danes čudovito vreme?« imenujemo vprašanje, čeprav je uporabljena kot trditev.) Lahko bi si zamislili jezik, v katerem bi imela vse trditve obliko in ton retoričnega vprašanja, ali pa vsak ukaz obliko vprašanja: »Bi hotel storiti to?« Potem bi morda rekli: »Kar pravi, ima obliko vprašanja, ampak v resnici je ukaz« – torej ima v praksi jezika funkcijo ukaza. (Podobno ne izrečemo »To boš storil« kot prerokovanje, temveč kot ukaz. Kaj je tisto, kar to izjavo napravi za eno ali drugo?) (PI I: § 21)

Tako torej vidimo, da Wittgenstein ne odpravi in ne preseka z dediščino *Traktata*, ampak jo ohrani, vključi in nadalje razvije v svoji pozni filozofiji. Izjavo »Pet plošč« (PI I: § 8) lahko razumemo ali kot povedni stavek (*konstativ* ali *lokucijo*), s katerim želi govorec opisati določeno situacijo (določeno število plošč na kupu), ali kot ukaz (*ilokucijo*), ko sogovorniku ukaže, da mu poda plošče, ki so zložene na kupu. Povedni stavek »Pet plošč je zloženih na kupu« v kontekstu preproste jezikovne igre ne pomeni nič drugega kot zapis predikatne logike iz *Traktata*. Čeprav Wittgenstein logičnega zapisa eksplicitno ne zapiše v *Filozofskih raziskavah*, bi lahko izjavo »Pet plošč« razlagali tudi na takšen način. Trditev »Pet plošč« je tako torej smiselno primerljiva z Austinovo *lokucijo* in tako kot *lokucija* tvori osnovo za izvrševanje samega govornega dejanja (v tem primeru ukaza). Raznovrstnost stavčnih funkcij ima torej svoj izvor v *lokuciji* in temelji na logiki kot preprosti jezikovni igri oziroma izhaja iz nje. Potemtakem govorna dejana niso v kontradikciji s povednim stavkom kot temeljno logično enoto, ampak so na njem osnovana.

Lokucija, ki v govornem dejanju nadomesti *konstativ* (npr. »Lev leži na travi za grmom«), predstavlja predpogoj za dejansko izvršitev samega govornega dejanja ali *ilokucije* (npr. »Opozarjam vas, da bo lev skočil izza grma in vas napadel«). Ko govorec izvrši govorno dejanje, ima lahko eventualni vpliv tudi na druge udeležence *po-govora*. Posledice govornega dejanja se odražajo v tretji fazi govornega akta kot *perlokucija* (npr. »Čeprav me je opozoril, me ni prepričal«), ki se izrazi v odzivu sogovorcev na izjavljeno govorno dejanje oziroma *ilokucijo*.

Wittgensteinova in Austinova analiza vsaka za sebe pokažeta, da naravni jezik pretežno sestavljajo govorna dejanja, pri čemer predstavljajo *performativi* le posebno podskupino izjav, medtem ko *konstativ* ali *lokucija* tvorita podlago za nastop samega govornega dejanja ali *ilokucije* oziroma predstavljata začetno stopnjo v govornem dejanju. Natančnejša analiza govornih dejanj pokaže, da je tudi *konstative* ali *lokucije* mogoče vsaj deloma obravnavati kot govorna dejanja.

III. Eksplicitni performativ

Ponoven premislek o naravnem jeziku ne pokaže le na zmotno prepričanje logikov, da »lahko 'trditev' zgolj 'opiše' stanje stvari ali 'ugotovi dejstvo', in da mora to napraviti bodisi resnično bodisi neresnično« (Austin, 1990: 13) in da je naravni jezik v resnici pretežno sestavljen iz drugih jezikovnih funkcij, ampak nas postavi pred dejstvo, da pravzaprav ni mogoče potegniti stroge ločnice med različnimi jezikovnimi funkcijami. Naravni jezik je namreč sposoben tvoriti primere, ki, strogo gledano, ne sodijo ne med *konstative*, ne med *performative* niti med preostala govorna dejanja, ampak se nahajajo nekje vmes med *konstativi* in govornimi dejanji. Takšne primere imenujemo *eksplicitni performativi*, ki so hkrati sestavljeni iz opisne funkcije in t. i. *performativnega prefiksa*, zaradi katerega stavek ne sodi niti k govornim dejanjem niti h konstativom. *Performativni prefiks*, ki vedno stoji na začetku stavka, uvršča *eksplicitne performative* na mejo med *lokucijo* in *ilokucijo*. Kot primer *eksplicitnega performativa* si oglejmo stavek »Opozarjam vas, da ponoči zunaj straši«, kjer se podčrtani del stavka nanaša na *performativni prefiks*, preostali del pa na povedni stavek. Za razliko od *ilokucije* pa *performativni prefiks* sam po sebi ne opredeljuje pomena celotnega stavka, ker je ta odvisen od *konstativnega dela (lokucije)*, ki sledi *performativnemu prefiksu*. Pomen *eksplicitnega performativa* je potemtakem pravzaprav odvisen od konstativnega dela in posledično od dejstva, ali se stavek ujema s stanjem stvari, na katerega se nanaša ali ne. Vendar pa pomena *eksplicitnega performativa* ni mogoče razbrati le iz *konstativnega dela*, ampak tudi na podlagi *ilokucijske moči* oziroma *performativnega prefiksa*. Torej je *performativni prefiks* ravno tako ključnega pomena pri določanju pomena celotnega stavka. V navedenem primeru »Opozarjam vas, da ponoči zunaj straši« *performativni prefiks* določa moč stavka – se pravi, da gre v danem primeru za opozorilo, ne pa za npr. ukaz ali prepoved. Pravi pomen *eksplicitnega performativa* nastane, ko združimo pomen *performativnega prefiksa* in pomen vsebine *lokucije*.

Analiza naravnega jezika, ki je pretežno sestavljen iz *eksplicitnih performativov* in govornih dejanj, šele omogoči pravilno razlago njihovega pomena, ne glede na njihovo resničnost ali neresničnost. Razumevanje pomena *eksplicitnih performativov* in govornih dejanj je ključnega pomena za določitev pravilnega pomena izjav naravnega jezika.

IV. Govorna dejanja v funkciji strukture stavka

Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah* sicer resda nadomesti povedne stavke z drugimi jezikovnimi funkcijami, vendar ti še vedno ohranijo svojo vlogo in tvorijo podlago (fundament), ki govorcju šele omogoča, da aktivno sodeluje v pogovoru z drugimi sogovorci in da se aktivno udeležuje družbenih dejavnosti. Filozofija *Traktata* tako ni nekaj preživelega in ne predstavlja popolnoma drugačnega pristopa k filozofiji. Ravno nasprotno, filozofska metoda, ki jo Wittgenstein razvije v *Traktatu*, je uvod v nadaljnji razvoj Wittgensteinove misli, ki v poznem filozofskem obdobju preide v razvoj nove filozofske metode, ki metode iz *Traktata* ne izključuje, temveč izhaja in gradi na njej.

Wittgensteinova filozofija pomeni razvoj filozofije naravnega jezika od jezika kot sistema določene vrste jezikovne funkcije (opisna jezikovna funkcija) k jeziku kot nesistematičnemu izrazu množstva različnih jezikovnih funkcij (npr. *lokucija*, *ilokucija*, *perlokucija*, *konstativ*, *performativ* itd.), ki omogočajo *po*-govor med sogovorci.

Stavčna struktura iz *Traktata* je tako le osnova za raznolike možne strukture izgovorjenega stavka.

Speech Acts in the Function of the Logic of Natural Language

At the end of *Tractatus Logico-Philosophicus* Wittgenstein realizes that the purification of the natural language of all linguistic contradictions undoubtedly eliminates the inadequacies of the semantic structure of a sentence, which with its superficiality discourages us from its actual sense; however, such a sentence cannot express its thought and remains void. As the logical-analytic treatment of sentences, following from the *Tractatus*, includes only a descriptive linguistic function, but no other functions accordingly produce a mistaken impression about the accuracy of its standpoint. The philosophy of late Wittgenstein, therefore, evolves from the conclusion that the equal treatment of different linguistic functions demands different methodology, as the analytic philosophers had presupposed at the turn of the 20th century. The speech act method as a simple language-game [*Sprachspiel*] enables a unified treatment of the meaning of the sentences of natural language. The paper is a representation of the speech act method in the late philosophy of Ludwig Wittgenstein, as a search of necessary conditions of a sensible uttering.

Keywords: Wittgenstein, Austin, speech acts, the meaning of the utterance, the logic of natural language.

Literatura

- Austin, J. L. (1971). *How To Do Things With Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Austin, J. L. (1990). *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: SH.
- Bach, K. (2006). »Speech Acts and Pragmatics«. V Devitt, M. in Hanley, R. (ur.), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language*, Oxford: Blackwell Publishing, str. 147–168.
- Laugier, S. (2015). »Voice as Form of Life and Life Form«. *Nordic Wittgenstein Review Special Issue 2015*, str. 63–81.
- Moyal-Sharrock, D. (2004). *Understanding Wittgenstein's On Certainty*. New York: Palgrave Macmillan.
- Russell, B. (1905). »On Denoting«. *Mind, New Series*, Vol. 14, No. 56, str. 479–493.
- Štrajn, V. (2017). *Smisel stavkov v Wittgensteinovi filozofiji*. Ljubljana: Ennoema.
- Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga. [TLP]
- Wittgenstein, L. (1997). »Nekaj pripomb k logični formi«. *Analiza*, let. 1, št. 2, str. 87–92.
- Wittgenstein, L. (2014). *Filozofske raziskave*. Ljubljana: Krtina. [PI]

Aleš Žagar

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

Standardna interpretacija Wittgensteinovega pojma filozofije*

Članek razvije Wittgensteinov pojem filozofije in poskuša pregledno prikazati različne izvore filozofskih problemov. Filozofija pri poznem Wittgensteinu ni več prispevek k človeški vednosti, temveč k človeškemu razumevanju, saj v filozofiji ne more biti nikakršnih teorij, hipotez ali razlag naravnih in družbenih pojavov. Tako razumljena filozofija ni več oblika vednosti, temveč je zgolj še metoda. Pomemben del filozofske metode predstavlja filozofska gramatika, ki je avtonomna, arbitrarna in konstitutivna, kar pomeni, da je popolnoma neodvisna od stanja stvari. Cilj filozofije ni v reševanju filozofskih problemov, temveč v njihovem razreševanju z odkrivanjem jezikovnih nesmislov in nerazumevanj, na podlagi katerih so ti nastali. V zaključku članek poskuša skicirati odgovor na pomisleke proti tako zasnovanim filozofskim raziskavam.

Ključne besede: filozofija, pomen, gramatika, filozofski problem, Wittgenstein.

Wittgensteinova revolucija v filozofiji

Revolucija v filozofiji pomeni transformacijo filozofije iz vednosti v metodo. Filozofijo lahko uvodoma orišemo z naslednjimi potezami: filozofija ni več oblika vednosti, temveč je metoda, s katero razrešujemo filozofske probleme. Filozofsko raziskavo ne zanima več tradicionalno vprašanje po resnici, temveč vprašanje po smislu. Zaradi tega se moramo v filozofiji izogibati vsakršnemu postavljanju tez, oblikovanju hipotez in teorij ter podajanju razlag. Filozofska raziskava je tako kvalitativno različna od empiričnega raziskovanja dejstev sveta; še bolj se razlikuje od stare metafizične težnje po sublimnem raziskovanju bistva in reda sveta *a priori*. Filozofijo zanima predvsem gramatika.¹

* Članek je nastal na podlagi diplomske naloge, ki je bila pod mentorstvom Boruta Cerkovnika napisana v okviru študija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

¹ Ta ni enakovredna šolski slovnici, temveč je po obsegu ožja in jo povsem primerno lahko označimo kot filozofska gramatika. Drugače rečeno: šolska slovnica je *slepa za smisel*, temeljna značilnost filozofske gramatike pa je, da upošteva vsebino.

V *Filozofskih raziskavah* najdemo naslednji, zelo pomenljiv navedek: »Delo filozofa je zbiranje spominov z določenim smotrom.« (Wittgenstein, 2014: §127) Vendar – česa se spominjamo in na kak način? Po Wittgensteinu se spominjamo, kako uporabljamo besede v vsakdanjem pomenu. Ta aspekt odlično opiše Stern: »Za Wittgensteina filozofija ni stvar spominjanja idej iz prejšnjega življenja, metafizičnega sveta, ki smo ga nekoč poznali. Namesto tega nas filozofija spominja na to, kar že vseskozi vemo, ampak težko ubesedimo: povrne nas nazaj v vsakdanjost.« (Stern, 1996: 17) Drugače povedano: *ozaveščamo* vrste izjav, v katere smo bili vpeljani pri učenju jezika.

Wittgensteinovo pozno filozofijo je treba videti v luči kritike prevlade znanstvene metode in znanstvenega svetovnega nazora: »‘Temačnost tega časa’ lahko pripišemo čaščenju zgrešenega idola znanosti, proti kateremu je bilo njegovo delo usmerjeno od zgodnjih 1930-ih ... hotel je videti nekakšno revolucijo. Hotel je, da bi ta revolucija zavrnila znanstveni *Weltanschauung* naše dobe, ne pa, da bi ga podprla.« (Monk, 1991: 486)

Cilj filozofske metode je vsekakor razumljivost, jasnost in preglednost; od tod tudi znamenit slogan Wittgensteinove pozne filozofije: *Filozofija ni prispevek k človeški vednosti, temveč k človeškemu razumevanju*. (Hacker, 2009) Slogan in njegove konsekvence bomo skozi našo obravnavo izčrpno pojasnili, zaenkrat pa navedimo eno izmed bolj notoričnih izjav, ki s podobno močjo kot slogan povzema Wittgensteinovo pozno filozofijo: »Dopustil bom vse, dokler bom vedel, kaj dopuščam.« (Glock, 1991: 85) Vendar pa lahko to razumemo popolnoma napačno, zato na kratko pojasnimo, v kateri smeri ne gre razumeti nove metode.

V filozofiji smo vajeni, da nekdo »zagovarja svoje stališče«, »predstavlja, kako stvari so« ipd. Na podlagi takšne slike filozofije nas loči samo še korak od tega, da Wittgensteinovo filozofijo označimo za brezvsebno; morda celo za obliko skepticizma ali relativizma. V osnovi tudi ne gre za »dopuščanje razlik« oziroma za nekakšno filozofsko toleranco do drugače mislečih. Razumevanje Wittgensteinove filozofije je treba umestiti na precej bolj temeljno področje. Najprej jo je potrebno videti kot boj: »Filozofija je boj proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika.« (Wittgenstein, 2014: §109) Ta boj se dogaja na področju razumevanja oziroma smisla – ne pa resnice – in se zgodi, preden sploh lahko govorimo o kakršnem koli stališču, pa naj bo to filozofsko, znanstveno, umetnostno ali politično. Sredstva tega boja so sredstva jezika. Ne obstaja nobena univerzalna metoda, s katero bi ta sredstva lahko v celoti zajeli. Tako kot obstaja več različnih metod in ne ena, obstaja tudi več različnih oblik razlag, upravičenj in prikazov; vse to z namenom osvetlitve razumevanja. Wittgensteinova filozofija je polna različnih jezikovnih iger, obstoječih in izmišljenih, številnih metafor in analogij, ironičnih pripomb in sarkazma (predvsem glede avtorja *Logično filozofskega traktata*) ter mnogih drugih sredstev našega jezika. Klasična oblika argumentacije je zato samo ena izmed možnosti – najverjetneje niti ne poglavitna. Posledica takšne

metode je »praznost« Wittgensteinove filozofije. Ali je pozitiven prikaz oz. nekakšna splošna teorija lahko rezultat *Filozofskih raziskav*, je sporno vprašanje, ki je razdelilo mnoge eminentne interprete Wittgensteinove filozofije.

Podroben študij *Filozofskih raziskav* nam odkrije specifične lastnosti samega teksta, ki sočasno delujejo poetično, znanstveno, misteriozno, dialoško, aforistično itd. Z ene strani to spodbuja samega bralca k lastnemu premisleku² in naredi tekst za neskončen vir navdiha, z druge strani pa je tekst na nekaterih mestih brez dodatnih pojasnil in pomoči ostalih tekstov celo nemogoče razumeti. Upoštevati je treba, da so *Filozofske raziskave* rezultat šestnajstletnih razmišljanj. Paragrafi so iz različnih časovnih obdobj in si v tekstu ne sledijo kronološko. Wittgensteinova zapuščina potrjuje dejstvo, da je bil velik del paragrafov večkrat predelan, izbrisan ali pa popolnoma na novo napisan. Wittgenstein je neutrudno popravljaval in dopolnjeval paragrafe, kar pomeni, da je prav vsaka izbira besede pomembna. *Raziskave* se na prvi pogled zdijo bolj razvite od *Traktata*, vendar se nam precej hitro izkaže, da je glede izraza misli Wittgenstein še veliko bolj skop. Nekateri avtorji govorijo o mestoma aforističnem slogu pisanja, mi pa smo prepričani, da po daljšem ukvarjanju dobimo vtis, da je tekst skorajda v celoti sestavljen iz aforizmov. Celo navidezno najneznatnejše pripombe se ponavadi izkažejo za prelomne točke pravilnega razumevanja.

Vendar pa ne moremo reči, da je razlog za obskuren in avtentičen prikaz izključno v Wittgensteinovem perfekcionizmu in ekscentrični osebnosti. Razlog je tudi v samem področju raziskave: »Ta [raziskava] namreč zahteva od nas, da široko miselno področje prepotujemo po dolgem in počez v vseh smereh.« (Wittgenstein, 2014: 7) Ko se enkrat prebijemo skozi delo, ugotovimo, da so napisane v prav takšnem slogu, kot morajo biti, saj je po našem prepričanju standardni znanstveni aparat očitno neprimeren za stvar, za katero gre v *Raziskavah*. Iz tega razloga so vse akademske študije glede svoje uspešnosti pri vodenju bralca skozi labirint jezika vnaprej omejene. Pomembno se je torej zavedati, da je razumevanje Wittgensteinove pozne filozofije odvisno od pripoznanja notranjih povezav Wittgensteinovega sloga pisanja in področja, ki ga raziskuje. Hacker izvrstno oriše področje, ki nas zanima:

Raje kot preiskovanje sklepov realistik, racionalistik ali dualistik na eni strani in primerjava teh s sklepi nominalistik, empiristik ali behavioristik na drugi strani ter tehtanju posameznih argumentov z namenom, da bi stopil na stran tistih, katerih stališča so bolj podprta, je [Wittgenstein] stremel k odkrivanju mest strinjanja med nasprotujočima si stranema, k skupnim predpostavkam obeh straneh o filozofskih problemih, ki so ga zanimali – in

² »S tem spisom drugim ne bi rad prihranil mišljenja. Temveč bi rad, ko bi bilo mogoče, koga spodbudil k lastnim mislim.« (Wittgenstein, 2014: 8)

potem je zavrnil te predpostavke. Izzval je točno tisto, za kar se je zdelo, da je onkraj debate. (Hacker, 2001: 323)

Po našem prepričanju se nadaljevanje Wittgensteinove filozofije začne, ko odložimo *Raziskave* in se resnično začnemo *vaditi* v sami metodi premišljevanja. Pomenljiv je ta navedek: »Filozofija je zdaj reducirana na stvar večšine.« (Wittgenstein, 1993: 113) Skozi tekst bomo neprestano ponavljali, da je nova metoda tisto, kar nam poskuša Wittgenstein posredovati in s katero si lahko pomagamo pri zapletih v razumevanju. Prepričani smo, da se v filozofske probleme zaplete vsak, ki uporablja jezik. Zato metoda ni omejena zgolj za filozofe po poklicu, temveč tudi za vse ostale člane jezikovne skupnosti.

Splošne poteze filozofije kot metode in ideja avtonomnosti gramatike

V tem razdelku bomo podrobneje pojasnili uvodne opredelitve filozofije in predstavili idejo avtonomnosti gramatike. Pomemben vidik bo v izpostavitvi razlik glede na znanstveno metodo:

Imeli smo prav glede tega, da naša raziskovanja ne smejo biti znanstvena. Izkušstvo, da je 'to in to mogoče misliti, in sicer v nasprotju z našimi vnaprejšnjimi mnenji' – kar koli naj bi že to pomenilo – nas ni moglo zanimati. (Pnevmatsko pojmovanje mišljenja.) In izdelati ne smemo nikakršne teorije. V našem raziskovanju ne sme biti nič hipotetičnega. Vsa razlaga mora proč, in na njeno mesto mora stopiti opis. Ta opis pa osvetljujejo oziroma mu dajejo pomen filozofski problemi. Ti seveda niso empirični, temveč se jih rešuje s pomočjo uvida v delovanje našega jezika, in to tako, da je to delovanje spoznano; v nasprotju z nagnjenjem, da bi ga razumeli narobe. Problemi se ne rešujejo z nabiranjem novih izkušenj, temveč s sestavljanjem že dolgo znanega. Filozofija je boj proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika. (Wittgenstein, 2014: §109)

V filozofiji »ni teorij«. To pomeni, da ni teorij po vzoru znanstvenih teorij fizike in ostalih naravoslovnih znanosti. Uspešnost znanstvenih teorij se meri po njihovi moči »razlage« in »napovedi« (Honderich, 1995: 870–871). Razlagalna moč in napoved se vedno nanašata na podatke, ki jih dobimo skozi izkušstvo. Njuna naloga je razložiti nastanek pojavov in napovedati, kako se bodo pojavi razvrstili. Ključna naloga je torej razlaga dejstev. Dejstva sodijo v empirični svet in so kontingentna. Tako razumljena dejstva niso stvar filozofije. Naloga filozofije ni odkrivanje novih dejstev s pomočjo filozofske teorije. Filozofija tudi ničesar ne napove niti ničesar ne razloži: »Filozofija na noben način ne sme posegati v dejansko rabo jezika ... Vse pušča, kakor je.« (Wittgenstein, 2014: §124)

Če filozofija ni stvar dejstev in če filozofija ničesar ne odkriva, ne razlaga in ne napoveduje, kaj potem tvori področje raziskovanja v filozofiji? Rekli smo že, da

je temeljna orientacija filozofije v raziskavah gramatike in ne več raziskava logike in *a priori* reda sveta. Področje raziskave je torej gramatika oziroma natančneje filozofska gramatika.

Kulminacija radikalnega mišljenja gramatike je v opredelitvah: »*Bistvo* je izrečeno v slovnici.« (Wittgenstein, 2014: §371) »Kakšne vrste predmet je nekaj, pove slovnica.« (Wittgenstein, 2014: §373) »Cel oblak filozofije se zgosti v kapljico gramatike.« (Wittgenstein, 2014: II §315) Izrazito radikalno je to ubesedil Hacker: »Kar se kaže kot nujnost v svetu, ni nič drugega kot senca gramatike.« (Baker in Hacker, 2005: 97) Wittgensteinov koncept jezika je normativen; gramatika je normativna; gramatičnih stavkov tudi ne moremo ovreči na podlagi dejstev (gramatična pravila določajo pomen besed). V osnovi gre za funkcijski koncept pravil in jezika. To pomeni, da je odgovor na vprašanje, ali je nek stavek pravilo ali opis, odvisen od funkcije, ki jo ima stavek v jezikovni igri, ne pa od njegove jezikovne oblike na splošno. Isti stavek je lahko enkrat pravilo in drugič opis, odvisno od vloge, ki jo ima v jezikovni igri. Glede tega obstaja veliko primerov v znanosti, najdemo pa jih tudi v vsakdanjosti. Odličen primer je našel Kober: »Načrt arhitekta ni normativen ali deskriptiven 'sam na sebi'. Normativen je pred gradnjo in deskriptiven, ko je gradnja končana. Spremenila se je funkcija oziroma raba načrta.« (Kober, 1996: 426) Na podoben način deluje tudi Wittgensteinov primer prametra v Parizu (Wittgenstein, 2014: §50). Enkrat ga namreč lahko uporabimo kot merilo za merjenje in drugič kot navaden predmet, katerega dolžino želimo izmeriti.

Gramatika je (i) »avtonomna« (Glock, 1999: 45–50); (ii) »arbitrarna« (Glock, 1999: 150–155); (iii) »konstitutivna« (Baker in Hacker, 2005: 47–48). Kaj zdaj te določitve pomenijo? Najprej to, da gramatika ni odvisna od nobene »zunanje dejanskosti« (Glock, 1999: 46). Kritika Avguštinske slike jezika ponazarja, da fundamentalni pomen besede ni nek dejanski predmet, temveč je najprej raba. Za kazalno definicijo se zdi, da vzpostavlja nekakšno neposredno zvezo med jezikom in dejanskostjo. Vendar pa je Wittgenstein lepo pokazal (Wittgenstein, 2014: §§27–64), da je kazalna definicija učinkovita šele, ko je jasno, kakšno vlogo ima v jeziku. Če mi nekdo poskuša razložiti primer specifične barve, s tem ko kaže na nek vzorec, moram vedeti, da beseda, ki mi jo poskuša razložiti, spada v kategorijo barv in ne na primer oblik. Wittgenstein je tudi pokazal, da imajo tako pridobljeni vzorci funkcijo standardov pravilne uporabe besede; so »paradigma« v jezikovni igri in zadevajo »naš način prikazovanja« (Wittgenstein, 2014: §50).

Gramatike na splošno tudi ni mogoče upravičiti. Kot smo že povedali, se gramatika giblje na področju smisla in ne resničnosti. Nesmiselno je dokazovati »resničnost« nekega pravila. Pravilo tudi ne more biti pravilno ali napačno. Pravilo je nekaj bolj fundamentalnega, kajti pravilo ima smisel, če določa pravilno uporabo nekega izraza, s katero lahko šele naknadno povemo nekaj smiselnega o stanjih stvari. Da redni del nogometne igre traja 90 minut, ni stvar odkritja, temveč je

delna razlaga pomena nogometne igre. Nima smisla opravljati terenskega dela in obiskovati nogometne tekme z namenom, da bi ugotovili, če bodo res trajale 90 minut. To pa tudi ne pomeni, da tekma ne more trajati manj kot 90 minut, kar je ilustracija vidika, da so pravila avtonomna tudi v tem smislu, da nimajo nobene kavzalne moči, čeprav določajo pomen.

Da je gramatika arbitrarna, pomeni, da je vsak simbolizem v »osnovi dober« kot kateri koli drug. Vendar pa vseeno prihaja do sprememb. Zakaj? Rekli smo že, da gramatičnih pravil ne moremo ovreči na podlagi novih odkritij. Razloge za spremembo pravil je navedel Glock: »Opustitev gramatičnih stavkov lahko motivirajo teoretski premisleki, ki segajo od novih izkušenj do enostavnosti, plodnosti ali čiste [*sheer*] lepote.« (Glock, 1999: 133)

Z orisom področja gramatike smo pokazali, zakaj v filozofiji ne more biti teorij po vzoru empiričnih znanosti in kaj pomeni izraz »filozofska gramatika«.

V filozofiji tudi »ni razlag«. Ta negativna opredelitev je spet uperjena v razločitev filozofske pojasnitve od znanstvene razlage. Filozofska pojasnitev je strukturirana drugače od znanstvenega ideala deduktivno-zakonskih in induktivno-statističnih razlag. Na podlagi pojasnitve, zakaj v filozofiji ni teorij, je tudi očitno, zakaj filozofska pojasnitev tudi ne spada pod t. i. nepopolne znanstvene razlage, kot so na primer funkcijska oziroma »teleološka znanstvena razlaga« (Honderich, 1995: 868). Ponovimo z Wittgensteinom: »Vsa *razlaga* mora proč in na njeno mesto mora stopiti opis.« (Wittgenstein, 2014: §109) »Filozofija pač vse samo postavi pred nas in ničesar ne razlaga ali izpeljuje.« (Wittgenstein, 2014: §126)

Zakaj v filozofiji »ni hipotez«? Lahko se vprašamo tudi drugače: zakaj v gramatiki ni hipotez? Zakaj ne moremo napovedati nekega pravila? Hacker to pojasni na primeru usposobljenega igralca šaha, ki ne postavlja hipoteze, v katero smer in za koliko polj se lahko premika kraljica (Baker in Hacker, 2005: 295). Filozofija je stvar spominjanja in vsako odstopanje od smisla je ena ali druga oblika nesmisla.

Navedimo še dva izrazito kontroverzna paragrafa, ki sta nekatere popolnoma šokirala: »Raziskava pritegne tvojo pozornost na dejstva, ki jih poznaš prav tako dobro kot jaz, ampak si jih pozabil ali vsaj niso ta hip v tvojem vizualnem polju. So trivialna dejstva. Ne bom rekel nič takšnega, čemur je možno oporekati. In če bo kdor koli oporekal, bom to opustil in povedal nekaj drugega.« (Wittgenstein, 1976b: 22) Poleg tega še bolj bizarno:

Bistveno je to, da ti ne morem povedati ničesar o naravni zgodovini jezika, niti ne bi imelo to kakšne posebne razlike. Glede vseh vprašanj, o katerih razpravljamo, nimam mnenja; in četudi bi ga imel in ne bi bilo skladno s tvojimi mnenji, bi to takoj opustil zavoljo argumenta, saj ne bi igralo pomembne vloge za našo razpravo. Nепrestano se gibljemo znotraj področja, kjer imamo vsi enaka mnenja. Vse, kar ti lahko dam, je metoda; ne morem te naučiti nobenih novih resnic. (Wittgenstein, 1979: 97)

Kljub temu imamo nek intuitiven občutek, da tudi z novo metodo prihajamo do nekih novih spoznanj: »Kljub temu *bomo spoznali stvari, za katere prej nismo vedeli.*« (Hacker, 2015: 46) Kako je to možno in kaj to pomeni? Ključen pojem zdaj predstavlja *ovedenje*. Tisto, kar »izvemo« s pomočjo filozofske metode, so »poteze našega načina prikaza«. Forma filozofskega spoznanja tako ni več odkritje dejstev ali resnice, temveč ovedenje naše forme prikaza: »Ovedenje [*realization*] je vrsta kognitivne dojemljivosti, ki je posledica zbiranja stvari, ki jih že poznamo, in zagrabitve posledic, ki jih prej nismo opazili.« (Hacker, 2015: 46) Ovedenje pomeni preprosto to, da se v naši formi prikaza znajdemo, kar pomeni dalje, da smo se rešili vpliva filozofskega problema oziroma to, da je filozofski problem popolnoma izginil.

Opredelitev filozofskega problema in prikaz različnih izvorov filozofskih problemov

V tem razdelku se bomo posvetili različnim manifestacijam in izvorom filozofskih problemov. Wittgenstein v *Filozofski gramatiki* pravi: »Filozofija ni nič drugega kot filozofski problemi.« (Wittgenstein, 1974: 193) Na začetku povejmo, da niti Wittgenstein niti noben kasnejši interpret Wittgensteinove filozofije ni navedel nikakršnega dokončnega sistematičnega prikaza filozofskih problemov. Mislimo, da za to obstajajo »notranji razlogi«.

Filozofski problemi preprečujejo prikaz zaradi svoje dinamične narave. Ta jim omogoča, da isti problemi zavzamejo različne izrazne oblike in, obratno, iste izrazne oblike porajajo različne probleme; poleg tega nastajajo novi filozofski problemi, stari pa so pozabljeni. Zaradi tega imajo ene generacije težave s takšno izrazno obliko, spet druge generacije imajo težave s popolnoma drugimi oblikami. Drugi razlog, ki dela takšen prikaz celo za nezaželen, je povezan z nevarnostjo, da postanemo preveč samozavestni glede našega prikaza. Preveliko samozadovoljstvo povzroča nezadovoljivo obravnavo filozofskih problemov. Težave se pojavijo, ko interpretiramo nek nov filozofski problem z zastarelimi in neprimernimi izrazi. Zadeva pa postane problematična, če filozofski problem nasploh spregledamo, gremo mimo njega in ga pustimo, da deluje v ozadju kot skrita analogija, slika ali model mišljenja. Takšni filozofski problemi ponavadi postanejo del družbene realnosti. Prejmejo številne različne izrazne načine in oblikujejo mišljenje v umetnosti, znanosti, vsakdanjosti, politiki in na vseh drugih ravneh družbene realnosti. Za obravnavo teh problemov je potreben precejšen napor, zato lahko preteče tudi več stoletij, da se jih sploh formulira kot problematične.

V nadaljevanju se bomo lotili bolj podrobnih določitev filozofskega problema. Navedimo nekaj pomenljivih opredelitev, ki podpirajo idejo, da so filozofski problemi konceptualne narave: »Filozofski problem je zavest nereda (motnje) v naših pojmih in je lahko rešen s tem, da jih spravimo v red.« (Wittgenstein, 2013: 421) »Filozofski problem se zdi nerešljiv. Dokler ne vidimo, da povzroča bolezen, ki

tiči v naši formi prikaza.« (Wittgenstein, 2019a: 110) »Filozofski problem nastaja točno zaradi tega, ker se ne spoznamo na slovnico našega načina izražanja.« (Wittgenstein, 2019b: 90) Filozofski problem je psevdoproblem; zanj ne obstaja nobena rešitev, temveč zgolj *razrešitev*: »Problemi se raztopijo v dejanskem pomenu besede – kot kocka sladkorja v vodi.« (Wittgenstein, 1993: 183) Razrešitev problema od nas zahteva, da prikažemo, kako je zgrajen na osnovi zmedenih in zavajajočih slik, na neustreznih modelih ipd. S takšnim prikazom filozofski problemi »popolnoma izginejo« (Wittgenstein, 2014: §133).

Ne bo odveč, če poudarimo tudi naslednji vidik filozofskega problema: »Rešujejo se problemi (odpravljajo težave), ne pa *en* problem.« (Wittgenstein, 2014: §133) To pomeni, da se vedno ukvarjamo z neko *vrsto* problemov, ne pa z enim posameznim problemom. Problematična je vrsta izjav, prepričanij, modelov in slik, s katerimi pristopamo do pojavov. Rešitev je v tem, da izgine cela skupina izraznih oblik, ne pa eno samo vprašanje. S tem je povezana tudi neka notranja težava našega teksta. Ne moremo namreč vnaprej izdelati nekega generičnega filozofskega problema, ki bi *zagrabil* vsakega bralca, kajti bralec se mora sam znajti in občutiti kot »ujetnik« filozofskega problema (Wittgenstein, 2014: §115). Spomnimo se, da smo filozofskim problemom izpostavljeni vsi, ki smo del neke jezikovne skupnosti.

Kako nastanejo filozofski problemi? »Filozofski problemi namreč nastanejo, ko gre jezik na počitnice.« (Wittgenstein, 2014: §38) Filozofski problemi nastanejo torej, ko jezik »praznuje«, »ko ne dela«, »kadar gre na počitnice«. V *The Big Typescript* je metafora razložena: »S filozofskimi problemi se v praktičnem življenju ne srečamo (tako kot s problemi naravoslovja), temveč šele ko se pri tvorbi stavkov pustimo zapeljati določenim analogijam, ne pa praktičnemu namenu.« (Wittgenstein, 2013: 427) V praktičnem življenju delujemo z nekim namenom, ki usmerja naše delovanje, zato v njem ne moremo naleteti na filozofski problem – samo dejstvo neprestano razvijajočega se življenja preprečuje nastanek filozofskih problemov. Wittgenstein karikira filozofsko »spekulativno« situacijo:

To je povezano s pojmovanjem imenovanja kot tako rekoč okultnega procesa. Imenovanje se pojavi kot nenavadna povezava besede in predmeta. – in takšna nenavadna povezava v resnici obstaja, kadar namreč filozof, da bi ugotovil, v čem je odnos med imenom in imenovanim, bolšči v predmet pred sabo in pri tem nešteto krat ponovi ime ali tudi besedo 'to'. Filozofski problemi nastanejo, ko gre jezik na počitnice. In tu si vsekakor lahko domišljamo, da je imenovanje nekakšno izredno duševno dejanje, skorajda krst predmeta. In tako lahko tudi besedo 'to' tako rekoč rečemo predmetu, ga s tem nagovorimo – nenavadna raba te besede, ki se verjetno pojavlja le pri filozofiranju. (Wittgenstein, 2014: §38)

Pomembna lastnost našega jezika je, da zavaja. Jezik zavaja zaradi zavajajočih potez slovnice jezika. Zavajajoče poteze slovnice našega jezika umeščamo v kon-

flikt med »površinsko slovnico« in »globinsko slovnico« (Wittgenstein, 2014: §664). Priznati moramo, da sta izraza nekoliko neposrečena, kajti zbujeata vtis, da gre za ponovitev tradicionalnega mišljenja bistva, ki naj bi bilo skrito in ga je treba z analizo šele odkriti. Takšno tradicionalno mišljenje je bilo prevladujoče v *Traktatu*. Njegova naloga je bila z logično analizo razkriti logično obliko stavkov, ki se skriva pod površjem zavajajočih izrazov naravnega jezika, in s tem doseči »pravilen logičen pogled³« (Wittgenstein, 1976a: 4.1213). Vendar pa je zdaj raziskava zaobrnjena: »... tisto, kar je morda skrito, nas ne zanima« (Wittgenstein, 2014: §126). V čem je torej razlika med »površinsko« in »globinsko« slovnico? To vprašanje je v resnici temeljno vprašanje Wittgensteinove filozofije in ne velja samo za njegovo pozno filozofijo, temveč tudi za zgodnjo, zato bomo tu zaradi daljnosežnosti vprašanja ponudili samo formalni odgovor. Formalen je zato, ker ne razloči med dvema v temelju različnima odgovoroma, in sicer med odgovorom *Traktata* in odgovorom *Raziskav*. »Površinska« slovnica je slovnica, kot jo poznamo iz šolskih klopi. Zastopa »to, kar se pri rabi določene besede neposredno vtisne v nas ... tisti del njene rabe – bi lahko rekli – ki ga lahko dojamemo z ušesi« (Wittgenstein, 2014: §664). »Globinska« slovnica pa je tisto, za kar pravimo, da zajamči smisel nekega stavka in ga tudi (delno) naredi za smiselnega: »‘Globinska’ slovnica postavlja bolj restriktivne pogoje upravičenih kombinacij besed kot ‘površinska’ slovnica.« (Baker, 2007: 74) Takšna formalna razlika je za nas dovolj.

Naša naloga je zdaj v tem, da poskusimo prikazati različne izvore filozofskih problemov. Pri takšnem prikazu se bomo precej opirali na Hackerja, v nekaterih primerih pa se bomo obrnili tudi na Glocka. Najbolj splošno filozofske probleme delimo na tiste, ki izhajajo iz zavajajočih potez slovnice našega jezika⁴ in tiste, ki izhajajo iz nejezikovnih področij kulture in človeške narave.

³ Pojmovanje prevajamo s *pogledom*, kar je vsebinsko bližje angleškemu prevodu *correct logical point of view*.

⁴ Na podlagi tega se lahko dokopljemo do sklepa, da so filozofski problemi izključno jezikovni problemi. To verjetno velja za *Traktat*: »Vsa filozofija je ‘kritika jezika’.« (Wittgenstein, 1976a: 4.0031) Filozofija v *Traktatu* sicer je kritika jezika, medtem ko za filozofijo po prelomu s *Traktatom* to velja v omejenem smislu. Ne drži, da so po Wittgensteinu vsi filozofski problemi jezikovne narave, kajti področju jezika se zdaj pridružijo še nejezikovna področja, ki imajo včasih odločilno vlogo pri nastanku filozofskih problemov.

A. Problemi, ki izhajajo iz zavajajočih potez slovnice našega jezika

1. Izrazi z različnimi rabami izgledajo podobno, medtem ko izrazi s podobnimi rabami izgledajo različno.

Najpomembnejši primeri te vrste izrabljajo podobnosti stavčne oblike empiričnih in gramatičnih stavkov: nekaj izgleda kot opis, vendar je v resnici pravilo. To je možno zato, ker razlika med empiričnim in gramatičnim stavkom ne leži v stavčni formi, temveč v rabi stavka. Ali je stavek pravilo ali ne, je torej odvisno od uporabe. Ko pokažemo na vzorec in rečem »to je zelena«, je nejasno, ali smo podali opis stanja stvari ali zgolj navedli pravilo za pomen zelene barve. Na podlagi tega lahko nastane spor, ali je nekaj zeleno ali ni, ko se prepiramo glede vzorca in ena stran trdi, da to ni skladno z vzorcem zelene, druga stran pa trdi, da to je vzorec zelene. Ker ne ekspliciramo rabe, ne moremo najti izvora problema.

- a) Navedimo naslednje uporabe glagola imeti: »imeti ženo«, »imeti avto«, »imeti psa«, »imeti otroka«. Vse to so primeri različne uporabe glagola imeti, ki pa se na prvi pogled zdi podobna. Jasno je, da sta si izraza »imeti ženo« in »imeti otroka« bližje kot izraza »imeti psa« in »imeti avto«. »Imeti avto« izraža odnos do lastnine, medtem ko »imeti ženo« izraža odnos do osebe. Lahko smo lastniki avtomobila, ne moremo pa biti lastniki žene. »Imeti otroka« in »imeti psa« sta si podobna v tem smislu, da smo zanju kot odrasle osebe odgovorni, vendar pa spet ne moremo biti lastniki otroka tako, kot smo lahko lastniki psa. Na podoben način sta si sorodna tudi izraza »imeti avto« in »imeti psa«. Ker imamo opraviti z vsakdanjimi izrazi, ni bilo težko potegniti razlike, s katerimi se vsi strinjamo. Zdaj pa poskušajmo potegniti podobne razlike med naslednjimi izrazi: »imeti boga«, »imeti duha«, »imeti razumevanje«, »imeti resnico« in »imeti bolečine«. Vidimo, da naloga ne bo enostavna, čeprav so ti izrazi vsakdanji, prav tako kot tisti, ki smo jih obravnavali pred njimi. Z lahkoto bi morali potegniti razlike.
- b) Na tej podlagi se dalje dokopljemo do napačnih sklepov. Pravimo na primer, da je duh substanca, da so matematični odnosi opisi razmerij med števili, da stavki gramatike zrcalijo apriorno strukturo sveta. Na podlagi napačnega sklepa potem o stvari zastavljamo napačna vprašanja; v to skupino sodijo Rylove kategorične napake: univerza ni še ena stavba poleg knjižnice in moštveni duh ni še en igralec na igrišču poleg ostalih (Ryle, 1949: 18).

2. Ker je del neke jezikovne igre podoben delu druge jezikovne igre, projiciramo lastnosti ene na drugo in ne prepoznamo, da nista med seboj analogni (homologi).

- a) Rečemo na primer, da »smo gotovi, da bo padal dež«, da »smo gotovi, da je $324 \times 345 = 111.780$ « in da »smo gotovi, da svet obstaja že dalj časa«. Na podlagi tega mislimo, da gre v teh primerih samo za razlike v stopnji gotovosti, da je gotovost rabljena konsistentno in enakovredno, vendar gre za premike v samem pojmu oziroma pravilih jezikovnih iger in rabah izraza gotovosti, evidencah za mojo gotovost itd.
- i. Če rečemo, da smo gotovi, da bo padal dež, potem to izraža neko napoved, ki se nanaša na stanje stvari v prihodnosti. Glede tega lahko v različnih kontekstih navajamo različne evidence: rečemo, da smo spremljali vremensko napoved, da z vzhoda prihajajo oblaki, da čutimo »trganje po nogah«. Če smo vremenoslovci, potem ti razlogi ne bodo delovali na isti način.
 - ii. Če rečemo, da smo gotovi, da je » $324 \times 345 = 111.780$ «, potem to ne pomeni stopnje prepričanja glede matematičnih pravil množenja števil. Če rečemo, da smo gotovi, da je » $324 \times 345 = 111.780$ «, to pomeni, da zaupamo v svoje sposobnosti, da smo nalogo rešili pravilno. Za evidenco lahko uporabimo računalnik, drugačne tehnike množenja ali pa neskončno ponavljamo isto tehniko, da se res prepričamo, če računamo vsakič isto ali vsakič drugače. Gotovost, da je računalnik pravilno izračunal izraz, je spet drug tip gotovosti.
 - iii. Reči, da smo gotovi, da »svet obstaja že dalj časa«, je problematično. Po eni strani se zdi, da je stavek podoben stavku »včeraj je deževalo«, da se nanaša na stanje stvari in je zato opis, po drugi strani pa funkcionira kot pravilo. Omenimo, da so to posebni tipi stavkov, ki predstavljajo standarde racionalnosti in sodijo v sliko sveta. S temi stavki se je Wittgenstein ukvarjal v delu *O gotovosti*. To so izredno zanimivi primeri, vendar je tukaj za nas pomemben sklep, da gotovost v tem primeru predstavlja standard racionalnosti, ki ne potrebuje dokazov.
- b) Dober primer za prikaz projiciranja lastnosti ene jezikovne igre na drugo so pojmi družinskih podobnosti. Nogometna igra med odraslimi in otroki v nedeljo popoldan nosi pomembno razliko glede na nogometno igro v končnicah svetovnih prvenstev. Gre za vprašanje projekcije tekmovalnosti in odrasli ponavadi izberejo stopnjo tekmovalnosti, ki je primerna za otroke, vendar še vedno ohranja igro zanimivo. V tem primeru se zdi popolnoma enostavno potegniti razliko med obema nogometnima igrama. Poskusimo zdaj potegniti razlike in podobnosti med filozofskim in znanstvenim raziskovanjem – nad nami vseskozi bdi nevarnost, da bomo lastnosti ene in druge med seboj pomešali.

3. Filozofski problemi nastanejo tudi z napačno uporabo popolnoma pravilnih slik.

- a) Pri tem gre za metafore, ki pa jih na primer uporabimo v dobesednem pomenu. Vzemimo za primer tezo, da je »mišljenje proces, ki se lahko odvije bliskovito hitro«; Wittgenstein je našel odličen primer za ilustracijo bliskovitega mišljenja in mislečega govora: » ... v prvem primeru [se] urni mehanizem tako rekoč odvije z enim sunkom, v drugem pa preko ovir besed korak za korakom.« (Wittgenstein, 2014: §318) To lahko predstavlja vsem znano »hevreka« ugotovitev. Vsem je tudi znano, da v večini primerov ni šlo za mišljenje, temveč za preveliko navdušenost nad možno rešitvijo, ki se je po premisleku izkazala za napačno. Kakor koli že, zgodi se lahko tudi to, da ta preblisk postane realna rešitev problema. Kaj se takrat dogaja? Wittgenstein odgovarja: »Bliskovita misel je do izrečenega lahko v takem razmerju kot algebraična formula do niza števil, ki ga izpeljem iz nje.« (Wittgenstein, 2014: §320) Bliskovita misel – tukaj se koncept mišljenja približa uvidu – predstavlja nekakšno abstrakcijo kompleksnega problema; rečemo, da se nam je posvetilo v trenutku; je poenostavitev, s katero enostavno rešimo nek težek problem (v Wittgensteinovem primeru smo našli formulo, po kateri lahko izračunamo niz števil). Kot smo videli, nima to nobene povezave s hitrostjo nekega procesa, saj gre zgolj za metaforo.
- b) *Izvor filozofskih problemov je tudi obsesija z določeno jezikovno obliko.* Primer tega je ena splošna oblika stavka v *Traktatu*: z nečim je tako in tako. To bi bilo pravilno, če bi imel stavek samo eno funkcijo, namreč, kako je s stanjem stvari, vendar z »našimi stavki počenjamo vse mogoče« (Wittgenstein, 2014: §27).

B. Filozofski problemi, ki izvirajo iz *nejezikovnih področij*

1. *Kultura* – odnos med filozofijo, znanostjo, umetnostjo in religijo

Klasičen primer je *z gledovanje* filozofije po matematičnih znanostih ali naravoslovnih znanosti. Takšni zgledi generirajo ideje, da *mora* filozofska raziskava pri-skrbeti teorijo, razlage pojavov ipd. Na podlagi takšnih zgledov se na primer po-javi ideja, da ne moremo konceptualizirati drugačne razlage od tiste, ki je uteme-ljena na pojmu kavzalnosti.

2. Človeška narava – splošna naravnost človeka

- Stremljenje k *splošnosti*
- Stremljenje k *enotnosti*
- Stremljenje k *definicijam*
- Potreba po *razlagi* pojavov
- Iskanje *nujnosti*
- Tendenca k *izgradnji* mitov

Zaključek

Še enkrat poudarimo, da takšna razdelitev ni popolna in da je bil njen namen prikazati predvsem razvejanost in pestrost filozofskih problemov. Če poskušamo nek filozofski problem strpati v eno kategorijo, bomo hitro ugotovili, da ne bo šlo. Takšna ugotovitev pa nas tudi pripelje do spoznanja, da to razvrščanje in naštevavanje ne predstavlja različnih vrst filozofskih problemov, temveč različne poteze filozofskih problemov. Stari klasični filozofski problemi, ki so prišli do izraza tudi v *Traktatu*, spadajo pod vse naštete kategorije hkrati, kajti izražajo človeška nagnjenja in težnje, so del kulture in slonijo na zavajajočih načinih delovanja slovnice našega vsakdanjega jezika. Zadeli smo bistvo, če smo ugotovili, da je filozofski problem pojem z več centri variacij: v zavajajočih potezah slovnice jezika, človeški kulturi in človeški naravi. Šele skozi analizo je potem od primera do primera delež različno porazdeljen.

Na koncu pa se nam zastavi pomembno vprašanje: kaj smo pridobili z raziskavo? Zakaj se je smiselno ukvarjati z Wittgensteinom, ko v resnici ne izvemo nič novega? Predstavljamo si lahko tudi pomisleke, ki gredo v smeri, da je Wittgenstein nezanimiv za filozofijo, saj ne predstavlja nikakršnih zanimivih teorij. Wittgenstein tudi ne zagovarja nikakršnega stališča o ničemer. Kako bi se to lahko komu zdelo zanimivo, ko pa je domnevno bistven element filozofije argumentacija lastnih prepričanj? Wittgenstein celo pravi, da bo na mestu opustil stališče, če se z njim ne bomo strinjali. Kakšen filozof je to, če ni pripravljen braniti svojih prepričanj? Po vsem tem se nam Wittgenstein lahko izkaže za skeptika in relativista. Kakšna je vrednost filozofske metode, če je neracionalna, skeptična in relativistična? Znotraj takšne filozofije je vse možno. Če pa je vse možno, potem to ni prava filozofija. Zakaj bi nas tudi zanimala takšna filozofija, ki samo podira in ničesar ne zgradi? Lahko bi tudi rekli, da od filozofa pričakujemo vednost, ki je pa na žalost pri Wittgensteinu ne najdemo. Če nas kdo vpraša, o čem govori Wittgenstein, za kaj gre Wittgensteinu, mu tega ne moremo povedati na jasen način.

To predstavlja najsplošnejše pomisleke proti Wittgensteinovi filozofiji. Naše osrednje stališče je, da pogoj možnosti razumevanja *Raziskav* še vedno ostaja isti: *to je izkustvo ujetosti v filozofski problem*. Če tega nismo nikoli izkusili, potem enostavno ne moremo videti vrednosti Wittgensteinove pozne filozofije. Očitek,

da je Wittgensteinova pozna filozofija brez vsebine, je zato na mestu, vendar pa je potrebno razumeti, zakaj je brez vsebine in videti vrednost v tem.

Raziskave od bralca terjajo osebno vpletenost. Ne glede na to, kako se je Wittgenstein trudil potegniti ločnico med profesionalnim delom v filozofiji in osebnim življenjem, je ta ostala neizpolnjena. Temeljna zagata, ki jo vidimo znotraj Wittgensteinove filozofije, je v tem, da ne moremo posplošiti metode. Wittgensteinove metode ni možno formalizirati na način, kot je možno formalizirati znanstveno metodo. To je najbolj jasno razvidno v prejšnjem razdelku, v katerem smo obravnavali filozofski problem.

Nekdo bi lahko sklepal, da je najboljši filozof človek z ulice, saj prav on najboljše uporablja besede v vsakdanjem pomenu. Vendar je to v nasprotju z Wittgensteinovo filozofijo, kajti običajno znamo pravilno uporabljati besede, toda nimamo preglednega prikaza nad *rabo* le-teh. Prav zaradi vsakdanjosti je tako težko videti trivialnosti, ki nam omogočajo, da se pri filozofiranju ustavimo. Poleg tega smo v vsakdanjosti *dovzetni* za različne stranpote, po katerih nas vodi labirint jezika. Glede tega smo v članku navedli ogromno primerov. Izrazito pomemben je tudi zadnji razlog za filozofsko raziskavo: ni dovolj to, da zgolj prepoznamo nesmiselno rabo izraza, temveč moramo znati pojasniti tudi *izvor* nesmisla. Šele ko znamo pojasniti izvor, ga lahko obvladamo.

V članku smo podrobno razvili Wittgensteinov pojem filozofije ter sistematično predstavili filozofske probleme, ki tvorijo področje filozofske raziskave, kolikor je takšno početje stvar dopuščala. Izrisali smo predvsem razvejanost problemov in poudarili, da gre samo za enega izmed možnih prikazov, ne pa tudi edinega in dokončnega.

The Standard Interpretation of Wittgenstein's Concept of Philosophy

The article presents Wittgenstein's concept of philosophy and a surveyable representation of different origins from which philosophical problems emerge. Wittgenstein's later philosophy is not a contribution to human knowledge but to human understanding because, in philosophy, there is no room for theories, hypotheses, or explanations of natural and social phenomena anymore. In this sense, philosophy cannot consist of knowledge but is transformed into a method. An essential part of the philosophical method is philosophical grammar, characterized as autonomous, arbitrary, and constitutive. This means that it is entirely independent of how things are. The aim of philosophy is not to solve philosophical problems but to resolve them through the discovery of linguistic nonsense and misunderstandings from which they emerge. In the last section, the article tries to sketch an answer to criticism of the philosophical investigations conceived in this way.

Keywords: philosophy, meaning, grammar, philosophical problem, Wittgenstein.

Literatura

- Baker, G. (2007). »Wittgenstein's 'Depth Grammar'«. V Morris, J. K. (ur.), *Wittgenstein's Method: Neglected Aspects*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, str. 73–91.
- Baker, G. in Hacker, P. M. S. (2005). Wittgenstein: Understanding and Meaning: Volume 1 of an Analytical Commentary on the Philosophical Investigations, Part I: Essays. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Glock, H.-J. (1991). »Philosophical Investigations Section 128: 'Theses in Philosophy' and Undogmatic Procedure«. V Glock, H.-J. in Arrington, R. (ur.) *Wittgenstein's Philosophical Investigations*, New York: Routledge, str. 69–88.
- Glock, H.-J. (1999). *A Wittgenstein dictionary*. Oxford: Blackwell Reference.
- Hacker, P. M. S. (2001). »Philosophy«. V Glock, H.-J. (ur.), *Wittgenstein: A Critical Reader*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, str. 322–348.
- Hacker, P. M. S. (2009). »Philosophy: A Contribution, not to Human Knowledge, but to Human Understanding«. *Cambridge: Royal Institute of Philosophy Supplements*, str. 129–153.
- Hacker, P. M. S. (2015). »Some Remarks on Philosophy and on Wittgenstein's Conception of Philosophy and Its Misinterpretation«. *Argumenta*, 1, str. 43–58.
- Honderich, T. (1995). *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Kober, M. (1996). »Certainties of a World-Picture: The Epistemological Investigations of On Certainty«. V Sluga, D. H. (ur.), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 411–441.
- Monk, R. (1991). *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*. London: Penguin Random House.
- Ryle, G. (1949). *The Concept of Mind*. London: Hutchinson.
- Stern, D. G. (1996). *Wittgenstein on Mind and Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1974). V Rhees, R. (ur.), *Philosophical grammar*, Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1976a). *Logično filozofski traktat*. Prevedel Jerman, F. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wittgenstein, L. (1976b). V Diamond, C. (ur.), Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics: Cambridge, 1939 from the Notes of R.G. Bosanquet and Others, Sussex: Harvester Press.

Wittgenstein, L. (1979). V Ambrose, A. (ur.), *Wittgenstein's lectures: Cambridge, 1932–1935*, New York: Rowman and Littlefield.

Wittgenstein, L. (1993). V Klagge, J. C. in Nordmann, A. (ur.), *Philosophical Occasions*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Wittgenstein, L. (2013). V Luckhardt, C. G. in Aue, M. E. (ur.) *The Big Typescript*, Oxford; Chichester: Wiley-Blackwell.

Wittgenstein, L. (2014). *Filozofske raziskave*. Prevedla Strniša, E. Ljubljana: Krtina.

Wittgenstein, L. (2019a). V Pichler, A. (ur.), *Wittgenstein Nachlass MS-115*. (Dostopno na :<http://wab.uib.no/transform/wab.php?modus=opsjoner>.)

Wittgenstein, L. (2019b). V Pichler, A. (ur.), *Wittgenstein Nachlass MS-152*. (Dostopno na :<http://wab.uib.no/transform/wab.php?modus=opsjoner>.)

Gašper Štukelj

Munich Center for Mathematical Philosophy (MCMP), Research Center for Neurophilosophy and Ethics of Neurosciences in Graduate School of Systemic Neurosciences (GSN), LMU Munich

Quine o nujnosti*

Tu je podan kratek, a celovit pregled stališč, ki jih je Quine zavzel do modalne logike. V ta namen so zbrani in kritično brani najpogostejši argumenti, s katerimi Quine nastopa proti vpeljavi modalnih pojmov v logiško prakso. Vendarle pa zgodovina zadevnih Quinovih pisanj v razmislek ponudi tudi nekaj tehtnih opazk, ki ga postavljajo v zanimive odnose do konkurenčnih tolmačenj modalne logike.

Ključne besede: zgodovina analitične filozofije, Quine, modalna logika, nujnost, možnost, Kripke, Lewis.

Uvod

Srž Quinovega nasprotovanja modalni logiki tvorijo trije argumenti, ki jih imenujem 1) *argument dvonožnih matematikov in razumnega kolesarja*, 2) *argument »čudne«* skladnosti in 3) *argument referenčne nepropustnosti*. Poleg tega besedilo vključuje še poglavji *Tri stopnje modalne vpletenosti* in *Preko svetov*, ki temeljita na istoimenskih Quinovih člankih.

Argument dvonožnih matematikov in razumnega kolesarja

Zadevni argument nasprotuje modalnemu govoru o *nujnih* in *naključnih* lastnostih predmetov.

Umljivo je reči, da so matematiki nujno razumni in ne nujno dvonožni; in kolesarji nujno dvonožni in ne nujno razumni. Toda kaj je s posameznikom, ki med svoje svojskosti šteje tako matematiko kot kolesarstvo? Je ta stvarni posameznik nujno razumen in naključno dvonožen ali obratno? (Quine, 1960: 198)

* Članek je skrajšana in izboljšana različica diplomske naloge, ki je bila pod mentorstvom Boruta Cerkovnika napisana v okviru študija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Z argumentom je pojem modalnosti *de re* domnevno zveden na nesmisel oziroma protislovje. Vendar, kot opozarja Plantinga (1969), izpeljava ne drži vode. Drugo premiso je sicer moč brati *de re*, a vendar je ponujeno prepričljivejše branje. »Nujno je resnično, da so vsi (dobro grajeni) kolesarji dvonožni, toda da so vsi kolesarji razumni, je, če je resnično, naključno [resnično].« (Plantinga, 1969: 246) Skratka, »ni nujno, da so vsi kolesarji razumni« in ne »ne obstaja kolesar, ki je nujno razumen«. Podobno, »ni nujno, da so vsi matematiki dvonožni« in ne »ne obstaja matematik, ki je nujno dvonožen«.

Argument »čudne« skladnosti

V članku »The problem of interpreting modal logic« Quine argumentira, da je uporaba modalnih operatorjev smiselna ali, bolje, upravičljiva samo za izrekanje o trditvah, ne pa tudi o stavčnih funkcijah oziroma »matricah«. ¹ Natančneje, Quine nasprotuje kvantificirani modalni logiki:

So logiki, med njimi tudi jaz, ki jim ideja modalne logike (npr. Lewisova) ni intuitivno jasna, dokler ni razložena v nemodalnih pojmi. Toda dokler se modalna logika ustavi pred teorijo kvantifikacije, je do neke mere moč [...] ponuditi zeleno razlago. (Quine, 1947: 43)

Neupoštevanje prepovedi naj bi vodilo v sprejemanje »čudnih ontoloških posledic«, npr.,

da ne obstaja nikakršna kepa materije kot tako imenovani planet Venera, temveč tri razločene bitnosti: Venera, Večernica in Jutranjica. Da bi to videli, uporabimo 'C' (za 'skladnost' [*congruence*]), da bi izrazili odnos, v katerem so do samih sebe in, po empiričnih dokazih sodeč, tudi med seboj npr. Venera, Večernica in Jutranjica. (Glede na materialistično astronomijo gre za odnos *identitete*, a tega ne predpostavljamo.) (Quine, 1947: 47)

Podana je rahlo prilagojena shema, s katero Quine dokazuje, da se predmet »x«, katerega obstoj je zatrjen v (2) in tisti, katerega obstoj je zatrjen v (4), zaradi nasprotnosti trditvev (2) in (4) razlikujeta, tako da smo domnevno priča »čudnim ontološkim posledicam«.

¹ Matrico Quine uporablja za stavčno funkcijo v bolj določeni uporabi. Matrico razume kot izraz, ki je podoben trditvi, ki pa za razliko od slednje na »slovnico dopustnih mestih« vsebuje proste spremenljivke, ki jih je moč kvantificirati. »Kratko, matrica je ne-trditev, ki je lahko spremenjena v trditev s pripisom kvantifikatorjev.« (Quine, 1947: 46, op. 6) Podoben motiv se ponovi tudi v »Three degrees of modal involvement«, kjer govori o dopustnosti pripisa modalnih pojmov »imenu stavka« in nedopustnosti uporabe modalnega pojma kot »stavčnega« oziroma »trditvenega« operatorja.

- 1) Jutranjica je skladna z Večernico in nujno je, da je skladna s seboj.
- 2) Torej obstaja nekaj, kar je skladno z Večernico in je nujno skladno z Jutranjico.
- 3) Večernica je skladna z Večernico in ni nujno, da je skladna z Jutranjico.
- 4) Torej obstaja nekaj, kar je skladno z Večernico in ni nujno skladno z Jutranjico.

Zdi se, da nas izpeljani (2) in (4) zavezujeta k obstoju dveh različnih predmetov, ki sta oba skladna z Jutranjico. Predmeta, četudi morda oba imenujeta isti reč, se razlikujeta v svojih modalnih lastnostnih.

Tako je tu kontemplirana vrsta modalne logike [kvantificirana modalna logika, op. G. Š.], zavezana ontologiji, ki zavrača materialne predmete (kot je to, kar pravilno imenujemo Večernica) in jih nadomešča z mnogoterostjo različnih predmetov (morda koncept-Večernica, koncept-Jutranjica itd.). (Quine, 1947: 47)

Smullyan opozori na nejasnost Quinovega intuitivnega kriterija (zadostnega, a ne nujnega pogoja) veljavnosti eksistenčne kvantifikacije, ki služi izpeljavi (2) in (4): »(ii) *Eksistenčna kvantifikacije drži, če obstaja konstanta, s katero bi lahko nadomestili kvantificirano spremenljivko in tako matrico spremenili v resnično [trditev]*«. ² (Quine, 1947: 46) Natančneje, na nejasnost Quinove uporabe pojma »konstante«, ki nastopa v »načelu posplošitve obstoja [*existential generalization*]« (Smullyan, 1947: 140), ki ga sicer sprejemamo povsem intuitivno. Namreč, če obstaja predmet *a*, ki ima lastnost *F*, potem obstaja »vsaj en tak [predmet] *x*«, ki ima lastnost *F*.

Možno je, da je s »konstanta« mišljeno, kar je običajno razumljeno s 'prvim imenom'. Pod to interpretacijo postane princip eksistenčne generalizacije temu recenzentu evidentno resničen. Vendarle pa opažamo, da sta 'Večernica' in 'Jutranjica', če pravilno imenujeta isti individuum, sinonimni in da je tedaj B [premisa (4), op. G. Š.] neresnična. (Smullyan, 1947: 140)

Če sta »Večernica« in »Jutranjica« pravi logični imeni in se torej ne more zgoditi, da ne bi označevali svojega predmeta, tedaj je očitno, da imenujeta isti predmet in pravzaprav zatrjujeta njegovo samoidentičnost. Sicer je trditev »Možno je, da Večernica ne bi bila Danica« v nekem smislu resnična, prav tako kot je resnična trditev »Možno je, da izumitelj bifokalnih leč ne bi bil prvi poštni minister ZDA«. ³ Seveda ni nujno, da je izumitelj bifokalnih leč hkrati tudi prvi poštni mi-

² In nadaljuje: »V najboljšem primeru je to le delni kriterij (tako v modalni kot nmodalni logiki), zaradi neimenljivih objektov; neimenljivi objekt bi morda ustrezal matrici, čeprav ne bi bilo nikakršnega stalnega izraza, katerega zamenjava za spremenljivko bi prinesla resnico. Toda privzememo (ii) kot delni kriterij (zadostni pogoj) in pogledjmo kako se obnese.« (Quine, 1947: 46–47)

³ Primer je Kripkejev.

nister ZDA. Prav tako ni nujno, da je Franklin izumitelj niti da je minister. Toda ker oboje *je* Franklin in je ta tudi nujno samoidentičen, lahko rečemo, da je nujno, da je prvi poštni minister ZDA identičen izumitelju bifokalnih leč. Namreč, kadar zatrjujemo nujnost Franklinove samoidentičnosti, torej kadar sta lastnosti »biti prvi poštni minister ZDA« in »biti izumitelj bifokalnih leč« uporabljeni za identificiranje nujno samoidentičnega Benjamina Franklina. In zopet lahko hkrati zatrdimmo, da je možno, da prvi poštni minister ZDA in izumitelj bifokalnih leč ne bi bila ena in ista oseba, tako kot lahko upravičeno zatrdimmo možnost, da pisec Hamleta ne bi napisal Hamleta (Kripke, 2002: 54) oziroma bolje, da prvi poštni minister ZDA ne bi bil prvi poštni minister ZDA.

Razlikovati je treba med uporabo imena »prvi poštni minister ZDA« in pripisom lastnosti »biti prvi poštni minister ZDA«. Prva trditev je torej resnična, kolikor npr. zatrjuje, da »biti zadnja zvezda na jutranjem nebu« ni Venerina nujna lastnost,⁴ in neresnična, če jo razumemo kot zanikanje nujnosti samoidentičnosti Venerne.

Tako je bodisi zagrešena ekvivokacija (»konstanta« zastopa tako »pravo« kot tudi »nepravo« ime) bodisi je argument krožen (»Danica« togo označuje neki drugi »čuden« predmet, ki se razlikuje od Večernice (Venera), katerega obstoj pa je že predpostavljeno in ne šele izpeljan). Če se odločimo »konstanto« obravnavati kot nepravo oz. netogo ime, (da bi se izognili ekvivokaciji in krožnosti), pade prva premisa oziroma trditev o nujnosti samoskladnosti.

Po drugi strani pa, če, bolj naravno, 'Večernico' in 'Jutranjico' razumemo kot okrajšavi opisnih fraz, vidimo, da A⁵ izraža evidentno nemogočo propozicijo. Kajti če ni nujno, da Jutranjica obstaja, potem ni nujno, da je Jutranjica skladna s seboj. In če propozicija ni nujna, potem nujno ni nujna. (Smullyan, 1947: 140)⁶

Isto ime lahko tedaj nastopa kot okrajšava za popolnoma različne opise in tako označuje neskladne predmete. Dalje se zdi, da je argument neskladen s Quinovo splošno ontološko sliko. Quine lahko izpeljuje sporne postavke o obstoju »neaktualnih« bitnosti, samo kolikor jih sam neodvisno od argumenta že predpostavlja. Sicer ne bi mogel dopuščati druge premise »a je b in ni nujno, da a je b«. Tako sledeč Quinovi ontologiji pridemo do istih zaključkov kot s Kripkejevim argu-

⁴ Ali pa, da »biti prva zvezda na večernem nebu« ni Venerina nujna lastnost, ali da »biti prva zvezda na večernem nebu« ni enako »biti zadnja zvezda na jutranjem nebu«. Vidimo, da je trditev lahko resnična, samo kadar vsaj eno izmed imen ne označuje togo.

⁵ [Jutranjica je skladna z Večernico in nujno je, da je Jutranjica skladna z Jutranjico. (Smullyan, 1947: 140)]

⁶ Smullyanov argument tu govori o nenujnosti obstoja, a zdi se, da toliko zgreši, kolikor sam zagreši dvoumno uporabo, tokrat koncepta »pravega imena« – pod tem namreč združuje to, kar Kripke ločuje kot »togi označevalec« in »strogo togi označevalec«. »[...] označevalec togo označuje določeni objekt, če označuje ta objekt povsod, kjer ta obstaja; če poleg tega objekt nujno obstaja, potem lahko označevalec imenujemo *strogo togo*.« (Kripke, 2000: 41) Vendarle Smullyanova napaka ni Quinov prav.

mentom, saj se zdi, da načrtano pojmovanje identitete ne dopušča njene »naključnosti« (s sklicem na nujnost samoidentičnosti):

Reči, da sta x in y identična, je reči, da sta ista stvar. Toda kljub preprostosti identiteta zbuja nejasnosti. [...] Za resničnost trditve o identiteti je potrebno le, da se '=' pojavi med imeni istega predmeta; imena so lahko, in v uporabnih primerih tudi bodo, različna. Kajti niso imena, temveč imenovane reči tiste, katerih identiteta je zatrjena. (Quine, 1966: 208–209)

Seveda argumentu preostane še nekaj intuitivnega naboja prepričljivosti zaradi prikladno izbranega primera. Predstavljajmo si raje skupnost, v kateri je število brivcev skladno s številom neobritih moških. Prav tako je število brivcev nujno skladno s številom brivcev.

- 1) Število brivcev je skladno s številom neobritih mož in nujno je, da je število brivcev skladno s številom brivcev.
- 2) Torej obstaja nekaj, kar je skladno s številom neobritih mož in je nujno skladno s številom brivcev.

Hkrati je tudi res, da je število neobritih moških skladno s številom neobritih moških, a možno je, da se skupnosti pridruži moški, ki ni brivec, a se vseeno ne brije.

- 3) Število neobritih mož je skladno s številom neobritih mož in ni nujno, da je število neobritih mož skladno s številom brivcev.
- 4) Torej obstaja nekaj, kar je skladno s številom neobritih mož in ni nujno skladno s številom brivcev.

Število neobritih moških se torej poveča, a ostane skladno s številom neobritih moških, medtem ko število brivcev ostane isto in hkrati skladno s številom brivcev, četudi ne več skladno s številom neobritih moških. Torej je število neobritih moških nujno skladno s številom neobritih moških in število brivcev je nujno skladno s številom brivcev in čeprav je število brivcev skladno s številom neobritih moških, ni nujno, da je število brivcev skladno s številom neobritih moških. Mar nas tudi ta premislek sili v sprejemanje neke čudne ontologije? Zdi se, da samo v kolikor odnos skladnosti tolmačimo kot odnos identitete.

Argument iz referenčne nepropustnosti

Quine o *referenčni nepropustnosti* [*referential opacity*] govori pogosto in ob različnih priložnostih. Tipična referenčno nepropustna pojavljanja imenovanj praviloma povzročajo okoliščine navajanja, propozicijskih naravnosti [*propositional attitudes*] in seveda modalnega izrekanja. Kratko, z referenčno nepropustnostjo imamo opraviti, kadar se imena oziroma oznake ne pojavljajo *zgolj* referenčno.

Ta izraz [»referenčno nepropusten«, op. G. Š.] je grobo nasprotje Russellovega 'transparenten', kot ga je uporabljal v njegovem Dodatku C k *Principia*, 2. izdaja, št. 1. (Quine, 1963: 142)

Prav tako lahko iz »Reference and Modality« razberemo negativno opredelitev oziroma kriterij za referenčno *propustnost* (oziroma transparentnost). Če je v trditvi *S* z referenčnim pripetljajem imenovan *x* in je trditev *S'* tvorjena tako, da to imenovanje v *S* zamenjamo s poljubnim drugačnim imenovanjem, tako da je *x* še vedno ustrezno imenovan, morata imeti *S* in *S'* enaki resničnostni vrednosti. (Quine, 1963: 150–151) Skratka, v referenčno propustnih okoliščinah izrekanja so imena *iste reči*, zato so zamenljiva ohranjajoč resnico. Referenčno nepropustnost modalnih kontekstov Quine ilustrira s sledečim primerom:

- 1) 9 je nujno večje od 7
- 2) Možno je, da je število planetov manjše od 7
- 3) 9 = število planetov
- 4) Jutranjica = Večernica
- 5) Število planetov je nujno večje od 7 [1 in 3]
- 6) Možno je, da je 9 manjše od 7 [2 in 3]

In vendar je bila ugotavljana referenčna nepropustnost bistveno stvar imen in ta so odpravljiva tako, da jih preoblikujemo v ustrezen predikat (npr. »Pegaz« v »pegazirati«).

Navsezadnje naj bi bili referenčni objekti teorije smatrani ne kot reči, ki so imenovane z edninskimi izrazi, temveč kot vrednosti spremenljivk kvantifikacije. Torej, če je referenčna nepropustnost šibkost, ki je vredna naših skrbi, se morajo simptomi pokazati tako v povezavi s kvantifikacijo kot tudi z edninskimi izrazi. (Quine, 1963: 145)

Temu ustrezno je posodobljen izhodiščni argument. Poskus tolmačenje iz (1) in (2) izpeljanih »obstaja neka reč, in nujno je, da je ta reč večja od 7« oziroma »obstaja neka reč in možno je, da je ta reč manjša od 7« vodi v zadrego. Kaj je ta reč, ki je »nujno večja od 7«?

Biti nujno ali možno takšen in takšen splošno ni lastnost zadevnega objekta, temveč je odvisno od načina reference do objekta. (Quine, 1963: 148)

Zastran možnega odgovora s sklicem na togo označevanje Divers ponudi prepričljiv odgovor, ki temelji na Lewisovi teoriji dvojnikov. Divers ne nasprotuje Quinovi ugotovitvi, da zamenjava identičnega v *de re* modalnih kontekstih ne poteka vselej ohranjajoč resnico, celo več, nestrinjanje označi za neustrezno in ga ponazori s shemo (neveljavnega) sklepanja (Divers, 2007: 48):

(N1) Vsak dvojniki-1 od x je F

($=$) $x = y$

(N2) Vsak dvojniki-2 od y je F

Kako tedaj pojasniti okoliščine, da ista reč, le drugače imenovana, pridobiva in zopet izgublja svoje *de re* modalne lastnosti? Spremembe resničnostne vrednosti, ki spremljajo zamenjavo soferenčnih izrazov, so posledica sprememb *resničnostnih pogojev* in ne sprememb *uresničevalcev*, tj. »modalne realnosti« (Divers, 2007: 49):

Splošno, izbira določenih resničnostnih pogojev kot tehtnih je lahko še kako odvisna od duhovnih ali jezikovnih zadev, tudi kadar uresničevalna [*truth-making*] dejstva niso (tako) odvisna od duha ali jezika. (Divers, 2007: 49)

Jezik teorije dvojnikov je povsem transparenten: zamenjava soferenčnih izrazov neposredno znotraj konteksta določene dvojniško-teoretske [*counterpart-theoretic*] predikacije ohranja resničnostno vrednost. (Divers, 2007: 50)

Tako je npr. izrečeni stavek »Ni piva« resničen, kadar ga izgovarja nekdo, ki pogleduje v prazen hladilnik. To trditev je povsem ustrezno tolmačiti kot »ne obstaja taka reč, da bi bila pivo«. Govorca moramo upoštevati kot tvorca govornega konteksta, ki je določen z značilnimi omejitvami dosega kvantifikacije (to je tako, da sovpadajo z vsebino hladilnika). Tedaj tako določeni resničnostni pogoji povzročijo resničnost izrečene trditve (Divers, 2007: 43):

Če ponazorim z načelom *nerazločljivosti identičnega*, z določitvijo domene kvantifikatorja, tj. z navedbo referenčnih lastnosti, je določena tudi domena *razločljivega*. Torej x in y sta dvojnika, če ju ni moč razlikovati na podlagi določujočih lastnosti.

Tri stopnje modalne vpletenosti

V članku »Tri stopnje modalne vpletenosti« Quine razlikuje med tremi »različnimi stopnjami« dopustitve logiškega oz. semantičnega ukvarjanja z idejo nujnosti:

1) Nujnost je izražena s »semantičnim predikatom«, ki ga je dopustno pripisovati trditvam, kot »znakovnim tvorbam« [*notational forms*], sintaktično torej kot pripona »imenom trditev«. Quine ta »semantični predikat« zapiše kot »Nec«, npr. »Nec '9 > 5'«. »Nec« je predikat, ki izraža glagol »je nujno«, ki skupaj s samostalnikom tvori neko trditev.

2) Nujnost je izražena s »trditvenim operatorjem« [statement operator], ki ni več zgolj predikat, temveč logični operator »nec«, ki je neposredno pripisan trditvam »v maniri negacije«, npr. »nec (9 > 5)«; »nec« je prislovo »nujno«, ki s pripisom trditvi tvori novo trditev.

3) Nujnost je izražena s »stavčnim operatorjem«, tokrat je pripis logičnega operatorja »nec« dopuščen ne le trditvam, temveč tudi »odprtim stavkom« oziroma stavčnim funkcijam, npr. »(∀x) nec (x > 5)«.

Na mestu je storiti izrazoslovni ovinek, ki hkrati ponuja uvid v Quinovo metodologijo in motiv filozofskega napora.

Pojavljanje trditve kot sestavnega dela daljše trditve je *resničnostnofunkcijsko* [»truth-functional«], če venomer, kadar zamenjamo vsebovano trditev z drugo trditvijo enake resničnostne vrednosti, vsebujoča trditev ohrani nespremenjeno resničnostno vrednost. (Quine, 1976a: 159)

Čeprav se zdijo takšna pojavljanja nekoliko protiintuitivna ali, boljše, *neživljenjska*, to je brez ustrezne prakse v govornem vsakdanjiku, so v logiki vendarle močno zagovarjana. Quine govori o *ekstenzionalni politiki* kot

politiki [policy] priznavanja trditev znotraj trditev kot zgolj resničnostnofunkcijskih (seveda razen v takih kontekstih, ki so referenčno nepropustni, kot je [npr.] navajanje). (Quine, 1976a: 160)

Sedaj lahko jasneje začrtamo razliko med »Nec« in »nec«. Medtem ko je prvi združljiv z ekstenzionalnim programom, tako Quine, pa drugi izraža »naklepen odklon«⁷ [premeditated departure]. Seveda imamo v obeh primerih opraviti z referenčno nepropustnim pojavljanjem »imen«, tj., tako v »Nec '9 > 5'« kot v »nec (9 > 5)« se npr. »9« ne pojavlja *zgolj* referenčno. Zato prihaja do spora z ekstenzionalno zahtevo, godi se namreč, da čeprav »9« zamenjamo z drugo referenco, npr. »število planetov«⁸, tako da resničnostna vrednost vsebovane trditve »9 > 5«, tedaj »število planetov > 5«, ostaja enaka, medtem ko je resnična trditev »Nec '9 > 5'« preoblikovana v neresnično »Nec število planetov > 5'« (podobno je tudi z »nec«). Da bi izpostavil prednost *semantičnega predikata* pred *trditvenim operatorjem*, Quine izkoristi okoliščino navajanja in poseže po Tarskega simbolu »∧«, ki izraža »spoj« [concatenation] obdajajočih znakov, tj., znakovno uprimerja neko jezikovno dejstvo. Dalje predlaga vzpostavitev jezikovne prakse, s katero uspešno in edinstveno imenujemo sleherno črko in vse ostale simbole. Ciljna metoda je zelo preprosta.

⁷ Tu verjetno cilja na C. I. Lewisa in »striktno implikacijo«, tudi kasneje govori o samorazumevanju modalne logike kot izboljšavi ekstenzionalističnega programa.

⁸ Zavoljo argumenta se pretvarjamo, da ustrezno govorim o stanju sveta, tj., na podlagi izkustva upravičeno zamenjujem »9« in »število planetov«.

Tedaj namesto da imenujemo znakovno tvorjenko [*notational form*], tako da jo neposredno vstavljamo med navedke, je lahko [ta] imenovana s črkovanjem. [...] trditvev '9 > 5' je n̄ḡf, če črke 'n', 'g' in 'f' privzamemo za imena znakov '9', '>' in '5'. (Quine, 1976a: 159)

Novo pridobljena trditvev »Nec (n̄ḡf)« ni več sestavljena, tj. ne vsebuje druge trditve, ki bi se pojavljala kot referenčno nepropustna, temveč je zgolj ime trditve. V primerjavo, tu ni nereferenčnega pojavljanja simbola »9«, zato ker se ta sploh ne pojavi. Volk je sit in koza cela. Semantični predikat nujnosti je moč uporabljati tako, da se hkrati spoštuje tudi ekstenzionalne zahteve (matematične) logike.⁹

Morda bo povedano bolj razumljivo in tudi sprejemljivejše, če vzamemo Quinove očitke resno in se tako le strinjamo z očitnim, namreč, da je izhodiščna motivacija modalne logike predvsem *biti vsebinska*, tj. preseči oz. izboljšati logiško prakso, ki sloni na ekstenzionalnih težnjah. Seveda je po tej postavki šele »nec« tisti, ki dosledno sledi temu namenu. In pozor! Naj nas ne preseneti, če se vlogi znotraj Fregejeve dvojice¹⁰ *smisla in pomena* zamenjata, kadar imamo opraviti s predpono sintaktične ustreznice nekega modalnega pojma. V domeni modalnih pojmov imamo v prvi vrsti opraviti z vsebino trditve in šele drugotno, v posebnih okoliščinah, z njenim obsegom. Vse in morda predvsem to velja prepoznati v Quinovi rahlo nepričakovani trditvi, da se operator »nec«, kar se tiče logike, obnaša podobno kot navedek oziroma deluje kot navedba. Operator »nec« naj bi bil tako naposled tudi sam ekstenzionalno obvladljiv:

trditveni operator 'nec' je ravno tako opravičljiv v okviru ekstenzionalne politike z navedbo referenčne neprepustnosti samega [operatorja] 'nec'! [...] Trditveni operator 'nec' je, kratko, primerljiv z navedkom. (Quine, 1976a: 161)

Z ilustrativnim sklicem na *idejno izhodišče* modalne logike, ki ga Quine mimogrede označi za posledico zmote, tj. C. I. Lewisovo *strogo implikacijo* (Uršič, Markič, 2009: 180–186), je začrtana možna pot »pojmovno-obsegovnega« obvladovanja trditvenega operatorja »nec« oz. njegova prevedba v semantični predikat »Nec«. Stroga implikacija (»–3«) naj bi rešila »paradoks materialne implikacije«, tj., ponudila naj bi ustrezno izraznost *semantike implikacije*, tako da bi zagotavljala nujnost implikacije. Kratko, »p« *strogo implicira* »q«, če in samo če *ni možno*, da bi bilo hkrati res »p in ne-q« oziroma, če in samo če je *nujno*, da p implicira q. Če sledimo Quinovemu prikazu:

⁹ Do podobnega zaključka bi lahko prišli po že znani poti. Ko označevalec »9« zamenjujemo z drugim, npr. »število planetov«, pravzaprav zatrjujemo njuno *identiteto* – zamenjava je upravičena, samo kolikor »število planetov« služi kot označevalec označevalca »9«. Podobno kot lahko rečemo »Možno je, da število planetov ne bi bilo enako številu planetov« in pri tem ne zanikamo logične zakonitosti samoidentičnosti.

¹⁰ Glej Cerkovnik (2013: 38–42).

$p \rightarrow p \vee q$

nec $(p \rightarrow p \vee q)$

Nec » $p \rightarrow p \vee q$ «¹¹

Ključen je poudarek, ki sledi. Navedba imenuje povsem določeno! Tako Quine pravi, da »navedeni 'p' imenuje šestnajsto črko [angleške] abecede in nič drugega« (Quine, 1976a: 165). Medtem ko (2) zatrjuje nujnost *sheme* – oziroma *logične stavčne forme*, tj. »diagramov, ki upodabljajo oblike dejanskih trditvev« (Quine, 1976a: 165) – in tudi *je shema*; nasprotno (3) zatrjuje nujnost te ali splošno neke *določene sheme*, je dejanska trditev »o določenih shemah 'p', 'p v q', in 'p \rightarrow q' (samo s temi črkami).« (Quine, 1976a: 165)

Če povzamem, vsako trditev, ki je tvorjena s trditvenim operatorjem, je moč preoblikovati v trditev s semantičnim predikatom, tako da trditveni operator umestimo znotraj navednic in »navedemo« njegovo referenčno nepropustnost. Nadaljnja pot je jasna, po preverjeni metodi »edinstvenega imenovanja« je trditev dalje preoblikovana tako, da ni sestavljena iz ne-resničnostno-funkcijskih trditvev. Opozoriti velja, da to »imenovanje« doleti sleherni, tudi logični simbol, ki sestavlja izvorno trditev. Quine vztraja, da je tako početje smiselno in celo potrebno. V oporo našteva pet razlogov.

- 1) Uspešno razlikovanje med »če-potem« in »implicira«, medtem ko prvo ustreza materialni implikaciji, drugo uspešno sintaktično in semantično obvladamo s strogo implikacijo in v ta namen razvito metodo tolmačenja.
- 2) Pridobitev sintaktične ustreznice metateoretičnemu pojmu »veljavnosti«.
- 3) Odprava pojava referenčne nepropustnosti v siceršnjih modalnih trditvah.
- 4) Večja »varnost« pred zdrsom od trditvenega do stavčnega operatorja »nec«.
- 5) Izogib nepotrebni ponavljanju pripisa modalnih pojmov (»nec« se lahko kot operator neprestano dodaja, saj s pripisom trditvi tvori trditev, nasprotno »Nec« pripisujemo imenu, da bi tvorili trditev o imenovanem).¹²

¹¹ V izvirmiku se sicer pojavlja še četrta premisa, ki tu ni pomembna, saj le zatrjuje razliko med »če-potem« in »implicira«, katerih nerazlikovanje je po Quinovem mnenju razlog zmoti, ki je botrovala rojstvu stroge implikacije in posledično tudi modalne logike.

¹² Quine sicer priznava, da je tudi »Nec« z dodajanjem vedno novih navednic moč nepreštevno ponavljati, a to možnost odpravlja kot nepotrebno, saj da – v kolikor je hkrati privzeto tudi ustrezno tolmačenje, tj. »Nec« kot sintaktične ustreznice metateoretičnemu pojmu veljavnosti (o tem kmalu) – bojazni po takem početju ni, ker je očitno nesmiselna.

Za pojem nujnosti, ki je uporabljan v sintaktični pojavi semantičnega predikata »Nec«, Quine predlaga vlogo metateoretičnega pojma »veljavnosti«, ki jo ohlapno omejuje na »logiko resničnostnih funkcij, kvantifikacije in morda razredov« (Quine, 1976a: 169). Pri čemer močno nasprotuje razširitvi pojma v doseg »analitičnih resnic«.

Dokler je nujnost v semantični aplikaciji oblikovana preprosto kot izrecna resničnostnofunkcijska veljavnost, ali drugač kot kvantifikacijska veljavnost, ali veljavnost teorije množic, ali veljavnost katerekoli druge dobro določene vrste, je logika semantičnega predikata nujnosti zelo pomemben in osreden sklop dokazne teorije [*proof theory*]. (Quine, 1976a: 169)

Dalje, nasprotovanje stavčnemu operatorju »nec«, kot priznava Quine, izhaja predvsem iz izhodiščne in predpostavljene zahteve po uspešnosti kvantifikacije. Slednja namreč ni možna v referenčno nepropustnih kontekstih in zdi se, da trditve s stavčnim operatorjem padejo v ta koš. Trditev »nec ($x > 5$)« je nedopustna, ker je njen *prevod* »Nec ' $x > 5$ '« neustrezen. Če je spremenljivka prvič prosta, pa »x« drugač »nima nobene ustrežajoče splošnosti [*corresponding generality*]« (Quine, 1976a: 170) ali, bolje, je točno to in zgolj to, kar je, namreč simbol »x«. Ponovno, trditvi

1) $(\forall x)(\text{Nec } 'x > 5')$

2) $(\exists x)(\text{Nec } 'x > 5')$

sta nesmiselni, strogo vzeto dvoumni, saj v obeh primerih prvo pojavljanje proste spremenljivke »x« imenuje vse predmete, ki ustrezajo določitvam kvantifikacije (tokrat »Nec ' $x > 5$ '«), drugač pa spremenljivka »x« imenuje le to, kar je sama. Rečeno z Wittgensteinom, je kvečjemu simbol, ki označuje lasten znak. Kratko, prvič se pojavlja kot spremenljivka, drugač kot določno ime. Quine opozarja, da sta zgornja zapisa v sintaktičnem oziru enakovredna sledečim

1) $(\forall x)(\text{Sokrat je smrten})$

2) $(\exists x)(\text{Sokrat je smrten})$

»Kvantifikatorju ne sledi nobeno primerno pojavljanje njegove spremenljivke.« (Quine, 1976a: 170)

Quine se znajde v zadregi, saj je primoran spremeniti izhodiščno opredelitev referenčno nepropustnih pojavljanj.

Če je kvantifikacija smatrana kot temeljna in stalni edninski izrazi kot kontekstualno opredeljeni, moramo priznati nedoločnost kriterija referenčne nepropustnosti, ki temelji na izmenjavah stalnih edninskih izrazov. Predmeti teorije niso ustrezno opisljivi kot reči, ki so imenovane z edninskimi izrazi; temveč so vrednosti spremenljivk kvantifikacije. [...] referenčno

nepropusten kontekst je ta, v katerem *kvantifikacija* ni mogoča (s kvantifikatorjem zunaj in spremenljivko znotraj konteksta). (Quine, 1976a: 172)

Tedaj je nasprotovati sintaktični rabi »nujnosti« kot stavčnega operatorja zaradi referenčne nepropustnosti, ki da onemogoča kvantifikacijo, preprosto krožno, priznava Quine. Namesto Fregejevega pojma reference je za razlago »zakona o zamenljivosti identičnega« uporabljena drugačna ubeseditev, ki ne temelji več na stalnih edninskih izrazih, temveč spremenljivkah kvantificiranih trditvah.

Tako $\langle (\forall x)(\forall y)(x = y \supset Fx \equiv Fy) \rangle$, pri čemer je $\langle Fx \rangle$ lahko tolmačen kot poljuben odprt stavek, ki ga lahko izrazimo v danem sistemu in vsebuje prosto spremenljivko $\langle x \rangle$, preko katere je mogoča kvantifikacija; in podobno za $\langle Fy \rangle$. Če $\langle \text{nec} \rangle$ ni referenčno nepropusten, tedaj lahko $\langle Fx \rangle$ in $\langle Fy \rangle$ v zgornji formulaciji zamenjamo z $\langle \text{nec} (x = x) \rangle$ in $\langle \text{nec} (x = y) \rangle$, tako Quine, ker $\langle \text{nec} (x = x) \rangle$ zagotovo drži za vse x , lahko zakon o zamenljivosti identičnega ubesedimo tudi kot $\langle (\forall x)(\forall y)[x = y \supset \text{nec} (x = y)] \rangle$. »Rečeno drugače, identiteta je nujna, če sploh je.« (Quine, 1976a: 173)

Mar tedaj s predhodnim priznanjem resničnosti trditve »9 = število planetov« sedaj priznava tudi resničnost trditve »nec (9 = število planetov)«? Druga trditev sledi iz prve, tako Quine, le

izjemoma s pomočjo zakona univerzalne uprimeritve [*law of universal instantiation*], ki nam omogoča izpolnitev univerzalno kvantificiranih $\langle x \rangle$ in $\langle y \rangle$ z edninskima izrazoma 'število planetov' in '9'. (Quine, 1976a: 173)

Tako uporabljana nujnost ni nesmiselna [*absurd*] *prima facie*, če sprejmemo nekaj motenj v kontekstualni opredelitvi edninskih izrazov. Učinek teh motenj je, da stalni edninski izrazi ne morejo biti manipulirani z običajno svobodo, tudi kadar ustrezajoči predmeti obstajajo. Bolj podrobno, ne morejo biti uporabljeni za uprimerjanje univerzalnih kvantifikacij, razen če so pri roki posebne podpirajoče premise. Nadaljnji učinek nujnosti v kvantifikacijski rabi je, da predmeti postanejo nujno identični, če že so identični. (Quine, 1976a: 173)

Preko svetov

Ločnica, ki jo Quine zariše med dopustnimi in nedopustnimi rabami modalnih pojmov, ne sovпада vselej povsem s »klasično« ločnico med *de dicto* in *de re* rabo. Quine namreč ne dopušča družne uporabe modalnih pojmov in kvantifikacije, torej tudi *de dicto* kvantificiranih trditvah ne. Res je, da kategorično zavrača vse *de re* modalne trditve, a hkrati tudi nekatere *de dicto* (npr. »možno je, da obstaja neka reč in ta reč je rdeča«) smatra za nesprejemljive. Vendar se s storjenim preskokom, ki ga lahko umestimo med besedili »Problems of Interpreting Modal Logic« in »Three Grades of Modal Involvement«, zdi, da naposled tudi sam sprejme za-

devno ločnico kot tisto, ki razmejuje dopustno in nedopustno modalno logiško prakso.

Vendarle se z dopustitvijo pripisa modalnih pojmov »imenom« trditev Quine približa ločnici med *de re* in *de dicto* in še pomembneje *russellovski* redukciji.¹³ Quine v »Three Grades of Modal Involvement« že govori o dopustnem »Nec '($\forall x$)(x je rdeč $\supset x$ je rdeč)'«. O približevanju *russellovski* redukciji govorim, ker se zdi, da je sprejetje te edini smiselni iztek tako zastavljenega razumevanja modalnih pojmov.

Če nasprotno povsem strogo sledimo Quinovemu zgledu, se zdi, da za drugi modalni pojem, namreč »možnosti«, zmanjka prostora. To je, če upoštevajmo načelo dualnosti modalnih pojmov in posledično medsebojno prevedljivost¹⁴ med »nujnostjo« in »možnostjo«, dopuščamo »Nec '($\exists x$)(x je rdeč $\supset x$ je rdeč)'« (Quine, 1976a: 169), a hkrati nasprotujemo »Pos '($\exists x$)(x je rdeč)'«¹⁵, s tem pojem možnosti povsem omejimo na pojem nujnosti. Tedaj je nekaj *možno*, le če je hkrati tudi *nujno*. In narobe, če nekaj ni nujno, potem tudi ne more biti možno – pričakovati je, da nas tako razumevanje vodi v zelo čudne zaplete. Vzemimo neko poljubno nenujno trditev, npr. »Nekatere stvari niso rdeče« in sledimo izpeljavi.

\sim Nec »($\exists x$)(x je rdeč)«

\sim Pos »($\exists x$)(x je rdeč)«

Nec » \sim ($\exists x$)(x je rdeč)«

Brez pojma možnosti ne gre, sicer nam preostanejo le meje izpraznjenega sveta. Natančneje, izgubimo razmerja nasprotstva. Opremljeni le s protislovnostjo tako ostanemo sami s tautologijami in kontradikcijami – stavki brez smisla, brez moči, da bi kaj povedali o svetu. Lahko bi nasprotovali in se sklicevali na izključnost pojma »nujnosti«, a tudi Quine modalno logiko razume kot nekaj, kar razlaga odnos med možnostjo in nujnostjo.

Moj tokratni odgovor je, da me nista prepričala pojem nujnosti [in] razlika med nujnostjo in kontingentnostjo, za kar se sploh gre pri modalni logiki v njeni standardni interpretaciji in kar je [njena] primarna motivacija. (Quine, 1994: 149)

Seveda nas zahteva po doslednem tolmačenju zamolčanega operatorja, ki bi ustrezal pojmu »možnosti« in bi se skladal s Quinovo razlago operatorja »Nec« (glej razdelek *Tri stopnje modalne vpletenosti*) spravlja v zadrego. In vendar lah-

¹³ Glej Russell (1994).

¹⁴ »V filozofski raziskavi modalne logike se moremo zato prikladno večinoma omejiti na en sam operator, tistega o *nujnosti*. Karkoli že je lahko rečeno o nujnosti, je moč reči tudi, s preprostimi in očitnimi prilagoditvami, o drugih modalnostih [*modes*].« (Quine, 1976a: 158)

¹⁵ »Pos« je semantični predikat, ki je, ustrežajoč pojmu možnosti, skovan vzporedno Quinovemu »Nec«.

ko zahtevo mirno spregledamo. Ključen poudarek je namreč, da je Quine primoran sprejeti kategorično veljavnost *de dicto* modalničnih trditvev (tudi in predvsem kvantificiranih). Ta interpretacija modalne logike tudi bolj odgovarja zagonski in vseskozi vztrajajoči motivaciji Quinove kritike. To je uveljavitvi intuicije ali, bolje, prepričanja, da »vse stvari so to, kar so, in so le, če tudi so«.

Prislov »možno« lahko pripišemo izjavi kot celoti in skrbno pazimo na semantično analizo takšne rabe; vendar gre pri takšni analizi pričakovati bore malo realnega napredka glede tega, da bi naš univerzum razširili do te mere, da bi vseboval tako imenovane *možne bitnosti*. Sumim, da je poglaviti motiv te razširitve preprosto v starem stališču, da Pegaz, na primer, mora biti, ker bi sicer bilo nesmiselno reči celo, da ga ni. (Quine, 2001: 55)

Vseeno moramo postavko, da je pojem nujnosti »ime trditve« vzeti povsem dobesedno. To je, sprejeti jo kot tolmačenje »nujnosti« kot nečesa, kar bistveno zadeva *imena*. Namerno ali ne v tem zlahka prepoznavamo izvirno sistemsko varovalko. Trditi, da so modalni operatorji pripisljivi zgolj imenovanim trditvam, tako ni samo preprosto zatrditev, temveč hkrati dejanje argumentacije. Opraviti imamo z zelo spretno odpravo nujnosti *de re*. Mimo vseh pripisov »nujnosti« oziroma »možnosti« se na vprašanje »tega, kar je« odgovarja povsem ločeno. Tudi, če pravimo, da je neka stvar »možna« ali celo »nujna«(!), lahko hkrati povsem dosledno zatrdimo, da je v resnici sploh *ni*. Bolj preprosto rečeno, hkrati lahko smiselno in resnično zatrdimo npr. »Kvadrat je nujno dvodimenzionalen« in »Kvadrat ne obstaja«. Na logično sintaktični ravni to preprosto zaokrožuje neodvisnost pripisa modalnega pojma in kvantifikacije.

Dalje, sedaj lahko predvidevamo, da bi bilo moč vpeljati nekaj popravkov *russellovske* redukcije modalnih pojmov, namreč ravno s poudarkom medsebojne neodvisnosti kvantificiranja in modalnih operacij. Resničnostni pogoj trditve »Možno, da Px « (znotraj domene modalnega operatorja) ne rabi biti opredeljen kot »Je vsaj en tak x , da Px «, temveč »Če je x , potem je vsaj en tak x , da Px «.

Ne » $\diamond(Px) \supset (\exists x)(Px)$ «, temveč » $\diamond(Px) \supset [(\exists x) \supset (\exists x)(Px)]$ «.

Podobno, ne » $\Box(Px) \supset (\forall x)(Px)$ «, temveč » $\Box(Px) \supset [(\exists x) \supset (\forall x)(Px)]$ «.

Opozoriti velja, da je ta »popravljen rusellovska redukcija« vsekakor bližje našemu *vsakdanjemu* modalničnemu govorjenju. Dovolj je, da sprevidimo neuspešnost obravnave preprostega govora o preteklosti. Reči, da bi lahko leta 1970 predsednik ZDA postal kdo drug in ne Nixon, je, tako se zdi, govoriti resnico. Čeprav tu predmet izostane, lahko slednje smatramo za ustaljeno in smiselno jezikovno prakso. Skratka, trditi, da je nekaj možno ali celo nujno, še ne pomeni, da to tudi *je*. Tako pripis modalnosti kot imenovanje nas ne sili v ontološke obveze.

Quinova teorija imen pa omogoča tudi drugačen poseg v modalno logiko, natančneje v teorijo imenovanja *modalnega*. Kadar govorim o tem, kako bi lahko bilo z določenimi predmeti ali kakšni predmeti bi lahko bili, govorim o modalnih last-

nostih oziroma modalnih predmetih. Zdi se, da pri označevanju modalnih lastnosti in predmetov prihaja do zapleta oziroma »problema čezsvetne identifikacije«. Sta Gašper v tem svetu in Gašper v svetu, ki se od tega razlikuje samo v tem, da ima objekt, imenovan »Gašper«, namesto lastnosti »imeti rjave lase« lastnost »imeti rdeče lase«, isti Gašper?

Prevladujoči zadržki do teze o togem označevanju se dotikajo predvsem domnevnega esencializma (togo označene naj bi bile namreč tako imenovane *bistvene* lastnosti, tj. lastnosti, za katere velja, da ni možno, da jih njihov nosilec ne bi imel, če naj bo samoidentičen oziroma sploh bo). Menim, da je mogoče zgraditi močnejši argument. Mimo esencializma se lahko omejimo zgolj na izrekanje o *vzpostavljenih referencah*; dovolj je, da je objekt označen togo oziroma, da govorimo, *kot da je* (in zdi se, da so izjave modalne logike izrečene na tak način). Tako preidemo mimo metafizičnega do izključno spoznavnega (*imenskega*) značaja označevanega. Tedaj nek indeks »G« ni več razumljen kot »imeti lastnost G«, marveč »biti imenovan kot nosilec lastnosti G« ali preprosteje, in glede na jezikovno prakso tudi ustrežneje, »biti imenovan G«. Navsezadnje, če »G« togo označuje *x*, potem lahko z gotovostjo rečemo, da če »G« ne označuje *y*, slednji ni identičen *x*, četudi premore vse *ostale* esencialne lastnosti, ki tvorijo bit *x*. Obratno pa jezikovno dejstvo, da »G« togo označuje *x* in *z* ne potrebuje utemeljitve, temveč samo služi za utemeljevanje identitete *x* in *z*!¹⁶

Tisti, ki so trdili, da je pojem togega označevalca smiseln samo, če predhodno osmislimo 'kriterije transsvetne identifikacije', so voz postavili pred konja; prav *zaradi tega*, ker lahko (togo) referiramo na Nixona in se dogovorimo, da govorimo o tem, kaj bi se lahko zgodilo *njemu* (v določenih okoliščinah), v takšnih primerih te 'transsvetne identifikacije' niso problematične. (Kripke, 2000: 41)

Nekatere lastnosti objekta so lahko zanj bistvene, teh ne more ne imeti. Vendar teh lastnosti ne uporabljamo za identificiranje objekta v drugem možnem svetu, ker takšna identifikacija ni potrebna. (Kripke, 2000: 44)

Kar se tiče te intuicije velja poudariti, da še zdaleč ni omejena na okvir semantike možnih svetov. Trdim le, da kadar pravim »možno, da nekaj o *x*«, govorim o *x*. Torej četudi govorim o nedejanskih lastnostih nekega predmeta, še vedno govorim o prav tem predmetu. Prav tu v igro vstopi Quinov članek *Worlds away*. Če naglo povzamem:

¹⁶ Referenca modalnega objekta že predvideva vzpostavljeno referenco do tusvetnega objekta, tj., za oba je, če je, referenca uspešno vzpostavljena hkrati. Še več, zdi se, da označevanje modalnega objekta poteka nemoteno tudi ob odsotnosti primerne razlage temeljne reference, dovolj je že, da preprosto je. Skratka, ko govorim o tusvetnem objektu, hkrati govorim o vseh njemu identičnih modalnih objektih.

- 1) Identificiranje objektov »preko svetov« je analogno identificiranju »tusvetnega« objekta v različnih časovnih točkah.
- 2) Delo identificiranja temelji v »principu individuacije«, tj. zadevno *izbranim* predikatu, s katerim ustrezno opišemo objekte, ki so »razpršeni« po času oziroma svetovih in ki »tvorijo« oziroma bolje *so* isti individuum, katerega bistvena lastnost je opisana z izbranim predikatom.¹⁷
- 3) Podobno je čezsvetnemu identificiranju potreben ustrezen princip individuacije, ki nam omogoča v različnih delčkih »modalnega vesolja« prepoznati isti individuum. Delo identifikacije v *tem* svetu opravlja predvsem predikat telesnosti (»biti tako in tako telo«) in razne izpeljanke slednjega. Zaplet je neizogiben, saj iste predikate uporabljamo tudi pri čezsvetni identifikaciji, čeprav ostajamo brez prepotrebni orodnih sosledij *premeščanja* [*displacement*], *popačenja* [*distortion*] in *kemične premene* [*chemical change*].

Vendarle se je naša čezmomentna identifikacija teles opirala na zveznost premeščanja, popačenja in kemične premene. Ti razmisleki ne morejo biti razširjeni preko svetov, ker lahko spremenimo karkoli v karkoli s preprostim stopnjevanjem preko neke povezane serije možnih svetov. (Quine, 1976b: 861)

- 4) Sedaj je ključno poudariti, da s kvantifikacijo (govorom o izbranem ali vseh »predmetih, ki so tako in tako«) preko svetov ne potrebujemo čezsvetne identifikacije predmeta, temveč lastnosti!

Kvantifikacija ' $(\exists x) \text{ nec } Fx$ ' pravi, da je med predmeti, ki uresničujejo ' F ' v našem svetu, tak (med morda mnogimi), katerega vsi dvojniki v ostalih možnih svetovih uresničujejo ' F '. Da bi bilo to smiselno, ne rabimo smiselnega pojma čezsvetnega 'istega predmeta', ki je prazen, temveč 'istega F '. Potrebujemo čezsvetno individuacijo predikata ' F '. (Quine 1976b: 862)

- 5) Domena *tusvetne* kvantifikacije dosega vse objekte, ki nastopajo kot »vrednosti spremenljivke«. Zdi se, da tedaj s *čezsvetno* kvantifikacijo govorimo o določeni skupnosti (fizičnih) predmetov, ki sestavljajo razne svetove. Potrebna sta dva poudarka. Prvič, pojem »dvojnika« je nezanesljiv. Dvojnik Napoleona je lahko tako »Napoleon«, ki je visok 190cm, kot tudi zrno prahu z Marsa, če le uspemo odkriti neko skupno lastnost, preko katere kvantificiramo. Podobno kot dva trenutna objekta v različnih točkah, ki sta »časovni rezini« nepreštevne množice predmetov razpotegnjenih v času (tako istih kot različnih). Dalje, »problem čezsvetnega identificiranja« ni

¹⁷ Tu vsekakor ne predpostavljamo nekega »transobjekta«, katerega delci so razpršeni, kajti vsak delec, tj. objekt v nekem momentu oziroma svetu, je že objekt kot tak, je »del«, a hkrati že »celota«. Prav tako lahko izbrani predikat povsem ustrezno zastopa neko drugo- ali večstopenjsko lastnost. Povsem upravičeno lahko govorimo o npr. časovni vztrajnosti dolarja, (kar Quine tudi počne), čeprav imamo opraviti s predmetom, ki ne skriva svoje izrecno idejne narave (njegova bistvena lastnost ni prepoznana, temveč izbrana).

ma nič opraviti s (čezsvetno) identiteto! Dva objekta sta lahko povsem različna, a oba prepoznana kot nosilca neke iste poljubne lastnosti.

Vztrajam, da sta x in y isti F , če in samo če sta x in y dokončno ista [*are the same, outright*] in Fx . Čezmomentna identifikacija je druga stvar; momentna objekta x in y sta neomajno različna, a sta časovni rezini morda istega F in različnih G . (Quine, 1976b: 860, op. 2)

6) Kadar pravim »Možno, da Fx «, ne iščem predmeta, ki je identičen z x , ampak preprosto nosilca lastnosti » F «. Postavka se zdi problematična takoj, ko poskušamo možnost razločiti od nujnosti. Kako je namreč tedaj nekaj lahko *zgolj* možno in ne nujno nosilec lastnosti » F «, če hkrati »biti nosilec lastnosti ' F '« služi kot edino sredstvo identificiranja. Tako se zdi, da je naposled le potrebno izdelati orodje za prepoznavo »dvojnikov« saj se problem *čezsvetne identitete* vrača s polnim zamahom.

7) Da bi osmislili kvantifikacijo » $(\exists x)$ nec Fx « je dovolj, če nam uspe poiskati neko podrejeno lastnost oz. predikat, ki ga *uprimerja* objekt, katerega dozdevni »dvojniki« naj bi bili nosilci lastnosti » F «. Quinova strategija je preprosta, a izredno učinkovita. Izbrati moramo najožji možni predikat, ki še opisuje lastnost nosilca, katerega sleherni dvojniki naj bi izpolnjeval lastnost » F «.

Kajti ožji, kot je, tem manj je objektov, za katere moramo določiti dvojnike oziroma čezsvetne identitete. (Quine, 1976b: 862)

8) Željeni cilj je dovršitev posega v zakoličenju *edinstveno uprimerjenega* predikata (' G '), katerega sleherni dvojniki naj bi izpolnjeval lastnost » F «. Tedaj imamo opraviti le z enim objektom, ki zahteva določitev »čezsvetne identitete«.

Predstavljajmo si, da nam je to uspelo. Zatrjeno je $(\exists x)$ nec Fx in utemeljeno z navedbo [*by producing*] predikata ' G ', ki ga domnevno izpolnjuje tak x , da je nec Fx . Vse, kar je potrebno, da bi to osmislili, če ne dokazali, je navesti pogoje čezsvetne identitete za objekt x , ki je tak, da Gx . Toda tedaj je naslednji korak nespodbudno preprost [*discouragingly easy*]: le razglasiti ' G ' kot edinstveno izpolnjen tudi v ostalih svetovih in nato izenačiti [*equate*] objekte, ki od sveta do sveta izpolnjujejo ' G '. (Quine, 1976b: 862)

Tudi »natančno določeni dvojniki« (7) niso potrebni, izkaže se, sledeč ključni in zaključujoči potezi (8), da ves čas govorimo o *enem samem* in *samoidentičnem* predmetu. Težko se že ponavljam, a orisana skupnost dvojnikov ima skupno predvsem nekaj – ime!

Namesto da oblikujemo [*bandying*] edinstveno izpolnjen predikat 'G', lahko skujemo ustrezajoč edninski izraz 'g'. Tukaj je tedaj to, kar je Føllesdal imenoval pristno ime in nedavno Kripke, kar je bolj navajano, togi označevalec. To so izrazi, ki upoštevajo zamenljivost identičnega in upravičujejo posplošitev obstoja tudi v modalnih kontekstih. Njihova pojavljanja se smatrajo za referenčna v vseh kontekstih. (Quine, 1976b: 862)

Prepričani ali ne, vsekakor velja zaključiti s splošnim metodološkim napotkom, venomer opominjati se, da vprašanja jezika niso vprašanja tega, kar *je*.¹⁸

Quine on Necessity

I give a short but comprehensive overview of Quine's attitudes towards modal logic. To this end, Quine's most common arguments against the introduction of modal terms in logic are presented and critically assessed. Nonetheless, the history of Quine's relevant writings provides some valuable remarks that relate interestingly to other philosophical interpretations of modal logic.

Keywords: the history of analytical philosophy, Quine, modal logic, necessity, possibility, Kripke, Lewis.

Literatura

- Cerkovnik, B. (2013). *Proti meji smisla: razprave k Logično filozofskemu traktatu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete
- Divers, J. (2007). »Quinean Scepticism About De Re Modality After David Lewis«. *European Journal of Philosophy*, 15, str. 40–62.
- Kripke, S. (2000). *Imenovanje in nujnost*. Ljubljana: Krtina.
- Kripke, S. (2002). »Identiteta in nujnost«. *Analiza*, 6/4, str. 51–76.
- Plantinga, A. (1969). »De Re et De Dicto«. *Noûs*, 3, str. 235–258.
- Quine, W. V. O. (1943). »Notes on Existence and Necessity«. *The Journal of Philosophy*, 40/5, str. 113–127.
- Quine, W. V. O. (1947). »The Problem of Interpreting Modal Logic«. *The Journal of Symbolic Logic*, 12/2, str. 43–48.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and Object*. Cambridge (MA): The MIT Press.

¹⁸ Logika ne pojasnjuje, o čem govorim, temveč to, kaj govorim, (jezikovna dejstva oz. praksa pa to, kako).

Quine, W. V. O. (1963). »Reference and Modality«. V Quine, W. V. O., *From a logical point of view*, New York: Harper & Row, str. 139–159.

Quine, W. V. O. (1966). *The Methods of Logic*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Quine, W. V. O. (1976a). »Three Grades of Modal Involvement«. V Quine, W. V. O., *The ways of paradox and other essays*, Cambridge (MA): Harvard University Press, str. 156–174.

Quine, W. V. O. (1976b). »Worlds Away«. *The Journal of Philosophy*, 73/22, str. 859–863.

Quine, W. V. O. (1994). »Promoting Extensionality«. *Synthese*, 98/1, str. 143–151.

Quine, W. V. O. (2001). »O tem, kar obstaja«. *Analiza*, 5/4, str. 53–66.

Russell, B. (1994). »Necessity and Possibility«. V Urquhart, A. (ur.), *The Collected Papers of Bertrand Russell, Volume 4: Foundations of Logic*, London: Routledge, str. 507–520. Citirano po D'Alfonso, S., *Russell on Modality*, dostopno na: http://simondalfonso.id.au/documents/philosophy/russell_modality.pdf.

Smullyan, A. F. (1947). »The Problem of Interpreting Modal Logic by W. V. Quine – Review«. *The Journal of Symbolic Logic*, 12/4, str. 139–141.

Uršič, M., Markič, O. (2009). *Osnove logike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Semiotika Charlesa Morrisa

Mario Kardum

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Behavioristična (bio)semiotika Charlesa Morrisa*

V članku so predstavljeni pomembnejši segmenti in razvoj semiotike Charlesa Morrisa. Podane so osnovne ideje Peircove semiotike, njegove tridelne formalne strukture semioze ter Morrisova kritična obravnava te misli, ki je bila v precejšnji meri pod vplivom projekta enotne znanosti naravnana bolj pozitivistično, saj iz polja semioze izključuje mentalne pojme, ker niso empirično objektivno preverljivi. Morris razvije petčleno strukturo semioze ter preoblikuje tradicionalni semiotični korpus pojmov v biološkega, kar mu omogoči znanstveno objektivni opis ciljno usmerjenega vedenja, ki predstavlja ključen pojem v procesu semioze. Razložena je metoda proučevanja semiotične terminologije na podlagi združevanja dimenzij sintakse, semantike in pragmatike, iz katerih Morris izpelje celosten opis jezika in njegove strukture delovanja. Natančneje je opredeljeno Morrisovo razumevanje signalov in simbolov, ki predstavljajo pomemben element pri razlikovanju med živalsko in človeško komunikacijo.

Ključne besede: semiotika, C. W. Morris, vedenje, C. S. Peirce, znak.

Uvod

Zanimanje za znakovnost je nastalo že v zgodnjem obdobju zgodovine filozofije. Filozofi so se ukvarjali z naravo znakov, njihovo konvencionalnostjo ter njihovo vlogo v družbi. Že pri Aristotelu in Platonu so razvidni določeni elementi problematike znakovnosti, ki jih kasneje v obdobju Patristike razvije Avguštin. Za razvoj pojma semiotika¹ ima pomembno vlogo filozof John Locke, ki je poudarjal pomembnost semiotike oziroma, kot jo tudi imenuje, doktrine o znakih za znanost samo. V drugi polovici 19. stoletja je Charles Sanders Peirce uporabil besedo semiotika v Lockovem smislu in jo razumel kot formalno doktrino o znakih. Pe-

* Članek je nastal na podlagi diplomske naloge, ki je bila pod mentorstvom Boruta Cerkovnika napisana v okviru študija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

¹ Izraz »semiotika« izvirata iz grške besede za znak »sémeion«. Morris za semiotiko uporablja angleško besedo »semiotic«. Za vedo oziroma vede o znakih so se uporabljali različni izrazi, »semeiotic«, »semiology«, »semasiology«, »sematology« in »semiotics«, v zadnjem času pa se je po analogiji s »syntactics«, »semantics« in »pragmatics« uveljavila različica »semiotics«. (glej Posner, 1987: 47–48)

ircovi semiotični usmeritvi je do neke mere sledil tudi Charles William Morris. Da pa ni samo ponavljalec ali zgolj razlagalec Peircove misli, kakor so mu radi pripisovali, bo razvidno v nadaljevanju.

Charles W. Morris je v zgodnjih dvajsetih letih prejšnjega stoletja svoj študij na univerzi v Chicagu usmerjal v psihologijo in želel delati v psihiatriji. Potem se je usmeril v filozofijo² in, kakor navaja Posner (1987: 23), postal eden najmarljivejših študentov filozofije pri Georgu H. Meadu na isti univerzi; pri njem je tudi doktoriral. Susan Petrilli (2004: 38) je o njegovem študiju in delovanju na čikaški univerzi še bolj izčrpna: »Charles Morris (Denver, Kolorado, 1901 – Gainesville, Florida, 1979) je začel svoje študije v inženirstvu, biologiji, psihologiji in filozofiji. Potem ko je zaključil svojo znanstveno diplomu leta 1922, je doktorat dokončal leta 1925 na Univerzi v Chicagu, kjer je učil od leta 1931 do 1958.«

V zgodnjih tridesetih letih prejšnjega stoletja je obiskal evropske centre filozofije in se поблиže seznanil s filozofijo znanosti in logike Dunajskega kroga ter se leta 1935 udeležil prvega mednarodnega kongresa enotne znanosti v Parizu. Z Rudolfom Carnapom in Ottom Neurathom je tesno sodeloval pri izdajanju *Mednarodne enciklopedije enotne znanosti*. Njegova prva knjiga o znakih *Temelji teorije znakov* [*Foundations of the Theory of Signs*] je leta 1938 pri The University of Chicago Press izšla prav v okviru tega projekta.

»Morrisov veliki talent za sintetiziranje materiala z različnih področij je očiten že v njegovih najzgodnejših publikacijah« (Posner, 1987: 24), kjer se je v glavnem ukvarjal z idejami socialnega behaviorizma svojega učitelja. Iz kasnejših del pa je razvidno, da je črpal iz vsaj treh tradicij. (1) Severnoameriške tradicije pragmatizma, ki je usmerjena tudi v sociologijo in biologijo; predstavljajo jo Peirce, James, Mead,³ Dewey in C. I. Lewis. (2) Angloameriške tradicije empirizma, ki je usmerjena v naravoslovje; predstavljajo jo britanski empiristi od 17. do 19. stoletja ter ameriški behaviorizem. (3) Srednjeevropske tradicije logičnega pozitivizma, ki je usmerjena v logiko in matematiko; predstavljajo jo Mach, Schlick, Carnap, Neurath, Reichenbach in Waismann. Morris naj bi bil eden prvih, ki je prepoznal podobnosti med temi filozofskimi gibanji in ugotovil, da si razlike med njimi ne nasprotujejo. (*ibid.*)

Posner (1987: 25) poudarja tudi, da je Morris na podlagi vidikov proučevanja jezika skušal združiti tri zgodovinsko pomembne ideje: prvič, formalno strukturo, ki jo lahko logično analiziramo (ideja logičnega pozitivizma); drugič, relacijo

² Posner (1987: 23) navaja anekdoto o tem, kako se je Morris začel zanimati za to, kar si je izbral za svoje življenjsko poslanstvo. Da bi jim lahko pomagal, je želel spoznati, kako ljudje delujejo in zakaj. Nekega dne, ko je v avtomobilu čakal na svojega prijatelja (to je bil slavni umetnik, konstruktivist iz Bauhauasa László Moholy-Nagy) in so mu te misli rojile po glavi, ga je nenadoma prešinilo, da si človeške dejavnosti ne moremo misliti brez znakovnih procesov in ovrednotenj.

³ Meadov filozofski pristop je bil pragmatično sociološko psihološki, kar naj bi v samih osnovah nasprotovalo logično pozitivističnim idejam.

med znaki in objekti, ki jo lahko empirično analiziramo (ideja empirizma); tretjič, socialne konvencije v komunikaciji, ki jih je treba analizirati s pragmatičnega vidika (pragmatizem). Prvo je sintaktična dimenzija, drugo semantična dimenzija in tretja pragmatična dimenzija. Sintaktična dimenzija proučuje odnose znakov med sabo. Ta dimenzija ni vezana na definicijo znaka in vsi znaki so postavljeni v sistem z drugimi znaki ter potencialno v razmerju drug do drugega. Ta dimenzija semioze, ki jo Morris v splošnem razume kot način funkcioniranja znakov, je koordinirana glede na drugi dve dimenziji. Veda se imenuje sintaksa. Semantična dimenzija semioze, ki jo splošno imenujemo semantika, proučuje odnose znakov do objektov, na katere se nanašajo. Tretja dimenzija proučuje odnose med znaki v okviru interpretacije, pravimo ji pragmatika.

Pragmatika je tisti del semiotike, ki se ukvarja z izvorom, uporabami in učinki znakov v okviru vedénja, v katerem se pojavljajo; *semantika* se ukvarja s signifikacijo [*signification*] znakov v vseh modusih significiranja [*signifying*], *sintaksa* se ukvarja s kombinacijami znakov, ne da bi se nanašala na njihove specifične signifikacije [*significations*] oziroma na njihove relacije do vedénja, v katerem se pojavljajo.⁴ (Morris, 1949: 219)

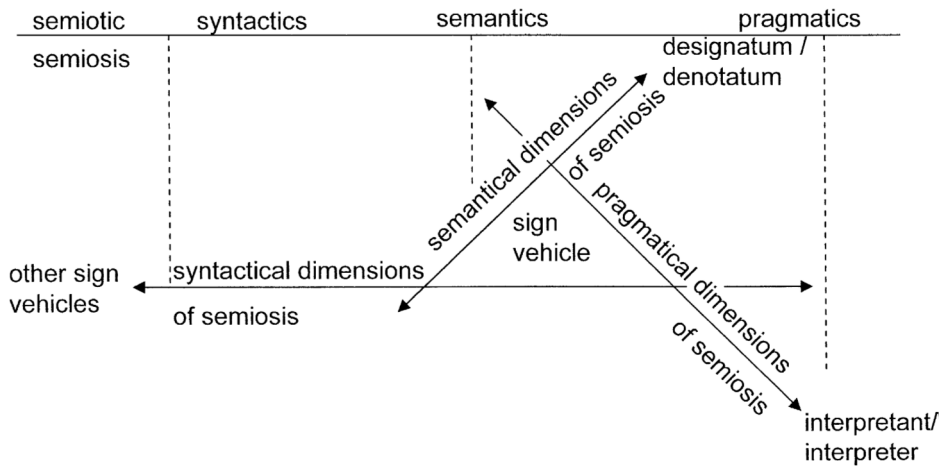
Morrisove študije so pri opredeljevanju delovanja znakov v okviru navedenega biosemiotično usmerjene, ker njegova ideja interpretanta temelji na behaviorističnih principih; morda bi lahko rekli, da je ta načela v sodobnem času prevzela etologija, veda o vedénju živali. Za Morrisa so znaki preprosto objekti, povezani v določenih kompleksnih funkcionalnih procesih; te znake proučujejo biološke in fizikalne znanosti in ti znaki so tudi instrumenti, ki jih uporabljajo vse znanosti, saj vsaka znanost uporablja in izraža svoje rezultate v znakovnih izrazih.

Morris ni bil zadovoljen s položajem semiotike v svojem času, saj je menil, da je veda mlada in zato tudi relativno nerazvita, nedodelana. Trdil je, da je glede na produktivnost njenega takratnega razvoja najboljša rešitev v tem, da temelji na bioloških osnovah znotraj okvira znanosti o vedénju (behaviorizmu). Zato je predlagal raziskovalni pristop v obliki povezave med znaki in vedénjem človeka in živali, kjer se ti znaki pojavljajo.

⁴ Če obrnemo Morrisov vrstni red, potem v tej opredelitvi zlahka uzremo Peircovo klasifikacijo: »Prva se po Dunsu Scotusu imenuje *grammatica speculativa*. Lahko jo imenujemo čista gramatika. Njena naloga je zagotoviti tisto, kar mora biti resnično pri reprezentamnu, ki ga uporablja vsaka znanstvena inteligenca, da lahko ustvari kakršen koli pomen. Druga je logika v pravem pomenu. To je znanost tega, kar je skoraj nujno resnično za reprezentamne v vsakem znanstvenem mišljenju, če naj to velja za vsak *objekt*, torej če naj bo resnično. Povedano drugače, prava logika je formalna znanost o pogojih resničnosti reprezentacij. Tretjo vejo, imitacijo Kantove težnje, da bi ohranil stare besedne zveze pri iskanju poimenovanja za nove koncepte, imenujem čista retorika. Njena naloga je postaviti zakone, ki v kateri koli znanstveni inteligenca omogočajo, da neki znak porodi novega in posebej, da ena misel porodi drugo.« (Peirce, 2004: 10–11)

Charles W. *versus* Charles S.

V svojem uvodu k izvlečkom iz knjige *Znaki, jezik in vedenje* (Morris, 1946) Favareau Morrisovo »semiotično strukturo« ponazori z naslednjim diagramom:

Morrisova semiotična shema. (Favareau, 2010: 152).

Favareaujev diagram sledi trojnosti razumevanja znaka, ki jo je vzpostavil že C. S. Peirce. Na oglišča trikotnika bi lahko v smeri sintakse postavili Peircov *reprezentamen*, v smeri semantike (*designatum/denotatum*) Peircov *objekt* in v smeri pragmatike prav tako kot Morris *Interpretant*. Navajamo slavno Peircovo opredelitev znaka, v kateri bi lahko zlahka izenačili Morrisov nosilec znaka [*sign vehicle*] z reprezentamnom:

Znak ali *reprezentament* je nekaj, kar stoji za nekoga drugega namesto nečesa v nekem oziru ali pristojnosti. Znak se na nekoga naslavlja, to pomeni, v umu te osebe ustvarja enakovreden ali pa morda razvitejši znak. Znak, ki ga ustvari, imenujem *interpretant* prvega znaka. Znak stoji namesto nečesa, namreč svojega *objekta*. Namesto svojega objekta ne stoji v vseh pogledih, temveč z nanašanjem na določeno vrsto ideje, ki jo včasih imenuje *temelj* reprezentamna. (Peirce, 2004: 10)

V omenjeni knjigi Charles W. Morris (1949: 287) v dodatku obravnava tudi semiotiko Charles S. Peirca, da bi v odnosu do njega vzpostavil razliko. Ugotavlja, da je v svojem delu nazorno prikazal povezavo znakovnih procesov [*sign-processes*] s procesi, ki vključujejo mediacijo, ta nastopa kot tretjost; vse te procese je med seboj pogosto kar enačil. Tretjost po Peircu nastopa kot relacija do interpretanta v procesu semioze. V polnem pomenu s terminom semioza razume akt

ali relacijo, ki vključuje sodelovanje znaka, njegovega predmeta in njegovega interpretanta.

Jaz definiram znak kot nekaj, kar je določeno od nečesa drugega, imenovanega njegov objekt, in določa učinek na osebo. Ta učinek imenujem njegov interpretant. Pri tem je poznejši posredovan določen od prejšnjega.« (Peirce, 1998: 478)⁵

Morris (1949: 287) poudarja, da po Peircu ta triadna relacija ne more biti reducirana na relacijo med dvema členoma. Peirce: »Triadna relacija je pristna, kar pomeni, da so njeni trije členi med seboj povezani na način, ki ne vsebuje nobenega kompleksa diadnih relacij.« (Peirce, 2004: 11) Tako semioza ni le relacija med znakom in njegovim predmetom, ampak potrebuje člen, ki interpretira znak, člen ki sprejme posredovanost, ta člen v relaciji Peirce imenuje interpretant. Akt dajanja nečesa komu, nadaljuje Morris (1949: 288), je za Peirca primer pristne triadične relacije, ki vključuje posredovanost in ni zvedljiv na kombinacijo diadičnih relacij med dvojicami predmetov. Peirce vedno povezuje procese mediacije (posredovanosti) znakovnih procesov z mentalnimi procesi.

In od tod Morris (1949: 288) sklepa, da Peirce ne bi sprejel nobene behavioristične psihologije, ki poskuša opredeliti vedênje z odnosom med dvema vrstama procesov, kot so dražljaji [*stimuli*] in odzivi [*responses*]. Ta formulacija vedênja pa na nek način vsebuje Peircovo pozicijo do te mere, kolikor prepoznamo, da pogojevanje enega odziva na dražljaj, ki je predhodno proizvedel še en odziv, posreduje tretji dejavnik, ki je stanje, v katerem je potreba organizma zmanjšana ali zadovoljena. Torej pogojni odziv, ki se pojavi ali je spremenjen kot posledica nastopa pogojnega dražljaja, ki je v bližini, da privede do okrepitev [*reinforcement*] potrebe. V Peircovem smislu je tako pogojevanje potem triadno in okrepljeno [*reinforcing*] stanje je dejavnik mediacije (posredovanja).

S tega stališča je razvidno, da Peircova formulacija nujno zahteva prisotnost določenega uma, ki z empiričnega stališča ni dokazljiv. Morris pa, nasprotno, privzame formulacijo, ki temelji na empirični ravni, pri kateri se za potek semioze ni potrebno nanašati na mentalne procese. Morris ne izloči mentalnih procesov iz svoje biosemiotične metode, ampak njihove učinke zamenja z vedenjskimi učinki organizmov, ki so dostopni naravoslovnemu načinu raziskovanja.

Peircova definicija znaka po Morrisovem (1949: 288) mnenju sega preširoko, saj Peirce vsak proces, pri katerem nastopa mediacija, upošteva kot znakovni proces in enako velja za mentalne procese. Morris ta način formulacije prevede v svoj biosemiotični pristop, po katerem bi iz Peircovega zgeda bilo vse pogojevanje posredovano skozi odnos do okrepitev stanja [*reinforcing state of affairs*]. Iz

⁵ K tej definiciji je potrebno pripomniti, da C. S. Peirce proces semioze razširi tudi na fizične procese in to uskladi z metafizično predpostavko o vseprisotnosti uma v kozmosu.

česar sledi, da bi vsak pogojni dražljaj postal znak. In dalje, obstaja tudi veliko procesov, ki vključujejo mediacijo, ker pa svojih začetkov nimajo v pogojenosti, navadno niso obravnavani kot znaki. Morris vzame primer z očesom. Gledanje je pristni mediacijski element in predstavlja relacijo določenih odzivov na določene objekte. Nikakor pa ne moremo trditi, da je oko ali videnje v tem primeru znak. Zato Morris (1949: 288) predlaga zamejitev znakovnih procesov znotraj splošnih procesov, ki vključujejo mediacijo. To stori tako, da zvede vse znakovne procese na procese, pri katerih je dejavnik mediacije interpretant.

Iz zgoraj navedenega se da razbrati, da so Peircovi znakovni procesi mentalne narave in niso samo omejeni na vedenjske situacije, prav tako tudi niso nujno povezani samo z možgani, temveč tudi s čistimi fizičnimi pojavi. Kot primer pojavljanja znakovnih procesov znotraj Peircove semioze Morris (1949: 289) navaja delo čebel (čebelji ples), tvorjenje kristalov in drugačne procese, ki so lahko tudi čisto fizične narave. Morris ugotavlja, da je Peircovo splošno pojmovanje znaka v skladu z idealistično metafiziko, saj definira reprezentiranje kot nekaj, kar *stoji za*, kar zastopa; to nakazuje takšno relacijo do nekoga, da jo lahko razumemo kot relacijo do nekega uma, če je ta drugi mišljen kot nekdo. Oziroma, povedano drugače, za Peirca je reprezentacija tak značaj stvari, ki tej stvari da zmožnost, da producira tako mentalno učinkovanje, da lahko ta stvar stoji za drugo, zastopajočo stvar. Stvar s takim značajem Peirce imenuje *reprezentament*, mentalno učinkovanje ali misel imenuje *interpretant*, stvar, ki je zastopana, pa *objekt*. Torej je znak reprezentamen, katerega interpretant je predstava v umu.

Morris (*ibid.*) vztraja na trditvi, da mora biti definicija pojma znaka nujno omejena na področje vedenjskih situacij. Če je znak namreč definiran v terminih, ki so vezani na um, oziroma kot nekaj, kar ima izvor v mentalnosti, potem se ne da zagotoviti empiričnih kriterijev za prepoznavanje nečesa kot znaka, saj ni dokazov za nastopanje umskih ali miselnih dogajanj. Tukaj Morris poudarja, da Peirce ni podal zadovoljivih kriterijev, ki bi bili uporabni za vznik empirične znanosti za vedo o znakih.

Na istem mestu ugotavlja, da je Peirce podal različne formulacije v procesu semioze, ki se precej razlikujejo. V nekaterih primerih je upošteval vsako misel kot znak, v drugih primerih je navajal, da se mišljenje nikoli ne pojavi brez prisotnosti nečesa, kar služi kot znak in je interpretanta definiral kot mentalno učinkovanje ali misel. Pri teh Peircovih formulacijah se je Morris raje nagibal k tistim, ki imajo poudarek na vedênju in ne na mentalnosti. Pri tem se je izognil razširitvi znakovnih procesov na neorgansko naravo in tezi, da v vsakem vedênju nastopa pojavitev znakovnosti. Kot glavni moment znotraj znakovnega vedênja pri Morrisu namreč nastopa ciljno usmerjeno vedenje, ki ga usmerja pripravljalni dražljaj [*preparatory-stimulus*], ki nastopi na podlagi znaka.

Morris (1949: 290) izpostavi še eno pomanjkljivost Peircovega pojmovanja semioze. Peirce skoraj vedno definira znak na tak način, da je interpretant znaka znak sam in tako dalje in dalje v neskončnost. Za reprezentamen je po Peircu bistveno, da pripomore k določitvi drugega reprezentamna, drugačnega od sebe. Ta opredelitev, znotraj katerega znak producira drug znak v neskončnost, je za Morrisa sporna. Čeprav je res, da znaki na področju človeškega delovanja pogosto producirajo nadaljnje nize znakovnih procesov, to za Morrisa še ni zadosten razlog, da bi to dejstvo vključili v definicijo znaka samega.

Iz zgoraj navedenega poskuša Morris (*ibid.*) nekako izpostaviti ključne opazke in probleme Peircove semiotike. Peircova klasifikacija znakov, njegova zavrnitev ločevanja živalskih in človeških znakovnih procesov, njegove pogoste opombe glede jezikovnih kategorij, njegova aplikacija semiotike na področje problematike logike in filozofije ter vse ostalo delovanje znotraj semiotike je zanj vzpodbuda za nadaljnje raziskovanje na tem področju. Peircovo razumevanje znakov je vgrajeno v metafiziko njegovih kategorij (možnost, obstoj in zakon so osnovni pojmi v njegovi klasifikaciji znakov) in v metafiziko njegovega videnja uma. Vse to pa ne zagotavlja osnov za semiotiko kot znanost. Kljub temu pa Peirce po Morrisovem mnenju v svoji zavrnitvi kartezijskega mentalizma in stališču, ki podeli poseben status pojmu *navade*, v svojem razumevanju znakov nakaže možno smer napredka k bolj ustreznemu načinu premišljevanja o znakovnih pojavih.

Mentalisti poudarjajo, da behavioristična semiotika zanemarja stanja, kot so ideje, misli in druga duševna stanja. Znak namreč deluje na nek organizem tako, da nekako poda idejo o tem, kaj ta znak predstavlja. Z behaviorističnega vidika ti pojmi sploh ne pridejo v poštev, saj je pomemben samo vedenjski odziv, ki sledi določenemu znaku, kar pa ne pomeni da so mentalni procesi znotraj Morrisove behavioristične semiotike zanikani. To pomeni, da glede na znak sledi ciljno usmerjeno vedénje, ki izpolnjuje določene pogoje; to vedénje pripada temu znaku oziroma vzpostavlja znak. Ta opis pa je povsem dovolj, da lahko razvijamo empirično znanost. Mentalistična alternativa sama na sebi ne daje nobenega upanja za znanost, saj bi glede na njen vidik morali imeti empirične dokaze za obstoj pojmovnih bitnosti idej, misli; iz tega pa sledi nemožnost objektivizacije misli in idej drugih organizmov, kar pomeni, da ne moremo graditi znanstvene teorije. Morris kljub vsemu nekako le postavi mesto za ideje, misli v svoji behavioristični semiotiki, tako da je v interpretantu oziroma dispoziciji za odziv nekako že vsebovana ideja, misel o tem, kaj znak simbolizira ali signalizira, čeprav po Morrisu te mentalistične komponente ne vplivajo na interpretacijo behavioristične formulacije semioze. (Morris, 1949: 27–31)

Morrisovo razumevanje znakovnosti

Proces, v katerem nekaj funkcionira kot znak, imenujemo semioza, tukaj Morris ne odstopa ali dodaja kakšnega drugačnega načina pojmovanja. Sam proces semioze pa razume na drugačen način v primerjavi z dotedanjo tradicijo, saj uvaja posebne pogoje in pravila, po katerih nastopa proces semioze. Za lažje razumevanje njegove behavioristične semiotike se poslužuje tradicionalnega pojmovanja, s katerim omogoča lažji prehod k novemu pojmovanju, ki temelji na bioloških elementih. Morris (1971: 19) v svoji prvi knjigi, *Temelji teorije znakov*⁶, izpostavi štiri dejavnike v tem procesu. Prvič, to kar se obnaša kot znak, imenujemo nosilec znaka [*sign vehicle*], ki je mišljen kot neko sredstvo ali posrednik vsebine znaka. Z behaviorističnega vidika Morris opredeli nosilec znaka kot nek fizični dogodek, ki je znak in lahko nastopa kot določen zvok, lahko je oznaka ali kak gib, premik. Drugič, to, na kar znak referira, imenuje označenec [*designatum*]. Tretjič, učinek na interpreta z zmožnostjo biti znak za tega interpreta imenujemo interpretant. Interpret je vključen kot četrta komponenta.

Morris te dejavnike nazorno pokaže skozi dva primera:

Pes se odzove z načinom vedênja (I)⁷, ki je vpleten v lovljenje veverice (D) na določen zvok (S); ali: popotnik se ustrezno pripravi na soočanje (I) z geografsko regijo (D) na podlagi pisma (S), prejetega od svojega prijatelja. V teh primerih je S nosilec znaka (in znak na podlagi njegovega delovanja), D je označenec, in I interpretov interpretant. Najbolj učinkovita opredelitev znaka je naslednja: S je znak od D za I do te mere, da I upošteva D na podlagi prisotnosti S. (Morris, 1971: 19)

Tako v semiozi določen organizem iz posredovanosti upošteva nekaj drugega in ta posredovanost je lahko obravnavana kot začetni člen v samem procesu. To nalogo posredovanja opravljajo nosilci znakov; ta upoštevanost so interpretanti; zastopniki procesa so interpreti; to kar je upoštevano, pa so označenci.

V teh opredelitvah Morris (1971: 19–20) ugotavlja, da se pojmi znaka, označenca, interpretanta in interpreta med seboj vključujejo, ker se skupaj nanašajo na vidike procesov semioze. Lastnosti biti znak, označenec, interpret ali interpretant so relacijske lastnosti in prevzamejo stvari s sodelovanjem v funkcionalnih procesih semioze. Nekaj je znak samo zato, ker ga določen interpret interpretira kot znak. Upoštevanje nečesa je interpretant samo, v kolikor je izzvan od nečesa, kar funkcionira kot znak. In stvar je interpret le, če preko posredovanosti upošteva nekaj. Tako semiotika proučuje običajne predmete, v kolikor sodelujejo v semiozi.

⁶ Ta knjiga predstavlja prvi del dela *Writings on the General Theory of Signs*, ki je bilo izdano leta 1971.

⁷ Tukaj I stoji za »interpretant«, S za »sign« oziroma »sign-vehicle« in D za »designatum«.

Iz vsakdanje uporabe znakov je jasno, da v primeru ko se znaki nanašajo na isti objekt, ne potrebujejo nujno istih označencev [*designata*] in to, kar je upoštevano na objektu, se lahko razlikuje za različne interprete. Morris (1971: 20) pripomni, da lahko znak objekta v določeni teoretični skrajnosti enostavno preusmeri interpreta znaka na objekt sam, v drugi skrajnosti pa dovoljuje interpretu, da upošteva vse karakteristike objekta kljub odsotnosti tega objekta. In ko ugotavljamo, kaj je označenec [*designatum*] znaka v določeni dani situaciji, moramo biti pozorni, ktere karakteristike objekta oziroma situacije so dejansko upoštevane ob izpostavljenosti nosilca znaka.

Dalje, znotraj tega okvira Morris poda pomembno razločitev, saj postavi razliko med predmetom znaka kot pojmom ali idejo, to je tistim, kar znak posreduje organizmu, in predmetom znaka kot referentom v smislu dejansko obstoječega predmeta. Na to opomnita Petrilli in Ponzio:

Glede na semantično dimenzijo v teoriji znakov moramo navesti pomemben doprinos, ki ga je naredil Morris v zvezi z referentom. V nedavni zgodovini semiotike je na določeni točki bila referenčna semantika zoperstavljena nereferenčni semantiki. (Petrilli in Ponzio, 2007: 67)

Iz tega po Morrisu (1971: 20–21) sledi, da znak nujno rabi označenca [*designatum*], ampak ni nujno, da vsak znak dejansko referira oziroma, drugače rečeno, *denotira* na dejanski, obstoječi objekt. Označenec v smislu, kot ga uvaja Morris, je nujen za proces semioze, saj se organizem v znakovnem procesu odziva in ga upošteva glede na posredovanost. In to upoštevanje se lahko pojavi brez dejanskega prisostvovanja predmetov oziroma situacij s karakteristikami, ki so upoštevane. Morris navaja tudi primer s kazanjem, ki je zgled take vrste procesa: »Človek lahko iz določenih razlogov kaže, ne da bi pokazal na karkoli. In ne pojavi se nobeno protislovje ob trditvi, da ima vsak znak označenca, pa vendar se vsak znak ne nanaša na dejanski obstoj nečesa.« (Morris, 1971: 20) Tam, kjer je nekaj referirano, da dejansko obstaja kot referirano glede na objekt reference, je tisto obstoječe [*denotatum*].

Dalje je treba poudariti, da za razliko od tega, kar je denotirano, označenec [*designatum*] ni stvar, ampak vrsta objektov, ki ima lahko veliko članov. Ti objekti pa so člani razreda. V vedênju se ta dva elementa semioze pokažeta v naslednjem primeru: ko se človek, sprehodi do police po zelen izdelek, tega izdelka pa ni na tem mestu, saj je razprodan. Oziroma v drugem primeru, ki ga navaja Morris (1971: 21): pripravljanje posameznika na življenje na otoku, ki nikoli ni obstajal ali je izginil v morju. V obeh primerih je viden teoretični razloček med označencem [*designatum*] in realnim referentom oziroma denotatom [*denotatum*], ki ju izpostavi Morris.

Podana razlaga znakovnih procesov je speljana k obravnavi z behaviorističnega stališča. Tako obravnavanje znakovnih procesov je Morris sprejel, ker je bilo popularno in razširjeno med psihologi; in izkazalo se je, da je veliko težav v zgod-

vini semiotike povezanih z utemeljevanjem le-te na notranjih zmožnostih in introspektivnih psihologijah. Morris dalje poudarja, da se je v procesu semioze pomembno odreči »privatnemu izkustvu« in ta nujnost izhaja iz behaviorističnega stališča. Zanihanje takega izkustva je zanj osrednjega pomena, saj je brez tega objektivno proučevanje semioze nemogoče. (*ibid.*)

V svojem kasnejšem delu *Signification and Significance* še bolj izpostavi behavioristično naravo semioze:

Osnovne pojme semiotike lahko predstavimo kot naslednje: semioza (ali znakovni proces) je odnos petih spremenljivk, in te so *v*, *w*, *x*, *y* in *z*. V tem odnosu *v* postavi v *w*-ju dispozicijo, da se vede na določen način, to je *x*, do določenega objekta, to je *y*, pod določenimi pogoji, to je *z*. Torej v primerih, kjer pride do vzpostavitve tovrstnih odnosov, *v* predstavlja znak, *w* predstavlja *interpreta*, *x* predstavlja *interpretanta*, *y* predstavlja *signifikacijo*, *z* pa predstavlja *kontekst*, v katerem se znak pojavlja.

Karl von Frisch je dokazal, da čebela, ki najde medico, »pleše« pri panju, pri čemer s plesom nakaže ostalim čebelam kraj, kjer se nahaja hrana. Tako je v tem primeru ples *znak*; ostale čebele so *interpreti*; dispozicija čebel, da se vedejo na določen način zaradi plesa, je *interpretant*; objekt, do katerega se čebele vedejo na določen način, je *signifikacija* znaka, mesto, kjer je postavljen panj, pa je *kontekst*. (Morris, 1985: 178–179)

Preformulacija terminologije

Tako Morris klasične semiotične termine preformulira v biosemiotične termine. Ta preformulacija ne poteka le tako, da klasične pojme zamenja s pojmi, ki temeljijo na osnovi bioloških znanosti, temveč je tudi vsebina teh pojmov nekoliko drugačna, kar omogoča semiotiki, da jo lahko uvrstimo med empirične znanosti. Tako je za Morrisa (1949: 17) *interpret* vsak organizem, za katerega je nekaj znak. Dispozicijo za odziv v interpretu zaradi znaka iz odzivnega zaporedja neke vedenjske družine imenujemo *interpretant*. Dalje, karkoli bo izvršilo dokončanje odzivnega zaporedja, do katerega je interpret naravnani zaradi znaka, imenuje denotat [*denotatum*] znaka. Znak tako referira denotat. Pogoji, ki so taki, da jih bo izpolnjevalo karkoli kot *denotatum*, imenuje signifikat [*significatum*] znaka. Signifikat je vsebina, ki jo posreduje znak. Pomeni biti ustrezen objekt določene vrste (ki je specifična glede na ustreznost). Na tem mestu *significatum* zapolnjuje mesto, ki ga je prej imel označenec [*designatum*].

Pomena [*meaning*] Morris ne uvršča med osnovne termine semiotike, ker je vsebinsko preobsežen. Termin zajema vse formalne oblike znakovnosti skupaj s procesi vrednotenja in navadno tudi mentalne procese:

Termin »meaning« ni vključen med osnovne pojme semiotike. Ta termin je dovolj uporaben za nivo vsakdanje analize, nima pa potrebne natančnosti za znanstveno analizo. /.../ »Meaning« izraža kakršno koli in vse faze znakovnih procesov (status biti znak, interpretanta, dejstvo denotacije, signifikat) in pogosto zajema mentalne in tudi vrednotenjske procese. (Morris, 1949: 19)

Zgoraj na novo formulirane termine Morris definira bolj natančno. V definicijah je razvidno behavioristično pojmovanje, katerega cilj je potisniti semiotiko med naravoslovne znanosti. Tako predlaga definicije sledečih besednih zvez: pripravljalni dražljaj [*preparatory-stimulus*], dispozicija za odziv [*disposition to respond*], odzivno zaporedje [*response-sequence*], vedenjska družina [*behaviour-family*].

Pripravljalni dražljaj je katerikoli dražljaj, ki vpliva na odziv drugega dražljaja. Pripravljalni dražljaj vpliva na odzive drugega in ne samega sebe. Natančneje je z dražljajem mišljena vsaka fizična energija, ki deluje na receptor živega organizma; izvor te energije bomo imenovali dražljajski objekt [*stimulus-object*]. Z odzivom pa je mišljena vsaka reakcija mišice ali žleze; torej imamo lahko reakcije organizma, ki niso nujno odzivi. (Morris, 1949: 8)

Tako pripravljalni dražljaj vpliva in povzroči reakcijo v organizmu, ampak s tem nujno ne vpliva na sebe, pomembno je, da vpliva na druge dražljaje. Vsi pripravljalni dražljaj pa niso znaki, to je, v primeru, ko stimulirajo in niso vzrok za določeno ciljno dejanje. Gotovo pa pripravljalni dražljaj ustvari v organizmu določeno dispozicijo:

Dispozicija za odziv na nekaj je na določen način stanje organizma v določenem času, ki je takšno, da je pod določenimi dodatnimi pogoji odziv vprašljiv. (*ibid.*)

V primeru, ko je organizem dispozicioniran in s tem v potencialnosti, da izvrši določeno dejanje, v katerem bo ta potreba zadovoljena, lahko nastopajo pogoji, pri katerih organizem ne izvrši pričakovanega vedenja, saj je lahko izpostavljen določenim dodatnim pogojem, kot so različne ovire, s katerimi se ne želi ali ne more soočiti. S tem Morris želi poudariti, da sama dispozicija za odziv še ni zadosten pogoj, da se pričakovano vedenje organizma tudi izvede. Izpostaviti je tudi treba, da vsak pripravljalni dražljaj povzroči dispozicijo za odziv na določen način na nekaj drugega, kar pa ne pomeni, da je vsak pripravljalni dražljaj znak. Dodaten pogoj, da v okviru pripravljalnih dražljajev in dispozicije za odziv govorimo o znakovnosti, je, da mora biti zaznano vedenje usmerjeno k cilju.

Naslednji termin, ki ga uvede Morris, je odzivno zaporedje:

To je katerokoli zaporedje posledičnih odzivov, katerih prvi člen sproži dražljajski objekt in kateri zadnji člen je odziv na ta dražljajski objekt kot ciljni predmet, to je potem tudi predmet, ki delno ali celotno odstrani stanje organizma (potrebo), ki motivira zaporedje odzivov. (*ibid.*)

Tu poda primer odzivnega zaporedja pri lačnem psu ob pogledu na zajca, ki zato teče za njim, ga ubije in tako pridobi hrano (s tem je potreba odstranjena). Zajec sproži odzive psa, nato pes izvrši ciljno dejanje in s tem odstrani potrebo, zajca. Tako poteče vnovično vračanje na ciljni objekt, ki odstrani stanje potrebe iz organizma, v tem primeru organizem psa. Naslednji termin se nanaša na vrsto odzivnega zaporedja:

Vedenjska družina je vsak niz odzivnega zaporedja, ki ga spodbudijo podobni dražljajski objekti in ki se prekine v teh objektih kot podobnih ciljnih objektih za podobne potrebe. (*ibid.*)

Morris (1949: 5) navaja dva primera, pri katerih uporabi besedo »znak« in s pomočjo katerih lahko definiramo znakovnost. Prvi taki primer je primer s psom. Pes gre na določeno mesto v primeru, ko hrano zavoha ali vidi glede na to določeno mesto. Lahko pa ga naučimo, da gre na določeno mesto iskat hrano, če zazvonimo z zvončkom in mu potem na to določeno mesto tudi damo hrano in oblikujemo navado. Tako bo naslednjič pritekkel ob zvonjenju ne glede na to, ali je zavohal ali videl hrano, kar pomeni, da je postal občutljiv, vzdražljiv na zvonjenje. V primeru, da mu ob zvonjenju ne bi dajali hrane na to mesto, pes namreč ne bi vedno znova prišel iskat hrane, ko bi zvonili. Ob teh pogojih je zvonjenje znak za psa, ki pa ni jezikoven znak, ampak naraven znak. Podoben primer naravnega znaka je nizko letanje lastovic, kar razumemo kot prihod dežja.

Drugi primer, ki ga navaja Morris (*ibid.*) izhaja iz človeškega vedênja. Oseba potuje z avtom proti željenemu cilju po določeni poti, ko ga druga oseba verbalno opozori, da je na tej poti cestna zavora. V trenutku, ko prva oseba (voznik) sliši povedano, obrne in nadaljuje po drugi poti k želenemu cilju. Ta primer razumemo tako, da to, kar sliši ena oseba in izgovori druga, nastopata kot znaka o cestni zavori na voznikovi poti. Čeprav je odziv obeh oseb bistveno drugačen, sta to jezikovna znaka.

Primer (o psu in vozniku) sta si podobna. Zvonjenje določa pasje dejanje in besede določajo človekovo dejanje. Obe dejanji sta posledici določene potrebe, pri psu hrane, pri človeku prispeti na željeno lokacijo. Zaporedje besed in zvonjenje nastopata kot »zamenjavi« za živa objekta za upravljanje z vedênjem in v upravljanju vedênja, kar bi se na enak ali podoben način zgodilo tudi v primeru, ko sta hrana ali zavora dejansko zaznani, videni. Morris (1949: 7) meni, da znak preprosto ne more biti samo substituent za določen pojav, saj je v teh primerih prisotno več kot to. Primer, ki zavrže tako preprosto razumevanje znaka, je primer z drogo

in njenim posledičnim učinkovanjem. Droga vpliva na organizem in s tem povzroči določene posledice organizma v obliki vedénja, kar pa še ni dovolj, da bi govorili o znakovnosti. Znake opredeljujemo znotraj *ciljno usmerjenega vedenja*. Tako bi opredelili znak:

Če nekaj, kar je A, upravlja vedénje proti cilju na način, ki je podoben (ampak ne nujno enak) načinu nečesa drugega, B, ki bi upravljal vedénje glede na ta cilj v situaciji, ko je opažen, potem je A znak. (*ibid.*)

Zvonjenje in izgovorjeni glasovi sta znaka za hrano in cestno prepreko, ker upravljata potek vedénja glede na cilja pridobivanja hrane in doseganje želenega mesta na način, ki je podoben upravljanju, ki ga nalagata hrana in cestna zapora, če sta zaznani ali opaženi. Torej, karkoli nalaga način upravljanja v ciljno usmerjenem vedénju, je znak. In ciljno usmerjeno vedénje, v katerem znaki nalagajo upravljanje, Morris imenujemo znakovno vedénje.

Iz Morrisove behavioristične terminologije in definicije znakovnosti lahko podamo kompletno opredelitev:

Če karkoli, kar je A, in je pripravljali dražljaj, ki v odsotnosti dražljajnega objekta sproža odzivna zaporedja določene vedenjske družine in povzroči dispozicijo v nekem organizmu, da se pod določenimi pogoji odzove na odzivna zaporedja te vedenjske družine, potem je A znak. (Morris, 1949: 10)

Dalje, Morris (1949: 10–11) izpostavi pomembne trditve, ki izhajajo iz opredelitve znakovnosti. Znotraj te formulacije je razvidno, da se pes ali šofer ne odzove na znak sam. Znak služi le kot pripravljali dražljaj za odziv na nekaj drugega, kar je v tem primeru hrana ali cestna zapora v designativnem smislu, to pomeni, da sta jezikovni znak o cestni zapori in zvonjenje še vedno znaka, čeprav se cestna zapora ne nahaja na mestu, ki ga je sporočil jezikovni znak, in hrana ne tam, kjer jo je sporočil zvonec. Na tej točki je nujen pogoj za znakovnost potreba ali »spomin« na cestno zaporo ali hrano. Ta formulacija niti ne zahteva, da se morata šofer in pes odzvati enako, kot če bi hrana in zapora bila neposredna dražljajska objekta, saj lahko šofer za določen čas nadaljuje v smeri zapore, dokler je dejansko ne opazi. Za proces znakovnosti je potrebno le, da pes ali človek začne odzivno zaporedje, za katerega je v dispoziciji, in da ga izvede, ko so izpolnjeni določeni dodatni pogoji. Ta odzivna zaporedja bodo spadala v iste vedenjske družine kot tista, ki jih sprožita hrana ali prepreka na cesti.

Dimenzija semioze in struktura jezika

Obravnavani semiotični pojmi, kot so interpretant, nosilec znaka, označenec itd. nastopajo povezani v triadni relaciji semioze. Morris jih izvzame in proučuje v obliki diadnih relacij. Ena od možnih diadnih relacij proučuje odnose znakov do objektov, za katere se znaki uporabljajo. Taki odnosi spadajo v semantično dimenzijo semioze, Morris jih označuje z »D-sem«. Druga možna diadna relacija za proučevanje je odnos znaka do interpreta. Ta odnos spada v pragmatično dimenzijo semioze in jo Morris označuje z »D-p«. Tretja možna diadna relacija za proučevanje je formalni odnos znakov med seboj. Ta odnos ni neposredno vključen v prej navedeni definiciji znaka, saj trenutna raba ni izključevala možnosti uporabe termina »znak« za nekaj, kar ni del sistema znakov. Ostaja torej vprašanje, ali obstaja nekaj takega, kot je izoliran znak. Skoraj gotovo ima vsak znak odnose z drugimi znaki. Večina znakov je očitno povezana z drugimi znaki in pri večini primerov na videz izoliranih znakov analiza pokaže, da take vrste znakov ni. Iz tega izhaja, da so vsi znaki potencialno, če ne tudi aktualno, povezani z drugimi znaki. Zato je Morris vzpostavil tretjo dimenzijo semioze, ki je koordinirana z drugima dvema omenjenima dimenzijama semioze. To tretjo dimenzijo imenuje sintaktična dimenzija semioze in jo označuje z »D-syn«. (Morris 1971: 21–22)

Morris tako pragmatiko, semantiko in sintakso interpretira znotraj behavioristične semiotike. Sintakso razume kot vedo, ki proučuje načine, po katerih so znaki združeni; semantiko kot proučevanje nastajanja pomenov in interpretovega vedênje, ki prispeva k pomenu znakov; pragmatiko kot proučevanje izvora, uporabe in učinkov znakov znotraj celotnega interpretovega vedênja.

Morris izpostavi možnost obravnave znakovnosti na diadnih odnosih med členi semioze in v vsako od navedenih diadnih relacij vpelje njej primeren termin, ki prikazuje vlogo posamezne dimenzije v znakovnih procesih. Še posebej ob vpepljavi sintaktične dimenzije postane razvidno, kako pomembno je razumeti strukturo jezika, če se hočemo dosledneje lotiti premišljevanja o znakovnosti. Tukaj Morris poskuša pokazati vlogo posamezne dimenzije in njene morebitne neodvisnosti, kar posledično sugerira določeno neodvisnost med členi semioze:

Implikacija [*Implicates*] je omejena na D-syn, označenost [*designates*] in »denotacija« na D-sem in izražanje [*expresses*] na D-p. Beseda »miza« implicira in nikakor ne označuje pohištva z vodoravnim temeniščem, na katerega lahko polagamo stvari; ampak označuje določene objekte, ki ustrezajo zgornji definiciji mize; denotira pa objekte, ki so relevantni za pojem; in izraža svojega interpreta. V vsakem primeru lahko določena dimenzija dejansko ali praktično izgine: znak lahko tudi nima sintaktične relacije z ostalimi znaki in njegova dejanska implikacija postane nična; ali pa ima implikacijo in trenutno ne denotira nobenega predmeta; ali ima implikacijo in nima aktualnega interpreta ter s tem nobenega izraza – kakor beseda v mrtvem jeziku. Tudi v teh možnih primerih so izbrani pojmi zmožni

usmeritve na dejstvo, da so nekatere možne relacije ostale nerealizirane. (Morris, 1971: 22)

Nadalje se loteva načina izgradnje teorije o znakih. Sprva (Morris, 1971: 22-23) opozarja na pomembnost razlikovanja med odnosi, ki določen znak vzdržujejo, in uporabljenimi znaki, ko govorimo o teh odnosih. Popolno spoznanje teh razlikovanj nas pripelje do splošno najpomembnejše praktične uporabe semiotike. Delovanje znakov je v splošnem način, kako določene bitnosti upoštevajo druge bitnosti skozi vmesni razred bitnosti. Ampak to so nivoji procesa, ki so posebne vrste. In tukaj je razvidna ta specifičnost semiotike in njenega predmeta preučevanja, s katerim je v posebnem odnosu:

Če x deluje tako, da y upošteva z preko x -a, potem lahko rečemo, da je x znak in da x označuje [*designates*] z . Tukaj sta »znak« in »označuje« znaka višjega reda semioze, ki se nanašata na izvoren in nižji nivo procesa semioze. Kar je zdaj označeno, je določena relacija x -a in z -ja in ne z -ja samega; x je označen, z je označen in odnos je označen, tako da x postane znak in z označenec [*designatum*]. Označevalec se lahko pojavi na različnih nivojih in temu ustrezno obstajajo različni nivoji označencev [*designata*]. »Označevanje« [*designation*] se razkrije kot znak znotraj semiotike, bolj natančno rečeno znotraj semantike. Tako je »označevanje« znak v trenutku, ko je rabljen kot nanašalec na znake. (Morris, 1971: 23)

Vse navedene dimenzije semioze so vidiki skupnega procesa in iz tega sledi, da termini teh različnih dimenzij nastopajo skupaj v različnih odnosih. Zato se semiotika loti pojmovanja teh različnih odnosov, ki pa je vsak po svoje specifičen in si s tem zasluži svoje imenovanje. Zelo posebno mesto ima znak kot tak, poudarja Morris (*ibid.*), ker je izključno semiotični pojem, ki ne more biti definiran samo znotraj sintakse, semantike ali pragmatike. Le v širšem smislu »semiotičnega« lahko rečemo, da so vsi pojmi v teh disciplinah semiotični pojmi:

Načeloma bi semiotika lahko bila prikazana kot deduktiven sistem z nedoločenimi pojmi in prvobitnimi stavki, ki dopuščajo dedukcijo drugih stavkov kot teoremov.

Čista semiotika, s sestavinami čiste sintakse, čiste semantike in čista pragmatike. S tem bi bil v sistematični obliki razvit metajezik v pojmih, s katerimi bi se dalo obravnavati vsako znakovno situacijo. Uporabo tega jezika na konkretnih primerih znakov bi lahko imenovali deskriptivna semiotika (ali sintaksa, semantika ali pragmatika). (*ibid.*)

Podan sistem se lahko aplicira na vse vrste znakov, od preprostih do kompleksnih, in torej tudi na jezik sam. Morris formulira jezik v obliki: »L = L-sin+ L-sem + L-p.« (*ibid.*)

Formalisti so nagnjeni k temu, da razumejo vsak aksiomski sistem kot jezik ne glede na to, ali znaki znotraj sistema denotirajo kaj in ali ta sistem dejansko uporablja kakšna skupina interpretov ali ne. Empiristi so nagnjeni k poudarjanju nujnosti odnosov znakov do objektov, ki jih denotirajo, in tega, katere lastnosti le-ti resnično tvorijo. Pragmatisti pa glede jezika poudarjajo komunikacijsko dejavnost, ki je družbena v izvoru in naravi, s čimer lahko člani določene družbene skupine lažje zadovoljujejo svoje individualne in skupne potrebe. (Morris, 1971: 24–25)

Kot je razvidno že iz prejšnjih formulacij, si lahko zamislimo znake v jeziku, ki v določenem času ne denotirajo ničesar ali nimajo nobenega interpreta, ne moremo pa si zamisliti jezika brez sintaktične dimenzije, poudarja Morris (1971: 25), posamičnega znaka pa ne moremo imenovati jezik. Vsak znak ima potencialno sintaktičen odnos do vseh znakov, ki vplivajo na oblikovanje njegovega označenca in zato je tudi izvzet znak potencialno jezikovni znak. Tak znak je lahko v odnosu s samim sabo in s tem tudi sintaktična dimenzija nastopa na ta način. Podobna situacija je, ko znak nima odnosa, ampak to je spet odnos do tega manka in s tem prisotnost sintaktične dimenzije. To prepletenost znakov med sabo je poudarjal že Peirce. (*ibid.*)

Dalje, Morris izpostavi pomembne opazke na področju jezika. Bogatost jezikov razume glede na stopnjo kompleksnosti njihove strukture, v množstvu stvari, ki jih jeziki označujejo, ter namenom, ki jim ustrezajo. Jezike, kot so angleški, nemški in drugi na podobni stopnji bogatosti, imenuje univerzalni jeziki. Vendar opaža, da imajo ti jeziki svoje slabosti v nejasnosti glede razločevanja tega, v okviru katere dimenzije pretežno deluje določen znak, simbolne reference pa niso eksplisitno določene. (Morris, 1971: 26) Zato se pojavljajo različna protislovja, ki prispevajo k specializaciji jezika iz praktičnih razlogov. In to so tudi sredstva, ki pomagajo prispevati k znanstveni jasnosti. Učinki specializacije na določeno področje uporabe pa lahko na drugi strani oslabijo estetsko stran uporabe znakov in seveda tudi obratno. Specializacija in omejitev jezika na določena področja, opominja Morris na tem mestu, lahko pripomore k boljšemu razvoju določenega področja raziskovanja. Matematika in formalna logika tako prispevata k sintaktični strukturi, empirična znanost k bolj natančnemu opisovanju naravnih procesov, različne lepe umetnosti za ohranjanje tega, kar ljudje negujemo. In zato je tudi naloga semiotike, da si prisrbi jezik, s katerim lahko ustrezno razpolaga za doseganje svojih ciljev.

V zadnji točki Morris shemo jezika premakne v okvir izvedbe in поближе vključi vedenjsko logiko, ki je stalno prisotna v odnosu med jezikom in organizmom. Nosilce znakov razume kot naravne bitnosti, ki so povezani z zunajorganskimi in znotrajorganskimi procesi. Izgovorjene in odpete besede so dobesedno deli organskih odzivov (vedênja), medtem ko so pisanje, slikanje, glasba in signali neposredni proizvodi vedênja. Znaki, ki nimajo izvora v vedênju ali v produktih vedênja, kakršni so znakovni dejavniki v percepciji, postanejo medsebojno povezani znaki, ker so tudi nosilci znakov medsebojno povezani:

Grom postane znak bliskanja in bliskanje znak nevarnosti, ker so grom, bliskanje in nevarnost medsebojno povezani na specifične načine. Dalje, če »w« pričakuje »x« v prisotnosti »y« in »z« v prisotnosti »x«, notranja povezanost teh dveh pričakovanj privede naravno do tega, da »w« pričakuje »z« v prisotnosti »y«. Tako iz notranje povezanosti dogodkov na eni strani in notranje povezanosti dejanj na drugi strani znaki postanejo notranje povezani in vznikne jezik kot sistem znakov. (Morris, 1971: 26–27)

Ta teza Morrisu, kakor pravi na tem mestu, omogoča, da se izogne skrajnosti konvencionalizma in tradicionalnega empirizma pri razumevanju jezikovne strukture. Iz teh razlogov niz znakov teži k temu, da postane sistem znakov. To je res tudi v primeru percepcijskih znakov, gest, glasbenih tonov, slikanja pa tudi govora in pisanja.

Simboli in signali

Morris (1949: 23) vse znake razdeli na simbole in signale. Njihova razlika temelji predvsem na kompleksnosti uporabe:

Kjer si organizem priskrbi znak, ki je v upravljanju njegovega vedênja zamenjava za neki drugi znak, ki ima isti pomen kot znak, ki ga zamenjuje, potem je tak znak simbol in znakovni proces se imenuje simbolni proces. Kjer ni tako, tam je znak signal in se znakovni proces imenuje signalni proces. (Morris, 1949: 25)

Simbol je torej znak, ki ga proizvede interpret, in je zamenjava za neki drugi znak, s katerim sta sinonimna. Morris opredeli signal kot tisto, kar ni simbol: »Signal je znak, ki ni simbol, ker ga ne proizvede njegov interpret in ni zamenjava za kakšen drugi znak, s katerim je sinonimen.« V primeru signala Morris (1949: 26) navaja osebo, ki lahko interpretira svoj žilni pulz kot znak svojega srčnega stanja ali določen občutek kot znak, da rabi hrano. K definicijama je treba dodati, da je simbol lahko zamenjava za signal ali kakšen drugi simbol in da niso vsa dejanja in stanja organizma, ki so znaki ali proizvajajo znake, tudi simboli. Za simbole je bolj značilna avtonomnost in konvencionalnost. Simboli so konvencionalni v smislu, da ni danih omejitev glede na dejanja, stanja in produkte organi-

zma, ki bi delovali kot sinonim znakom z ozirom na zamenjavo za ostale znake. (Morris 1946: 27)

Morris se posveti tudi temi, namenjeni živalskemu jeziku in njegovi stopnji kompleksnosti. Ta tematika je pomembna, saj se nanaša na razpravo o simbolih in signalih, pomembna pa je tudi s stališča vrednotenja sposobnosti obvladovanja jezika v živalskem svetu. Morris (1949: 53–55) poda dve možnosti, kako lahko razlikujemo znakovno vedênje pri človeku od živali. Prva možnost temelji na tem, da vztrajamo pri razliki v stopnji sposobnosti, kar pomeni, da je človeško znakovno vedênje za določeno stopnjo višje od živalskega. Druga možnost je, da obstaja neka posebna karakteristika človeških znakov, ki jih ne moremo zaslediti v živalskem svetu. Ta posebna karakteristika se kaže v tem, da lahko ljudje uporabljamo simbole, medtem ko živali samo signale, da lahko proizvajamo znake za znake, jih uporabljamo prostovoljno (imamo možnost izbire med njimi glede uporabe), da ima človek zanimanje za znake kot ciljne objekte in kot zadnje, kar je bolj posledica ostalih trditev, da za razliko od živali pri ljudeh lahko govorimo o jeziku v simbolnem smislu. Morris se nagiba k mnenju, da so za živalski jezik bolj značilni signali, za človeški jezik pa simboli. Zato ne dvomi v to, ali imajo živali jezik v smislu komunikacije, ampak dvomi v uporabo simbolnega jezika v živalskem svetu. Čeprav se pri živalih včasih pojavljajo simboli, pa po njegovem mnenju to še ni zadostni pogoj, da jim pripišemo simbolni jezik. Tako glede na splošno definicijo jezika težko rečemo, da živali nimajo jezika, če pa vključimo v definicijo sposobnost za oblikovanje jezikovnega sistema (na primer: združevanje znakov, ki daje zmožnost sklepanja), potem lahko rečemo, da jezik pripada samo človeku. Druga taka področja, v katerem se razlikuje živalski jezikovni svet od človeškega, so razlike glede na stopnjo zmožnosti: uporaba znakov, ki je ločeno od aktualnih situacij, socialno nasledstvo znotraj jezika in uporaba jezika v veliko različnih namenov. (*ibid.*) Morris je bolj zagovornik teorije, ki predstavi razliko med človeškim in živalskim jezikom v stopnji sposobnosti uporabe. Kar pomeni, da človeškemu jezikovnemu aparatu ne pripisuje kake posebne sposobnosti, ki je edinstvena za človeka.

Zaključek

Morris v svojo semiotiko vključi biološke termine. Njegova veda o znakih se nanaša na vedenjske vzorce, ki so vezani na žive organizme, in zato Morrisovo vedo o znakih lahko imenujemo biosemiotika. Biosemiozo razvije na tak način, da njena uporabnost obsega vsa področja družbenega delovanja, sega v živalski svet in še vedno ohranja svojo znanstvenost. Prav ideja logičnega pozitivizma na eni strani in pragmatično-sociološke-psihološke ideje na drugi so glede na Morrisova izhodišča biosemiotike imele močan vpliv na njen razvoj. V okviru njegove biosemiotike obstajajo elementi obeh vrst idej in nastopajo v obliki, ki lahko združuje obe. V obdobju Morrisovega delovanja pa so na področju biosemiotike delo-

vali tudi drugi avtorji. Jakob von Uexküll je razvijal področje teorije pomena in subjektivnosti organizma v razmerju do okolice, njegovo teorijo je kasneje razvijal Thomas Sebeok. Slednji se je tudi podrobneje ukvarjal z filozofijo Charlesa Morrisa. Sebeok je razvil vejo biosemiotike, ki se imenuje zoosemiotika, v kateri se znanost o znakih prekriva z etologijo, ki se ukvarja s proučevanjem signalnega vedenja v okviru živalskih vrst.

Morris opozarja na pomembno vlogo razumevanja narave in uporabe jezika ter ostalih znakov. V literaturi se vrstijo raziskovanja na področju jezika, potekajo razprave o razlikovanju znakov človeka in živali, o razlikovanju med znanstvenim diskurzom in drugimi diskurzi znotraj religije, filozofije ter razprave o posledicah ustrezne ali pomanjkljive rabe znakov glede na osebne in družbene uskladitve. Razprave se nanašajo na različna znanstvena področja in na pomembne družbene strukture, ki tvorijo naše vsakdanje življenje. Tudi v tem okviru ostaja Morrisovo razumevanje znakov še vedno relevantno.

The Behavioral (Bio)Semiotics of Charles Morris

In the article, there are presented the most important segments and development of Charles Morris' semiotics. There are also given basic ideas of C. S. Peirce's semiotics, his triadic sign relations, and Morris' critical discussion of his thought. Morris was, to a considerable extent, under the influence of unified science movement and therefore oriented more positivistic. Hence he excludes mental concepts from the field of semiosis because they are not empirically objectively verifiable. Morris develops a five-part structure of semiosis and reformulates the traditional semiotical corpus of concepts into biological, which enables him to give a scientifically objective description of goal-seeking behavior, which presents a crucial concept in the process of semiosis. There is also explained a method of studying semiotic terminology based on the integration of the following dimensions: syntax, semantics, and pragmatics, from which Morris carries out a comprehensive description of the language and its structure of the operation. More precisely, there is explained Morris' understanding of signals and symbols, which are presented as a significant element in the distinction between animal and human communication.

Keywords: semiotics, C. W. Morris, behavior, C. S. Peirce, sign.

Literatura

- Favareau, D. (2010). »Introduction and Commentary: Charles Morris«. V Favareau, D. (ur.), *Essential Readings in Biosemiotics*, Dordrecht, Heidelberg, London & New York: Springer, str. 149–156.
- Morris, Ch. W. (1949). *Signs, Language and Behavior*. New York: Prentice-Hall.
- Morris, Ch. W. (1971). *Writings on the General Theory of Signs*. Den Haag: Mouton.
- Morris, Charles W. (1964). »Signs and the Act«. V *Signification and Significance*, Cambridge, MA: The MIT Press. Ponatisnjeno v Innis, Robert E. (ur.) (1985), *Semiotics: An Introductory Anthology*, Bloomington: Indiana University Press.
- Peirce, C. S. (1998). *The Essential Peirce*. Volume 2. Bloomington: Indiana University Press.
- Peirce, C. S. (2004). Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu. Ljubljana: Krtina.
- Petrilli S. in Ponzio A. (2007) »From Global Semiotics to Semioethics, a Dialogic Response«. *Semiotics Today*, 1. (Navajano po internetnem »draftu« s spletne strani <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Petrilli-Ponzio-Semiotics-Today-Signs-2007.pdf>.)
- Petrilli, S. (2004). »From Pragmatic Philosophy to Behavioral Semiotics: Charles W. Morris after Charles S. Peirce«. *Semiotica*, 148. (Navajano po internetnem »draftu« s spletne strani <http://www.susanpetrilli.com/files/from-pragmatic-philosophy-to-behavioral-semiotics.pdf>.)
- Posner, R. (1987). »Charles Morris and the Behavioral Foundations of Semiotics«. V Krampen, M., Oehler, K., Sebeok, T. A. & von Uexküll, T. (ur.), *Classics of Semiotics*, New York: Springer, str. 23–57.

Navodila avtorjem

Prispevke oddajte po elektronski pošti (analiza@drustvo-daf.si). Zaradi anonimnega recenzijskega postopka (»double-blind peer-review«) zapišite svoje ime in kontaktne podatke v ločenem dokumentu in poskrbite, da iz samega prispevka ni mogoče razbrati vaše identitete. Prispevku je treba priložiti povzetek (v slovenščini in v angleščini), ki povzema glavne poudarke dela. Povzetku v angleškem jeziku je treba dati tudi angleški naslov. Povzetek ne sme presegati 150 besed. Na koncu povzetka navedite do 5 ključnih besed (deskriptorjev). Na primer, *Ključne besede*: filozofija jezika, metafora, analogija; *Keywords*: philosophy of language, metaphor, analogy.

Prispevki naj praviloma ne presegajo obsega ene in pol avtorske pole (45.000 znakov s presledki). Uporabite urejevalnik besedil *Word*, standardno obliko pisave brez dodatnih slogovnih določil. Napisani naj bodo z dvojnimi razmikom med vrsticami; za literaturo, opombe in povzetek pa uporabite enojni razmik. Med odstavki naj bo izpuščena vrstica. Prispevki naj bodo notranje razčlenjeni, torej razdeljeni na razdelke, in opremljeni – če je mogoče – z mednaslovi. Citati v besedilu naj bodo označeni z dvojnimi narekovaji, citati znotraj citatov pa z enojnimi. Citati, daljši od 40 besed, se zapišejo kot samostojni odstavki z levim zamikom 0,8 cm (brez narekovajev). Izpusti so označeni s poševnicami, prilagoditve pa z oglatimi oklepaji. Naslove knjig, periodike in tuje besede je treba pisati *ležeče*. Primeri: *Kritika praktičnega uma*, *Anthropos*, *a priori*.

Reference se pišejo v besedilu (»author-date« sistem). Oblikovanje mora biti takole: (avtorjev priimek, letnica: str. ali pogl.); na primer (Davidson, 1967: 312) ali (Blackburn, 1988: III). Na koncu prispevka morate priložiti popoln, po abecednem redu urejen bibliografski opis citiranih virov (**Literatura**). Primer takih opisov:

Davidson, D. (1967). »Truth and Meaning«. *Synthese*, 17, str. 304–323.

Davidson, D. (1984). *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.

Davidson, D. (1984). »Truth to the Facts«. V Davidson, D., *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, str. 37–54.

Davidson, D. (1997). »Radical Interpretation«. V Baillie, J. (ur.), *Contemporary Analytic Philosophy*, New Jersey: Prentice Hall, str. 383–393.

Malpas, J. (2015). »Donald Davidson«. V Zalta, E. N. (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/davidson/> [28. 1. 2017].

Pod črto navajajte *samo* opombe. V besedilu je treba opombe označiti z dvignjenimi indeksi¹. Ne uporabljajte opomb za navedbo reference.

Sprejemamo tudi ocene knjig (do 12.000 znakov s presledki).

Uredništvo ne sprejema prispevkov, ki so bili že objavljeni ali istočasno poslani v objavo drugam. Z objavo se morajo strinjati vsi avtorji. Vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, vse materialne avtorske pravice za članek pa avtor brezplačno prenese na izdajatelja. Avtor s tem dovoljuje objavo tudi na spletu.

Borut Cerkovnik

**WITTGENSTEIN IN QUINE:
OSNOVNE PODOBNOSTI IN RAZLIKE**

W. V. Quine

PREVOD IN POMEN

W. V. Quine

TRI NEDOLOČENOSTI

Varja Štrajn

**GOVORNA DEJANJA V FUNKCIJI LOGIKE
NARAVNEGA JEZIKA**

Aleš Žagar

**STANDARDNA INTERPRETACIJA
WITTGENSTEINOVEGA
POJMA FILOZOFIJE**

Gašper Štukelj

QUINE O NUJNOSTI

Mario Kardum

**BEHAVIORISTIČNA (BIO)SEMIOTIKA
CHARLESA MORRISA**

